

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

На правах рукопису

Карагіоз Руслан Степанович

УДК 32.019.51

**Механізми досягнення політичної згоди в сучасному політичному
процесі.**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

**Науковий керівник –
Наумкина С.М.
докт. політ. наук, професор**

Одеса – 2011

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1 Природа та теоретичні підходи до розуміння політичної згоди. 11	11
1.1 Поняття політичної згоди: теоретичні підходи та характерні ознаки.....	11
1.2 Структура та типи політичної згоди.....	49
Висновки до розділу 1	66
Розділ 2 Процес та засоби досягнення політичної згоди	68
2.1 Функціонування інститутів політичної згоди та фактори її формування.....	68
2.2 Засоби досягнення політичної згоди: історичний досвід та сучасні умови.	90
2.3 Консенсус як механізм політичної згоди при управлінні соціально-політичними конфліктами.....	107
Висновки до розділу 2.	135
Розділ 3 Сучасне становище та головні напрями досягнення політичної згоди.	137
3.1 Показники політичної згоди в сучасному українському суспільстві.	137
3.2 Застосування пактів та круглих столів у формуванні політичної згоди (зарубіжний досвід).	152
Висновки до розділу 3.	187
Висновки.....	189
Список використаних джерел:	194

Вступ

Актуальність теми дослідження. Відсутність згоди, особливо в політичному аспекті, займає центральне місце в різноманітних публікаціях про українське суспільство. В цих матеріалах вказується на відсутність чіткої системи вирішення конфліктних ситуацій, на наявність кризи та конфліктів між гілками влади та політичними партіями, що безумовно не додає авторитету Україні, як державі.

Проблема політичної згоди, загальнонаціонального консенсусу завжди була складною для України завдяки її просторовому, геополітичному положенню, завдяки її етнічному, культурному, регіональному й іншому різноманіттю. На сучасному етапі головні політичні сили країни шукають компроміс, здатний привести наше суспільство до згоди.

Демократія припускає широку й добровільну участь всіх громадян у формуванні політичної згоди та потребує для цього наявність відповідних процедур та високого рівня політичної комунікації. Це забезпечує збереження політичної стабільності й вирішення виникаючих конфліктів мирним, ненасильницьким шляхом.

Крім того, Україна є багатонаціональною державою, в якій співіснують різноманітні соціально-політичні, національні та релігійні конфесії та напрямки. Останні роки в Україні відбуваються досить ґрунтовні трансформації як суспільного устрою, так і на рівні держави, а це вимагає необхідної реакції громадян на ці зміни. Досягнення політичної згоди між членами суспільства, між політичними акторами дає можливість здійснити ці трансформації, які є необхідними саме сьогодні.

Все це говорить про актуальність та своєчасність поставленої проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-

дослідної теми кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U000215), одним з виконавців якої є дисертант.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в визначенні механізмів, які формують погоджувальні взаємовідносини між членами суспільства та акторами політичного процесу. Для досягнення мети передбачалося вирішити наступні наукові завдання:

- дослідити теоретичні підходи та характерні ознаки політичної згоди;
- розглянути структуру та типи політичної згоди;
- визначити функції інститутів політичної згоди;
- розглянути засоби досягнення політичної згоди в сучасних умовах;
- проаналізувати процес застосування консенсусу, як механізму політичної згоди в управлінні соціально-політичними конфліктами;
- визначити показники політичної згоди в сучасному українському суспільстві;
- проаналізувати застосування політики пактів та круглих столів у формуванні політичної згоди на прикладі зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження є форми взаємодії між членами суспільства та суб'єктами політичного процесу в сучасній Україні.

Предмет дослідження – процес досягнення політичної згоди в сучасному політичному процесі, як політичної дії.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладені загально-теоретичні принципи та підходи (політологічний, соціально-філософський, культурологічний, історичний та правовий) для визначення конституювання та інституалізації політичної згоди за сучасних умов

політичного розвитку. Були використані загальнонаукові методи, такі як системний, порівняльний, історичний, структурно-функціональний, загально-логічний, емпіричний та аналітичний методи, методи моделювання та абстрагування, аналізу і синтезу, прогнозування та інші. З позиції структурно-функціонального підходу було проаналізовано систему політичної згоди, яка представлена наступними елементами – інститутами, ідеологією, нормами та культурою і, відповідно, кожний позначений елемент виконує властиву тільки йому функцію в системі політичної згоди. З позиції системного підходу було розглянуто компоненти, які впливають на політичну згоду: це інші системи та процеси, умови середовища, в якому формується політична згода. В рамках конфліктологічного підходу проаналізовано політичну згоду в політичному процесі, який розглядається в аспекті протиборства групових інтересів – конфлікт містить в собі тенденцію до рівноваги, балансу інтересів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дана дисертаційна робота є одним з перших в українській політології дослідженням, яке присвячено теоретичним і практичним проблемам досягнення політичної згоди в умовах сучасного політичного процесу. Елементи наукової новизни вбачаються, зокрема, у наступних положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

Вперше:

- для розуміння природи політичної згоди застосовано теорію дії механізму соціальної оцінки, скрізь політичну призму. Визначено, що суб'єкти політичного процесу по-різному сприймають один одного й різними засобами бажають впливати один на одного. Це стосується й процесу досягнення політичної згоди. Для цього використовують так звані ефекти політичної оцінки: політична фаслітація та політична інгібіція. Політична фаслітація передбачає стимулюючий вплив одних політичних акторів на поведінку інших. Політична інгібіція проявляється в політично-психологічному ефекті зворотної дії. Це виражається в негативному впливі

одного політичного актора на іншого. Цей вплив може мати і ефект призупинення дій. Ці аспекти безпосередньо впливають на процес формування політичної згоди в суспільстві. Завдяки такому процесу відбувається подальший розвиток політичної системи або шляхом мирних переговорів, компромісу та консенсусу, або – зворотній негативний процес – це революція та дезорієнтація суспільства в політичних процесах;

- на основі застосування закону єдності та боротьби протилежностей, визначено, що протиріччя, які відбуваються в політичному процесі та в суспільстві загалом, приводять до перетворення існуючого положення в якісно нове явище, яке персоніфікує новий рівень згоди в суспільстві;

- визначено, що владні інститути здатні підтримувати навіть ті норми та цілі, які не відповідають потребам розвитку суспільства, розходяться з політичними традиціями населення та суперечать менталітету й інтересам громадян. Через цю обставину політичний консенсус стає тактичним прийомом по організації змови влади проти суспільства;

- на основі теорії рольової політичної напруги визначено, що при досягненні політичної згоди перемога установки на переговори створює механізм демократизації, який перешкоджає процесам загострення напруженості та поглиблення економічної кризи;

- обґрунтовано, що наявність політичної згоди в суспільстві та єдність політичного організму є найважливішим показником рівня відповідності сформованих форм політичного життя соціально-економічним відносинам, духовному потенціалу суспільства. Політична згода виступає як засіб досягнення політичної цілісності, що є результатом інтеграції та узгодження окремих інтересів.

Уточнено:

- розуміння терміну політична згода на основі аналізу його природи та змісту. Під політичною згодою слід розуміти відповідну форму політичної поведінки, яка виражається в погоджувальній політичній дії по

актуальних політичних процесах, які відбуваються в суспільстві. Ця політична дія є результатом відносин між суб'єктами та об'єктами політики, а щодо суспільства – вона виступає в якості цінності та показує рівень розвитку громадянського суспільства;

- системну якість політичної згоди. Визначено, що ті самі суб'єкти, об'єкти, інститути можуть виступати, причому в той самий час, але в іншому відношенні, і як носії політичної незгоди або конфлікту;

- сфери життєдіяльності суспільства та напрямки діяльності політичної влади, де політична згода є необхідною умовою вирішення соціально-політичних конфліктів та подальшого розвитку суспільства;

- класифікацію функцій політичної згоди, які безпосередньо впливають на тип суспільства, тип політичної культури і, як слідство, на формування відповідного типу політичної системи.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження засобів досягнення політичної згоди в сучасному політичному процесі, їх функції та форми прояву. Зокрема, визначення ролі консенсусу в процесі досягнення політичної згоди та регулювання політичними конфліктами; застосування пактів та круглих столів, переговорів тощо. Визначається, що ці засоби можуть бути як активними, так і пасивними, але головним є те, що спрямовані вони повинні бути на дії державної та політичної влади;

- вивчення інститутів держави та громадянського суспільства, які безпосередньо впливають на політичну соціалізацію особистості. На цій основі проаналізовано фактори формування відповідного рівня політичної згоди;

- дослідження співвідношення та співіснування плюралізму та згоди в рамках демократії. Визначено, що існують деякі ідеї та цінності, які схвалюються та підтримуються прихильниками різних політичних, філософських, моральних напрямків, груп з різними соціально-економічними інтересами. Спрямованість режиму на реалізацію цих ідей і

цінностей, які не поглинають всіх існуючих розходжень, а лише як би надбудовуються над ними, і здатна консолідувати суспільство.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для удосконалення форм взаємодії між суб'єктами політичного процесу; теоретичні викладки та практичні рекомендації є корисними для суб'єктів політичної діяльності, зокрема для представників політичних партій, рухів, політичної еліти та ін.; для більш глибокого осмислення політичних процесів, зв'язків та відносин, що виникають та формуються в політичній системі України.

Матеріали дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсів з політології, соціології, політичної психології, політичної конфліктології, спецкурсів у вищих навчальних закладах, наприклад, таких як «Форми політичної участі», «Політична поведінка», «Політична культура», «Формування громадянського суспільства» та ін.

Апробація результатів дисертації. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідалися та обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах: «Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні» (м. Київ, 2006 р.), «Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку» (м. Одеса, 2007 р.), «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави і громадянського суспільства» (м. Одеса, 2008 р., 2009 р., 2010 р.), Одеські соціологічні читання, присвячена пам'яті І. М. Попової на тему: «Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства» (м. Одеса, 2008 р.), «Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади» (м. Полтава, 2009 р.), «Модернізація політичної системи сучасної України: стан та перспективи розвитку» (м. Луганськ, 2010 р.).

Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (2008-2011 рр.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені автором у 6 публікаціях, 4 з яких надруковані в виданнях, затверджених ВАК України фаховими з політології.

Структура дисертації обумовлена специфікою проблем, що стали об'єктом і предметом дисертаційного дослідження, та відповідає меті і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 192 сторінки. Список використаних джерел містить 206 найменувань (20 сторінок).

Розділ 1

Природа та теоретичні підходи до розуміння політичної згоди

1.1 Поняття політичної згоди: теоретичні підходи та характерні ознаки

Згода є міждисциплінарною категорією, яка досліджується філософами, соціологами, культурологами, економістами, юристами, психологами, конфліктологами, політологами та іншими фахівцями. У більшості випадків вчені розуміють під згодою гармонію, єдність, цілісність, порядок, стабільність, рівновагу, інтеграцію, адаптацію, солідарність, договір, ідеал, дружбу, любов. Одні автори бачать джерела згоди в природі людини, її прагненнях, інші виводять згоду із властивостей соціуму, треті - пов'язують природу згоди з єдністю світу.

Необхідність практичного вирішення проблеми підштовхнула до осмислення суспільно-політичної згоди і його категорій вітчизняними дослідниками. З'явилися деякі праці, які присвячені тим, або іншим проблемам досягнення суспільної, соціальної та національної згоди в Україні. При цьому, поняття «політична згода» як самостійна категорія не виділялася, її найчастіше ототожнюють із консенсусом, а також національною або суспільно-політичною згодою.

Українські вчені більше уваги приділяють аналізу консенсусу в соціальному та політичному житті суспільства. За останні роки було захищено декілька дисертаційних досліджень з цієї тематики: Н. Дубовик в своїй роботі розглядає ідеї консенсусу в концепціях політичних еліт. Його робота присвячена дослідженню становлення та розвитку ідеї консенсусу політичних еліт в історії світової політичної думки, розглянуто сутність недемократичного консенсусу, який розглядається у ряді праць зарубіжних та вітчизняних авторів [63]; П. Вознюк розглядає в своєму дослідженні консенсус як принцип сучасної демократії [33]; В. Можаровський аналізує

взаємовідношення конфлікту й консенсусу як соціальних феноменів, які розглядаються на матеріалах історико-соціологічної думки та сучасних теорій соціального конфлікту. Він доводить, що консенсус є не тільки протилежністю конфлікту, а й необхідним елементом його структури (внутрішній консенсус, консенсус механізму і консенсус розв'язання), засобом управління ним, шляхом розв'язання або локалізації [127]; М. Потураєв вивчає консенсусний потенціал політичної комунікації в умовах ідеологічного плюралізму. На підставі аналізу політичної комунікації розкриває функціональні риси комунікативного механізму формування ідейно-ціннісного консенсусу та встановлює головні тенденції вироблення державної політики в умовах ідеологічної конвергенції [151].

Важливим є аналіз громадянської згоди проведений М. Арудовим, який розглядає громадянську згоду як передумову громадянського суспільства в Україні на основі досвіду політичного аналізу в Криму [10].

Цікавими також є роботи російських науковців. Так, проблеми природи, структури та типів політичної згоди розглядали такі вчені як І. Базильова [16], Н. Варламова [28], Н. Крісюн [102] та ін.

Проблема згоди активно розроблялася в рамках теорій конфлікту, політичного конфлікту, політичної стабільності, структурного функціоналізму, позитивізму, демократії, громадянського суспільства символічного інтеракціонізму, комунікації, в школах сінергетики, герменевтики, етнометодології, феноменології і т. п.

В політичній науці існує багато поглядів, щодо розуміння політичної згоди. Насамперед, слід відмітити, що в багатьох випадках, під політичною згодою часто розуміється консенсус, а також національна або суспільна згода. На мою думку, ці поняття не слід ототожнювати. Почати аналіз слід з аналізу найбільш застосованих в гуманітарних науках термінах, таких як громадська згода, консенсус, суспільна та національна згода.

Відповідно до загального визначення, громадська згода – це відсутність конфронтації в суспільстві, а також спосіб консолідації

суспільства на плюралістичній основі при рішенні його найважливіших проблем. При визначенні громадської згоди слід виходити з єдності громадян щодо найбільш значимих питань, що стосуються їхнього існування та життєдіяльності, коли згода виникає як ініціатива «знизу», що не залежить прямо від держави. Під національною згодою розуміється єдність всіх націй, або різних груп, що становлять населення багатонаціональної держави, по яким-небудь життєво важливим питанням як результат політики національного примирення. Національна згода є політичним принципом, яка проголошена громадськістю, партіями або/і урядами в надзвичайних, складних обставинах, та прийнята більшістю народів як єдино можливий вихід із соціально-політичної ситуації.

При визначенні політичної згоди слід акцентувати увагу на феномені «політичне», який при всій багатозначності тлумачення містить основне його розуміння – як особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язана з владними відносинами, державою та державним устроєм, з тими інститутами, принципами, нормами й т. д., які покликані гарантувати життєздатність того або іншого співтовариства людей, реалізацію їхньої загальної волі, інтересів та потреб [159, с. 208]. Залежно від ступеня важливості проблем, що зачіпаються, суспільна й громадська згоди можуть виступати як самостійні категорії, а можуть і становити політичну згоду. У той же час, що стосується національної згоди, то воно завжди буде політичною.

Політична згода має подвійну природу – природну та штучну. Природна базується на цінностях взаємодіючих сторін, а штучна, – насамперед на цілях, які, в остаточному підсумку, апелюють до цінностей.

Природна природа політичної згоди корениться у властивостях, потребах, здатностях індивідів поєднуватися для спільного життя та діяльності, утворюючи, при цьому, родини, групи, співтовариства, тобто все те, що визначає людину, за спостереженням Аристотеля, як «суспільну тварину». Це прагнення до єднання проявляється на фізіологічних,

біологічних, генетичних та психологічному рівнях, виражається в потребах в індивідів у спільному, мирному та безпечному існуванні. Природна політична згода впливає із загальної людської природи та опирається на спільність традицій, мови, культури та менталітету. Однак людській природі, так само як і суспільному організму, поряд з єднальними формами взаємодій властиві й конфліктні. Тому однієї природної згоди виявляється недостатньо.

Штучна природа політичної згоди складається в усвідомленні людьми важливості підтримки стабільності й порядку в суспільстві та укладається в цілеспрямованому впливі суб'єктів політики на об'єкт із метою формування в останнього цінностей і практики мирного спільного гуртожитку, заснованих на принципах ненасильства й неспричинення шкоди, толерантності, поваги до інших, співробітництва, взаємодопомоги, здатності до компромісу.

Найпоширенішим у науковій літературі є ототожнення політичної згоди з консенсусом. Слово «консенсус» походить від *consentio*, що з латинського означає спільність почуттів і думок, взаєморозуміння. За іншою версією консенсус походить від латинського *consedo* і означає форму вираження згоди з аргументами супротивника в суперечці. У пізньому стоїцизмі *consensus gentium* був критерієм істини, по якій теза вважалася правдивою настільки, наскільки з ним збігалася думка всіх людей або більшої частини з них. Консенсус стосується в першу чергу збігу намірів і бажань: це угода, в якій є збіг думок і суджень. Консенсус у другому значенні стосується вирішення та схвалення, які треба прийняти або відкинути при самому консенсусі, вимагаючи й домагаючись його [145, с. 27].

У науковій літературі поняття консенсусу позначає громадську згоду відносно правил вирішення конфліктів [22, с. 3]. Мова йде, зокрема, про згоду відносно: а) принципів функціонування конкретної системи, що

втілюється в демократичних структурах влади, керування суспільством; б) правил і механізмів, що регулюють вирішення конкретних конфліктів.

В енциклопедичному словнику з політології консенсус – це: 1) наявність між двома або більше індивідами подібних пізнавальних і практичних орієнтацій, що дозволяють їм встановити взаєморозуміння й (або) взаємодію в якому-небудь відношенні; 2) у більш вузькому змісті консенсус – це згода значимої більшості будь-яких співтовариств щодо найбільш важливих аспектів його соціального порядку, що одержує вираження в погоджених діях людей, які обумовлюють існування та функціонування даного співтовариства [147, с. 543].

Поняття «політичний консенсус» вживається переважно у двох змістах: по-перше, як спосіб прийняття різних політичних рішень, при якому чітко виражена політична воля більшості, що беруть участь у його прийнятті та врівноважується відсутністю заперечень із боку хоча б одного з учасників. У цьому ж змісті говорять про консенсус у вирішенні спорів та конфліктів. По-друге, під консенсусом розуміється громадська згода, яка формується в суспільну.

Дослідницьку традицію по проблемі консенсусу науковці ведуть, починаючи з О. Конта [98]. Термін «консенсус» був уперше введений у науковий обіг саме цим французьким дослідником, але над проблемою суспільної (громадської) згоди, стабільності, конфлікту й інтеграції міркували й до нього.

Сьогодні існують дві дослідницькі традиції. Одна виходить із того, що протягом багатьох століть світ наповнювався ворожістю та ненавистю. Таку ситуацію Т. Гоббс оцінював як «природний стан індивідів». Саме страх насильства та смерті спонукає людей жити разом. Щоб перебороти небезпеку самознищення, люди добровільно підкоряють свою пристрасть до насильства легальної влади держави. Політичне суспільство породжує соціальний порядок, можливість взаємодіяти, утворювати стійкі соціальні спільності [47, с. 9]. Таким чином, нормативний порядок на соціальному

рівні можна розглядати як вирішення проблеми, поставленої Т. Гоббсом – як вберегти людські відносини від виродження

Інша традиція виходить із автономії людини, заснованої на моральній позиції як єдиному властиво людському стані, що дозволяє виділитися із природної спільності собі подібних, перебороти стадно-комунальну ідентифікацію. Мораль може бути тільки універсальною. Лагідність, терпимість, довіра, солідарність роблять можливими людські взаємозв'язки, асоціації й одночасно виявляються значимими людськими суспільними якостями.

Європейські мислителі Нового часу – Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо – вже не розглядають державу, владу та право як результат божественного промислу, а трактують як прояв людського розуму, як здатність індивіда до свідомого та цивілізованого спільного проживання.

Дж. Локк говорить про такий важливий принцип консенсусу як принцип більшості [113, с. 318]. Дж. Локк згадує також про інший важливий принцип консенсусу – добровільності в його досягненні: «оскільки люди є за своєю природою вільними, рівними і незалежними, то ніхто не може бути виведений із цього стану й стати підлеглим політичній владі іншого без своєї власної згоди» [113, с. 317]. Тобто, це згода з іншими людьми щодо об'єднання їх в співтовариство для того, щоб зручно, благополучно та мирно спільно жити, спокійно користуючись своєю власністю й перебуваючи в більшій безпеці, чим хто-небудь, що не є членом суспільства.

На думку Ж.-Ж. Руссо, загальна воля може існувати не стільки кількістю голосів, скільки наявністю спільного інтересу, що поєднує голосуючих, тому що кожний по необхідності підкоряється умовам, які він сам робить обов'язковим для інших [158, с. 203].

О. Конт дає два трактування консенсусу. Під впливом біології, розуміє під консенсусом структурну погодженість частин соціального цілого. Консенсус - це загальна взаємодія, що характеризує будь-який

організм, як біологічний, так і соціальний, частини якого безупинно впливають один на одного, сприяючи й протидіючи один одному [98, с. 117]. Таким чином, О. Конт не зводить консенсус тільки до взаємодії та пошуку згоди, але включає сюди й протидію, тобто конфлікт. Іншими словами, консенсус невіддільний від конфлікту, і навпаки.

О. Конт надає поняттю консенсусу не стільки суб'єктивний, скільки об'єктивний зміст. Він вважає, що без консенсусу не можна осмислити елементи системи в якості що розвиваються, тому що рух припускає погодженість. На цій підставі він оголосив консенсус основним моментом соціальної статичності та динаміки. Він поставив види консенсусу в залежність від характеру елементів соціального цілого. Так, погодженість на рівні міжособистісних відносин відрізняється від погодженості на рівні суспільних союзів – родини, кооперації, союзу міст, наукових кружків. О. Конт об'єднав у трактуванні консенсусу принцип соціального детермінізму (соціальна взаємодія різних типів і рівнів) і принцип телеології (погодженість як гармонію частин і цілого).

Друге тлумачення виявляється в пізній роботі О. Конта «Система позитивної політики», де консенсус подається як суб'єктивна згода (збіг думок, мислення, звичок), тобто форми солідарності, особливим способом поєднання людства в єдиний колективний організм [98, с. 37-38].

І консенсус, і солідарність мають місце як в «фізичних», так і в соціальних організаціях. Однак, в органічному світі, на думку О. Конта, вони відіграють більшу роль, ніж в неорганічному, у тварині – більшу, ніж у рослині, а в людському суспільстві досягають своєї вирішальної (максимальної) ролі. Це обґрунтовано, насамперед, з тим, що соціальний організм – найбільш складний, і в процесі взаємодії його елементів (людей) консенсус і солідарність мають першорядне значення.

Обоє тлумачення придбали не тільки прихильників, але й критиків, насамперед серед неокантианців. Саме вони вказували на розбіжність між двома тлумаченнями консенсусу та говорили про можливе змішання

значень у роботах послідовників О. Конта. Як показав розвиток соціології, перша версія в структурному функціоналізмі Т. Парсонса й Р. Мертона вилилася в поняття «інтеграція», а друга версія, чисто суб'єктивне тлумачення вийшло на перший план у роботах представників психологізму й емпіризму, що звузили об'єкт соціології до розмірів малої групи, комбінацій міжособистісних взаємодій [142, с. 342; 136, с. 2863]. Після Другої світової війни саме таке поняття консенсусу стало центральним. Як вважали В. Огборн і М. Німкоф, консенсус – це соціально-психологічний феномен. Тим самим виявилися різні рівні розгляду феномена консенсусу, різні трактування його природи [205, с. 12].

Аж до початку XIX століття соціологічний механізм консенсусу не був предметом спеціального аналізу. Одним з перших порушив питання про механізм забезпечення взаємного «визнання» людьми один одного Г. Гегель, відповідно до якого це є найбільш загальною умовою можливості суспільства як такого. Цей підхід, що враховує можливість примусового консенсусу [38, с. 338], рішуче протистояв підходу французьких просвітителів, сприйнятому потім французькими соціологами (аж до Е. Дюркгейма і його послідовників), згідно яким консенсус – це раціональна усвідомлена солідарність, остання ж є органічна властивість «нормального» соціального життя людей [70, с. 265].

У дусі «реалістичної» гегелівської традиції М. Вебер створює конфліктну модель. Він прагне зрозуміти консенсус не як атрибут нормального стану суспільства, але як невід'ємну характеристику будь-якого людського суспільства, як тільки воно існує й не розпадається, а «отже має елементарний порядок», тобто існує згода між його елементами. За М. Вебером, консенсус – це об'єктивно існуюча ймовірність («шанс») того, що, незважаючи на відсутність попередньої домовленості («суспільного договору»), учасники тої або іншої форми людської взаємодії відносяться до очікувань один одного як до значимої за своїм змістом форми поведінки [31, с. 526]. Тобто поняття консенсусу виражає глибоку

верству соціальної інтеграції, яка фіксує без спеціальних установлень або домовленостей мінімум погодженості у взаємних очікуваннях і діях, мінімум соціального порядку, що є умовою можливості їх існування.

На думку М. Вебера, «значима» згода як чистий тип не містить ніяких встановлень або спеціальних домовленостей. Об'єднані згодою індивіди можуть при відомих обставинах нічого не знати один про іншого, але їхня згода при цьому може бути емпірично не непохитною «нормою» [31, с. 528].

Звичайно, не всі суспільні дії ґрунтуються на згоді, але лише ті, які усереднено орієнтуються на шанси згоди. Учасники дій, заснованих на згоді, можуть переслідувати спільні зовнішні інтереси, однак це необов'язково. Суспільні дії на основі згоди, як вважає М. Вебер, ще не «солідарність», і жодним чином не виключають і не суперечать тим суспільно пов'язаним діям, які ми називаємо боротьбою, тобто в самій загальній формі прагненням протиставити свою волю іншій, орієнтуючись на очікування певної поведінки іншого. М. Вебер визнає, що боротьба потенційно властива всім видам суспільно пов'язаних дій [31, с. 534].

Стосовно до політики даний підхід може бути інтерпретований у такий спосіб: незалежність і самостійність будь-якого суб'єкта політичної діяльності в реалізації власних політичних інтересів в умовах єдиного, інтеграційного суспільного організму є відносною. В остаточному підсумку, вона визначається необхідністю урахування всього багатства суспільних зв'язків і залежностей, у яких об'єктивно перебуває цей суб'єкт. Найважливішого значення набуває співвідношення інтересів окремо взятого суб'єкта з об'єктивними потребами, інтересами суспільства в цілому. Без розвитку соціальної цілісності суспільства неможливі не тільки істотний прогрес, але й необхідна політична стабільність [114, с. 88]. Єдність соціального організму є найважливішим показником міри відповідності сформованих форм політичного життя соціально-економічним відносинам,

духовному потенціалу суспільства. Інтерес соціальної цілісності виступає результатом інтеграції, узгодження окремих інтересів.

М. Вебер говорить про те, що в основі всіх видів об'єднання в суспільстві лежить «примус», фізичний або психологічний за своїм характером. Він прийняв як ідеальний тип «об'єднання в співтовариство, цільовий союз, заснований на повній домовленості про засоби, цілі і порядок». Звичайний вступ індивіда в співтовариство такого роду визначено його народженням та вихованням. Одним з визначальних факторів поведінки є наявність раціональних установлень і апарата примусу, під яким М. Вебер має на увазі «інститути»: державу та церкву. Він говорить про те, що в ході історичного розвитку застосування сили все більше монополізувалося апаратом примусу одного певного типу суспільного об'єднання або співтовариства, заснованого на згоді, а саме політичного, яке перетворило його спочатку в упорядковану погрозу примусу з боку могутніх людей, а потім формально нейтральної влади [31, с. 535-537]. М. Вебер вказує, що виникнення нових установлень інституту будь-якого роду лише надзвичайно рідко відбувається на основі автономної «домовленості» всіх учасників майбутніх дій ... звичайно відбувається «насильницьке» їхнє впровадження : певні особи проklamують якісь установлення в якості обов'язкових для координованої із союзом або регульованої їм діяльності й особи, які пов'язані з інститутом або підкоряються йому, що знаходить своє вираження в більш-менш лояльній, однозначній по своїм змістом орієнтації їхніх дій на згадані встановлення [31, с. 539].

Таким чином, у політичній галузі консенсус виражається, насамперед у відносинах між правителями та керованими. В сучасних політичних системах консенсус проявляється в критичних термінах, які не тільки стосуються відносин у традиційних інструментах координації консенсусу (особливо партіях) і у формах, в яких політична соціалізація здатна передавати консенсус, що існує між поколіннями, але також і у відношенні

до т.зв. суспільного консенсусу, тобто до угоди, що пронизує сферу культурних цінностей, що регулюють дане суспільство [3, с. 74]. Всі політичні партії прагнуть узаконити та заснувати свою владу на цінностях, широко поділюваних суспільством: саме цінності поєднують і підтримують консенсус.

Якщо влада, на думку Б. Де Жувенеля, використовує можливість стимуляції та залучення інших до консенсусу, то пошук і підтримка консенсусу становлять головні фактори процесу узаконення політичної влади, тому що саме законність необхідна для ефективного використання влади, що опирається на активний або, принаймні, пасивний консенсус [72, с. 223].

У другій половині ХХ в. підсилюється невизначеність у трактуванні поняття «консенсусу», тому що термін «консенсус» став широко використовуватися в різних традиціях, школах і напрямках. Найбільш популярною є точка зору, що консенсус – це пристосування до соціального розладу, зняття розбіжностей, конфлікту. Т. Парсонс та Е. Шилз, розглядають зростання соціального консенсусу як засіб подолання соціальної дезорганізації та конфліктів, для зміцнення соціальної рівноваги, розширення кооперації між людьми. Тут простежується психоаналітична інтерпретація нормального стану як пристосування до реальності, а невротичного – як його відсутності. Подібний варіант одержав широке вживання в постфрейдистській соціології та соціальній психології.

Таким чином, проблема консенсусу розглядалася в руслі всіх основних теоретичних орієнтації західної соціології та політології, але усвідомлювалася вона з різним ступенем глибини й по-різному вирішувалася залежно від вихідних передумов дослідника. У західній політології склалися дві основні парадигми – парадигма конфлікту та парадигма згоди й плюралізму. Це особливо характерно для політичної соціології, яка в США в 60-х роках ХХ ст. розпалася на два блоки: «конфліктну школу» і «школу консенсусу».

Найбільш чітко простежується протилежність відзначених підходів при зіставленні концепцій Т. Парсонса й Р. Дарендорфа. Перший наголошує на співробітництві та інтеграції, на рівновазі системи; другий – на конфлікті та зміні.

З погляду Т. Парсонса, творця найбільш відомої структурно-функціоналістської теорії, кожне суспільство – стійка та стабільна, добре інтегрована структура; кожний елемент суспільства, виконуючи певну функцію, сприяє підтримці системи; функціонування соціальної структури засновано на ціннісному консенсусі членів суспільства, що забезпечує його стабільність і інтеграцію. Саме консенсус членів суспільства із приводу ціннісної орієнтації означає інституціоналізацію ціннісного зразка. Безумовно, такого роду консенсус досягається в різному ступені, і в цьому контексті самодостатність визначається ступенем, в якому інститути суспільства легітимізовані погодженими ціннісними установками його членів [143, с. 121].

Т. Парсонс і його прихильники вважали, що конфлікти можуть бути наведені в стан гармонії шляхом взаємовпливу та задоволення інтересів і потреб конфліктуючих груп і вважали предметом громадської згоди збереження стабільності системи, її нормативно-ціннісної основи. На думку Т. Парсонса, вплив і ціннісні прихильності діють за принципом добровільності, через переконання та апеляцію до честі й совісті [142, с. 29]. Він вважає, що жодна велика й складна соціетальна система не зможе вижити, якщо згода не буде носити обов'язкового характеру, тобто якщо до неслухняності не будуть застосовуватися по ситуації негативні санкції. Такі санкції попереджають неслухняність тим, що нагадують добропорядним громадянам про їхні обов'язки й служать покаранням для порушників [142, с. 30].

З погляду Т. Парсонса, сучасні соціетальні колективи відкривають можливості для добровільної самоорганізації. Прообразом асоціації є саме соціетальне співтовариство, що представляється у вигляді корпоративного

об'єднання громадян, які мають відносно повну згоду з приводу її нормативного устрою та авторитету лідерів. Здійснення впливу якоюсь однією одиницею співтовариства або групою таких одиниць, може сприяти приведенню інших одиниць до якогось консенсусу шляхом обґрунтування розподілу прав і обов'язків, винагородою залежно від внеску в спільну справу. На даному рівні розгляду спільна справа – це справа в інтересах суспільства, що представляє собою співтовариство [142, с. 161].

Т. Парсонс торкається проблеми процедурного консенсусу, виділяючи два рівні процедурної системи. Перший рівень регулює дискусії, у ході яких зацікавлені сторони прагнуть переконати учасників прийняти ті або інші рішення. Дискусії всередині асоціації – це, насамперед, сфера дії впливу як засобу, що обслуговують соціальний процес. З погляду зацікавленої сторони, дискусія працює на підвищення її шансів домогтися перемоги своєї позиції; з погляду колективу, вона забезпечує досягнення консенсусу [142, с. 42].

На думку Т. Парсонса, залишаються невирішеними проблеми інтеграції нормативної структури співтовариства з мотиваційною основою солідарності. Нове соціетальне співтовариство, що розуміється як інтегративний інститут, повинне функціонувати на рівні, відмінному від тих, що звичні нашій інтелектуальної традиції: воно повинне вийти за ті межі, де правлять політична влада, багатство та фактори, які їх породжують, і піднятися на рівень ціннісних установок і механізмів впливу [142, с. 162].

Е. Шилз розглядає проблематику консенсусу в макросоціальному контексті взаємин центра та периферії соціальних систем, пов'язуючи її з питанням про повагу до центра системи, що включає особистість, роль, інститути, вірування та норми. Він вважає, що консенсус як стан афективної солідарності з питань загального порядку може бути досягнутий й між секторами соціальної системи, що перебуває в стані відсутності згоди один з одним. При цьому загальний консенсус, для якого згода по всіх, навіть в

істотних питаннях, не є обов'язковою, буде зберігатися доти, поки розбіжності приватного порядку не розростуться до ступеня руйнуючого афективного елемента солідарності [197, с. 342].

Акцентуючи значення консенсусу як необхідного компоненту макросоціального порядку, що сприяє встановленню співробітництва людей у вирішенні загальних завдань системи, Е. Шилз в той же час враховує, що це не єдиний фактор забезпечення порядку і його важливість зовсім не припускає повного консенсусу; тут досить наявності помірної згоди між правлячими групами релевантною частиною керованих. Повної асиміляції громадян у єдиний консенсус, що поширюється на все суспільство, протистоять внутрішньо солідарні субсистеми класових, етнічних груп, релігійних спільнот. Її виключають і протиріччя, що існують між людьми, що належать до центральної інституціональної та культурної системи, і представниками периферії країни. Нарешті, повний консенсус виявляється практично неможливим для всіх великих суспільств в силу органічної недостатності комунікативних процесів, що пов'язують центр і периферію. В періоди нормального розвитку суспільства багато процесів його життя відбуваються поза консенсусом, що відноситься до його макрорівня, що не виключає його збереження стосовно явищ, що протікають на мікрорівні малих груп [197, с. 343].

На думку опонентів, структурно-функціоналістські теорії є занадто однобічними, тому що обмежують науковий пошук вузькими рамками стабілізуючої та інтегруючої здатності суспільних систем. Найбільш впливовою, що одержала найбільший резонанс, виявилася альтернативна концепція, сформульована Р. Дарендорфом. Відповідно до концепції Р. Дарендорфа, кожне суспільство пронизане конфліктом; кожний елемент у суспільстві вносить свій внесок у його дезінтеграцію та зміну; кожне суспільство побудоване на підпорядкуванні одних членів суспільства іншим [56, с. 245]. Виходячи з традиції М. Вебера, Р. Дарендорф розглядає суспільство як примусово координовану асоціацію. Звідси – природна

наявність в ньому конфлікту, що не обов'язково загрожує системі при її збереженні або зміні.

Згідно Р. Дарендорфу, конфлікти навколо відносин, не приводять прямо до крайньої напруги, аж до революційного переходу до вільного й безконфліктного суспільства. Навпаки, такі конфлікти є незникаючою складовою частиною безперервних соціальних змін. Причому драматизм конфлікту виявляється подвійно. В одному випадку конфлікт розглядається як регульований, що допускає компроміси, а часом і як стан рівноваги. У другому випадку конфлікт втрачає своє значення та роль, він як би розчиняється в інших відносинах. Наприклад, приналежність до одного єдиного класу, що детермінує конфліктну поведінку, витісняється більш обмеженими та більш специфічними співтовариствами, заснованими на спільності інтересів. При захисті своїх інтересів, постійно зіштовхуючись із іншою стороною, ці співтовариства в ході конфлікту цілком можуть домогтися рішень, що забезпечують їм певні вигоди [56, с. 245].

Таким чином, і в рамках конфліктологічного підходу, який розглядає політику як протиборство групових інтересів, консенсус зовсім не виключений. Сам конфлікт містить в собі тенденцію до рівноваги, балансу інтересів.

Веберівська традиція в трактуванні політики, як взаємин із приводу влади, знаходить своє вираження в роботах відомого французького дослідника П. Бурдьє, який використовує поняття «політичне поле», під яким розуміє специфічну систему об'єктивних зв'язків між різними позиціями, що перебувають в конфлікті або в альянсі, в конкуренції або кооперації, обумовленими більшою мірою факторами, що не залежать від суб'єктів – носіїв позицій. Структура поля є стан співвідношення сил між агентами, залученими до боротьби. Поле є одночасно місце співвідношення сил і боротьби, спрямованої на трансформацію цих відносин. Поле не можна розглядати як щось раз і назавжди дане, незалежне від суб'єктів. З погляду П. Бурдьє, політичне поле є умовою та результатом практики. Поле

становлять агенти, позиції, інститути, документи, які використовуються в боротьбі, правила гри, тобто все те, що фігурує й із чим пов'язані конфліктні дії, і що утворюють його змістовні границі. Наприклад, полем конкурентної боротьби є ринок; полем суперництва політичних партій - виборча кампанія, здійснювана на певній території країни й т. п. [22, с. 117].

На думку П. Бурдье, соціальна єдність виражає, насамперед спільність фундаментальних інтересів всіх груп населення, тобто тих об'єктивних взаємозалежностей і загальної згоди, що формується на їхній основі, без чого дана країна, народ, державне об'єднання як реальність існувати не можуть. Єдність представляє собою, по-перше, систему самих загальних і глибоких зв'язків між супротивниками й інтеграційними цінностями; по-друге, саме в рамках соціальної єдності формується система статусів, як тільки єдність поєднує різноякісні соціальні елементи; по-третє, тільки наявність соціальної єдності є основою вирішення конфлікту між великими соціальними групами при збереженні життєздатності даного суспільства. Революційні або військові конфлікти, глобальні кризи, найбільші катастрофи витримують ті співтовариства людей, які історично виробили в собі систему взаємозв'язків і цінностей, що поєднують основну масу своїх членів у ціле, в органічну систему, здатну адаптуватися до різко мінливих умов існування [22, с. 118].

Модель рівноваги, стабільності та конфліктна модель суспільства представлені в поглядах інших сучасних авторів. Важливо відзначити, що конфлікт існує в будь-якому суспільстві й на будь-якій стадії його розвитку соціальний порядок можна розглядати як результат конфлікту, що закінчився або перемогою, або поразкою однієї зі сторони, або компромісом обох. Часто за згодою знаходиться конфлікт, значення якого в соціальній статистиці та динаміці дуже важливе; головне в практиці його вирішення – не доводити його до неконструктивних форм. Загальна схема його вирішення така: конфлікт – діалог – згода / консенсус.

Разом з тим існує й більш радикальна точка зору на роль і функції консенсусу в суспільстві. Так, на думку Н. Лумана, сучасне суспільство не має не тільки ціннісно-нормативної, але ніякої іншої міцної основи й не має потреби в оцінках з позиції таких досучасних ідеалів, як моральна інтеграція, комунальна солідарність або загальний ціннісно-нормативний консенсус, які були розроблені Е. Дюркгеймом, Р. Мертоном та їхніми послідовниками. Сучасний рівень соціальних систем дозволяє відмовитися не тільки від ідеї макросоціальної інтеграції, але навіть від загальної ідеї інтеграції. Дослідження альтернатив нормативної інтеграції становить одну з основних цілей Н. Лумана; сам термін інтеграція знаходить у Н. Лумана нове звучання й позначає запобігання ситуації, при якій робота однієї підсистеми створює нерозв'язні проблеми в іншій [115, с. 70].

З погляду Н. Лумана, ціннісно-нормативний консенсус вищого порядку більше не є можливим внаслідок найвищої комплексності суспільства, однак не заперечується важливість і необхідність різних форм консенсусу на локальних рівнях і в повсякденних ситуаціях. В організаціях консенсуси формуються в групах безпосередньої взаємодії, і можуть поширюватися на підсистеми міжгрупової взаємодії. Консенсуси безупинно виникають і розпадаються. Їхня тривалість, масштаби та глибина визначаються величезною кількістю факторів. Взаємодіючи із приводу загальних предметних областей, консенсуси автономізуються, знаходять системний статус і, завдяки взаємопроникненню, здійснюють взаємну зміну й зміну більш широких соціальних систем, що є для них середовищем. У процесах постійних інтегративно-дезінтеграційних змін задіяні найважливіші комунікативні засоби соціальних систем, такі як мова, писемність, радіо, електронні та комп'ютерні мережі й т. п. Комплексність взаємодії редукується завдяки використанню кодів символічно генералізованих засобів комунікації та системного коду, який узагальнено позначається як довіра або недовіра. Ці механізми взаємодії, взаємопроникнення та редукції в сучасному комплексному суспільстві

діють одночасно, створюючи передумови власних альтернатив і можливостей відбору, відтворюючи й інтерпретуючи ці відбори. Процеси, що відбуваються, формування, взаємопроникнення консенсусів, а також дезінтеграція декількох раніше інтегрованих локальних консенсусів і, як слідство, ціннісно-нормативне формування великих соціальних систем доступні для соціально-психологічних і соціологічних досліджень. На основі таких досліджень можливі побудова та аналіз цілісно – нормативних карт систем взаємодії та організації, а також суспільства. За допомогою методологічного інструментарію теорії систем можливо цілеспрямований вплив соціологічно-освічених органів управління на ціннісно-нормативні структури організацій і суспільств [116, с. 52].

Замість пошуків найкращого соціального та ціннісно-нормативного порядку, як вважає Н. Луман, соціологи повинні прагнути до посилення ціннісно-нормативної комунікації між різними, при відсутності вищого оцінюючого авторитету, традиціями та співтовариствами, здійснюючи переклад затверджень, зроблених в рамках однієї традиції на мову іншої, з метою забезпечення можливості діалогу та взаємного розуміння.

Одним із засобів комунікації є право, звід норм і законів. Його функціонування забезпечує відтворення нормативної системи суспільства. Внаслідок використання бінарного коду відповідного / суперечному праву в цій системі постійно продукується нестабільність. Оскільки виникають норми, стає можливим непокоря їм; і чим більше норм створено, тим більше можливостей існує для не правової поведінки. З погляду Н. Лумана, право в жодному разі не рятує суспільство від конфліктів, але ініціює та регулює їх. Ситуації починають сприйматися як конфлікт, нормативна або моральна проблема лише завдяки його існуванню; але також завдяки існуванню права стає можливим розв'язувати виникаючі проблеми, відтворюючи таким способом нормативно-правову інтеграцію тієї або іншої соціальної системи [117, с. 198].

Однак соціальний порядок не гарантує сталості конкретних цінностей. Їхня трансформація постійно відбувається в результаті активного втручання фактору ідеології, функція якого укладається в оцінці цінностей [118, с. 59]. Ідеологічна структура цінностей функціонально аналогічна нормативної регуляції норм у праві: ідеологія повинна бути здатна направляти вибір ціннісних програм і регулювати заміну цих програм; ідеологія повинна забезпечувати консенсус тих, кому доводиться чекати черги реалізації своїх власних цінностей, даючи їм упевненість у тому, що вони цієї черги дочекаються. У цьому змісті ідеологія виконує символічну або експресивну функцію. У комплексних соціальних системах, здатних задовольняти багато цінностей ці дві функції відділені один від іншого. Завдяки символічній структурі ідеології стає можливим їхнє возз'єднання й, на цій основі, регулювання та легітимація тривалої реалізації цінностей. Ідеології не тотожні раціонально розроблювальним програмам рішень: останні підсилюють їхній вплив і сприяють перерозподілу обов'язків за допомогою звертання до символічної системи, переповненої почуттями та значеннями й, разом з тим, відкритої до консенсусу.

Трактування консенсусу Н. Луманом звернено в першу чергу до сучасних розвинених суспільств, що характеризується високим ступенем диференціації сфер життєдіяльності, розмаїтістю культурних традицій, соціальною гетерогенністю й т. п. Разом з тим загально визнаним є існування в таких суспільствах поваги до правових установ, підтримка правового регулювання різноманітних (включаючи політичних) процесів, ідеологічна та культурна толерантність, що становлять цивілізаційний код цих суспільств. Перенести їхній досвід на інший соціокультурний ґрунт навряд чи можливо [115, с. 58]. Разом з тим представляється плідною ідея Н. Лумана про посилення ціннісно-нормативної комунікації між різними традиціями та співтовариствами, включаючи їхній діалог та взаєморозуміння.

Якщо стабільність суспільства є головним питанням для соціології в цілому, то стабільність специфічної інституціональної структури або політичного режиму, умови демократії є основне питання політології. Одним з перших відповідей на ці питання запропонував С. Ліпсет. Він визначає демократію як механізм для вирішення проблеми розколу й інтеграції з мінімальною витратою енергії та досягненням максимальної згоди цінностей [112, с. 24]. Досягнення стабільної демократичної системи вимагає виявлення джерел розколу, оскільки в умовах боротьби за керівні пости, опозиції до правлячих партій і зміни цих партій у владі, без взаємної згоди – системи цінностей, що забезпечує мирну гру владі, вірності з боку опозиції рішенням правлячих партій і визнання цими партіями прав опозиції – не може бути ніякої демократії. Коли конфлікт зацікавлених груп є законним, конфлікуючі сторони організації сприяють інтеграції та міцності суспільства. Вивчення умов, що сприяють виникненню демократії, вимагає концентрації уваги як на джерелах розколу, так і на згоді.

Ключовим механізмом досягнення політичної згоди в демократичному суспільстві, на думку С. Ліпсета, є голосування. Він зробив спробу розкрити ступінь згоди, що встановлюється в ході виборів, виявити умови, необхідні для встановлення процесу згоди на виборах, вважаючи, що питання про згоду й дотепер значною мірою ще недооцінюється іншими дослідниками поведінки виборців на виборах.

С. Ліпсет стверджує, що стабільна демократія вимагає, щоб всі головні політичні партії мали своїх прихильників серед різних верств населення. Система, в якій підтримка різних партій повністю збігається з основними соціальними групами, не може існувати на демократичній основі, оскільки такий розвиток відображає стан конфлікту між групами, настільки інтенсивного і яскраво вираженого, що виключає будь-яку можливість компромісу [112, с. 25]. Там, де партіям не вдається заручитися підтримкою тієї або іншої основної верстви населення, вони втрачають

важливий досвід для встановлення компромісу. На іншому рівні аналізу також важливо, щоб партії мали лідерів різного походження, для того, щоб хоча б символічно можна було б показати свій зв'язок з багатьма групами, навіть у випадку, коли вони не мають від деяких з них ніякої підтримки.

Таким же чином проблема політичної участі може розглядатися з різних точок зору, залежно від того, із чим вона пов'язується – з вивченням розбіжностей або згоди.

С. Ліпсет визначив можливий емпіричний показник політичної згоди в суспільстві. На його думку, чим більше згуртована та стабільна демократична система, тим більше імовірно, що всі частини населення будуть реагувати на головні стимули в тому самому напрямку. Так, якщо умови сприяють поширенню поглядів лівих, то соціалісти повинні придбати голоси й серед заможних громадян і серед робітників, хоча вони залишаються відносно слабкішими у вищих верствах суспільства. У свою чергу, вплив консерваторів повинен зростати серед найбідніших груп у період влади правого крила. І навпаки, показником низької згоди була б ситуація, при якій та або інша політична тенденція різко зростає всередині своєї власної основи - наприклад, ліві здобувають вплив серед робітників, – у той час як протилежна тенденція зростає в інших верствах суспільства – наприклад, праві здобувають вплив у середніх класів [111, с. 127-128].

Гострою теоретичною проблемою представляється виникнення та збереження політичної згоди в перехідному суспільстві. Кінець ХХ століття характеризується хвилею політичних трансформацій, яка захопила спочатку авторитарні латиноамериканські і південно-європейські, а потім і комуністичні східноєвропейські режими. Ці перехідні процеси підтвердили багато теоретичних положень і запропонували нові аспекти в трактуванні політичної згоди і її ролі в перехідному суспільстві.

Під політичною трансформацією звичайно розуміється процес повного перетворення однієї суспільної системи в іншу. Відповідно, зміна систем є позначенням того ж самого процесу, що фіксується в понятті

трансформації. У такому контексті транзит характеризує фазу руху від старого режиму до нового. Успішно здійснюваний перехід, тобто повне перетворення системи, і є її трансформація. Таким чином, наведені поняття утворюють своєрідний ряд, що характеризується наростанням радикальності перетворень; зміна системи – це відповідно перехід, трансформація. Неможливість змінити систему викликає перехід, здатний перерости в трансформацію, що завершиться зміною системи.

Говорячи про перехід і трансформацію, дослідники звичайно мають на увазі цілеспрямований процес, тобто стосовно до країн Центральної й Східної Європи та України – рух у напрямку до демократії. Разом з тим для зміни систем характерні трансформаційні процеси в політиці, економіці та в суспільстві, які йдуть одночасно, хоча їхні темпи та результати можуть бути неоднаковими. Протікаючи успішно, дані процеси підкріплюють один одного. Але якщо хоча б в одній сфері трансформація обертається невдачею, суспільства залишаються несучасними, а політичні системи – недемократичними.

В Україні трансформація охоплює як політичну, так і економічну системи. Оскільки ці процеси взаємообумовлені, виникає так звана «дилема одночасності». З одного боку, тільки відносно розвинене ринкове суспільство робить ефективною конкурентну демократію, з іншого боку - демократизація є необхідною передумовою економічної лібералізації. Крім того, в Україні дуже слабкими є елементи громадянського суспільства, які могли б виступити як інституціональні посередники між старою та новою системами.

Одним з перших динамічну модель переходу до демократії й місце в ній консенсусу запропонував Д. Растоу. Попередньою умовою демократії він назвав національну єдність, яка повинна передувати всім іншим стадіям процесу. Національна єдність, як вважає Д. Растоу, є результатом не стільки поділюваних усіма установок і переконань, скільки небайдужості й взаємодоповнення. Крім того, консенсус має додатковий сенс, що

припускає усвідомленість переконання та обдуманість згоди. На думку Д. Растоу, попередня умова переходу до демократії повніше всього реалізується тоді, коли національна єдність визнається на несвідомому рівні, коли вона приймається як щось природне. Автор вважає, що для демократії не потрібно якого-небудь мінімального рівня економічного розвитку та соціальної диференціації. Економічні й соціальні фактори входять у модель лише опосередковано як можлива основа національної єдності або ж глибинного конфлікту [152, с. 7].

Підготовчою фазою є фаза конфлікту [110]. Динамічний процес демократизації при наявності попередньої умови (національної єдності) запускається за допомогою тривалої політичної боротьби. Її основні учасники повинні представляти міцно вкорінені в суспільстві сили та спірні питання, навколо яких вона ведеться. Подібна боротьба найчастіше починається внаслідок появи нової еліти, що піднімає соціальні групи на погоджені дії. Щоб прийти до демократії, на думку Д. Растоу, потрібно не копіювання конституційних законів або парламентської практики якоїсь вже існуючої демократії, а здатність чесно глянути на свої специфічні конфлікти та вміння винайти або запозичити ефективні механізми їхнього вирішення [152, с. 9]. Серйозний і тривалий характер боротьби, як правило, спонукує суперників згуртуватися навколо двох протилежних прапорів. Тому відмітною рисою підготовчої фази переходу демократії є поляризація, а не плюралізм. Проте, ступінь розколу суспільства має свої межі, обумовлені вимогою національної єдності, що повинне не тільки передувати початку процесу демократії, але й бути присутнім на всіх його стадіях. Якщо лінія розколу збігається з регіональними межами, то результатом, швидше за все, це буде не демократія. У протиборчих сторін повинне зберігатися якесь відчуття спільності. Необхідність тонкого сполучення боротьби та національної єдності означає, що під час підготовчої фази багато чого може піти не так, як треба. Сутичка може тягтися доти, поки сторони не втомляться, а спірні питання не втратять

свою актуальність та за цей час не буде вироблено ніякого демократичного рішення. Таким чином, розвиток у напрямку до демократії може бути перерваний, а на підготовчій фазі цей процес відбувається у спрощеному вигляді.

Наступна фаза – фаза прийняття рішень. Підготовча фаза завершується лише тоді, коли частина політичних лідерів країни приймають свідоме рішення визнати наявність різноманіття в єдності та інституціоналізувати з цією метою деякі основні механізми демократії. Рішення на користь демократії виникає із взаємодії декількох сил. Оскільки учасники угоди повинні взяти на себе ризик щодо її можливих наслідків, непропорційно більшу роль тут відіграє вузьке коло політичних лідерів. Серед груп, задіяних у переговорах, і їхніх лідерів можуть бути представлені колишні суперники по підготовчій боротьбі. До інших потенційних учасників переговорів відносяться групи, що відійшли від основних протиборчих сторін або тільки вийшли на політичну арену. Варіюються не тільки типи сил, що забезпечили вибір демократичного рішення, але й мотиви, по яких воно пропонується й приймається. На думку Д. Растроу, демократія, як і будь-яка інша колективна дія, звичайно є похідною від величезної безлічі різнорідних спонукань.

Ухвалення демократичного рішення може розглядатися як акт свідомого, відкрито вираженої згоди. Демократична суть рішення може бути побічним результатом вирішення інших важливих проблем. Крім того, оскільки мова йде дійсно про компроміс, це рішення буде сприйматися кожною із задіяних сторін як поступка – і, звичайно, не буде персоніфікувати собою згоду по питанням головних принципів. Угода, вироблена лідерами, аж ніяк не є загальною. Вона повинна бути перенесена на рівень професійних політиків і населення в цілому. І це є останньою фазою моделі – фази звикання.

Демократія, за визначенням Д. Растроу, є конкурентний процес, у ході якого переваги одержують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність

новій системі, ще більші – ті, хто щиро вірить в неї [152, с. 11]. Але політика складається не тільки з конкурентної боротьби за урядові пости. Крім усього іншого, це – процес, спрямований на вирішення внутрігрупових конфліктів, будь то конфлікти, обумовлені зіткненням інтересів або пов'язані з непевністю в майбутньому. Оскільки однією з характерних рис демократії є практика багатобічних обговорень, саме цій системі найбільшою мірою властивий розвиток методом проб та помилок, навчання на власному досвіді. Перший великий компроміс, за допомогою якого встановлюється демократія, якщо він взагалі виявляється життєздатним, є свідомством ефективності принципів примирення та взаємних поступок. Тому перший успіх здатний спонукати політичні сили, що борються, і їхніх лідерів передати на вирішення демократичними методами й інші найважливіші питання.

Труднощі, з якими зіштовхується демократія в вирішенні проблем спільноти, показують важливість національної єдності як попередньої умови демократизації. При переході до демократії може знадобитися, щоб позиції політиків у чомусь збігалися, але в чомусь і відрізнялися від позиції рядових громадян. Різниця між елітами та рядовими громадянами помітна вже на стадії ухвалення рішення, коли лідери зайняті пошуком компромісу, тоді як їхні прихильники продовжують конфліктувати. Ще більш очевидною вона стає у фазі звикання. Досвід успішного вирішення якихось проблем вчить і політиків, і громадян вірити в нові механізми та використовувати їх при вирішенні виникаючих проблем. Довіра до демократії буде зростати особливо швидко, якщо в перше ж роки існування нового режиму в управлінні державними справами зможе взяти участь широкий спектр політичних плинів – або шляхом об'єднання в різного роду коаліції, або по черзі змінюючи роль уряду та опозиції. Досвід використання механізмів демократії та конкурентних принципів рекрутування керівництва буде зміцнювати політиків у їхніх

демократичних звичках та переконаннях. З появою ж ефективних партійних організацій у нову систему повністю вливається й населення.

Таким чином, для генезису демократії й досягнення політичної згоди потрібні такі базові складові: національна єдність та наявність стійкого конфлікту; потрібний свідомий вибір демократичних процедур. При цьому усі актори політичного процесу повинні звикнути до нових правил і діяти відповідно до них для досягнення згоди.

Процес формування політичної згоди повинен здійснюватися поступово. При вирішенні завдання національного об'єднання велика роль пануючої еліти та національної інтелігенції; при підготовчій боротьбі – масового протестного руху на чолі з контрелітою; при інституціоналізації демократії та формуванні демократичних норм - вузької групи лідерів, які розуміються на веденні переговорів і прийнятті компромісів. Динамічна модель Д. Растоу надзвичайно плідна в науковому плані, оскільки переводить різні аспекти консенсусу з категорії статичних передумов у категорію активного елемента процесу досягнення політичної згоди.

Актуальним є питання, яким чином в рамках демократії сполучаються плюралізм та згода. Очевидно, існують деякі ідеї та цінності, які схвалюються та підтримуються прихильниками різних політичних, філософських, моральних течій, групами з різними соціально-економічними інтересами. Спрямованість режиму на реалізацію цих ідей і цінностей (які у свою чергу не поглинають всіх існуючих розходжень, а лише як би надбудовуються над ними) і здатне консолідувати суспільство. Історія показала, що такими об'єднуючими цінностями (базові основи політичної згоди) можуть бути релігійні; національні; права й свободи особи. Лише остання базова основа дійсно всеосяжна та характеризує політичну згоду, яка властива розвиненим демократіям. Визнання забезпечення прав і свобод людини основним принципом політико-правового устрою держави вимагають досить високого рівня масової політичної культури. Суспільство, де свобода та гідність особистості є

фундаментальною пріоритетною цінністю, може сформуватися тільки в умовах тривалого демократичного правління.

Національні й релігійні цінності, як правило, бувають задіяні при переході від тоталітарних режимів до демократії, коли до усвідомлення третьої базової основи суспільство, що трансформується, ще не доросло. Самі по собі національні й релігійні цінності не всеосяжні. Вони виключають зі сфери політичної згоди деяку частину населення й відображають, таким чином, початковий рівень розвитку демократії – підпорядкування меншості більшості. У суспільствах, де меншість, виведена за рамки національної або релігійної консенсусу, значно, ці цінності взагалі не можуть сприяти досягненню громадської згоди. У багатонаціональних державах національні й релігійні цінності звичайно сприяють не консолідації, а дезінтеграції суспільства [126, с. 68].

Таким чином, консенсус слід розглядати як механізм досягнення політичної згоди. У цьому випадку консенсус з'являється як метод прийняття політичних рішень, вирішення політичних суперечок і конфліктів, як процедура узгодження дій і інтересів сторін. Політична згода необхідна політичній науці для вираження стабільності та мирного розвитку політичної системи на противагу конфліктному.

Існують різні тлумачення політичної згоди: як згоди у відношенні того або іншого політичного курсу; як стабільність політичних режимів і оцінка життєздатності демократичних процесів; як сформовані й устояні моделі політичної поведінки; як схвалення політики уряду ключовими соціальними групами; як наявність стійкої підтримки основних соціальних груп, спрямованої на провідні політичні партії і їхні програми; як соціальна перспектива, досягнення урядом певних цілей у майбутньому.

Під політичною згодою слід розуміти єдність між суб'єктами, об'єктами політики, що припускає наявність загальних базових цінностей, що виражається в погоджених діях та почуттях.

Сутність політичної згоди проявляється в єдності поділюваних громадянами політичних цінностей, цілей, дій і почуттів. Зміст політичної згоди в підтримці існуючого світового порядку, в узгодженні дій політичних суб'єктів, спрямованих на зменшення впливів конфліктних факторів, запобігання терористичних дій. З іншого боку, зміст політичної згоди складається в пошуку та досягненні соціально-економічної та суспільно-політичної рівноваги, що неможливо без вироблення певної системи поглядів, досягнення єдиних «правил гри». Таким чином, політична згода, в широкому змісті, є система, що включає суб'єкти, об'єкти, відносини що виникають між ними, а також інститути, із сукупністю властивих їм норм, ідеології.

Як система, політична згода містить безліч процесів, спрямованих на єдність і узгодження. У вузькому змісті, політична згода є процес, що представляє собою послідовну зміну етапів і рівнів погодженості в певній тимчасовій перспективі. Політичну згоду можна розглядати і як якусь стійку даність у той або інший проміжок часу, на тому або іншому етапі узгодження. У цьому випадку доцільно говорити про політичну згоду як про досягнутий результат або стан розвитку відносин між суб'єктами та об'єктами, а також усередині суб'єктів і об'єктів політичної згоди. Політична згода означає «негласну угоду, договір» між керуючими й керованими із приводу розмежування повноважень, прав і обов'язків, на основі задоволеності поточним положенням справ кожної зі сторін. Інакше кажучи, говорячи про політичну згоду, важливо те, що керованих або об'єктів політичної діяльності влаштовує режим правління та політичні лідери які володіють владою, вибраний курс проведеної політики й т. д. Керуючі ж, або суб'єкти політики, маючи певні привілеї, але, почувавочи контроль із боку керованих, задовольняють у більшому або меншому ступені потреби останніх. Інакше кажучи, політична згода є оціночною категорією.

Питання про межі політичної згоди можна дослідити, опираючись на праці М. Вебера, В. Парета, Дж. Роулса, Ю. Хабермаса. Ці науковці говорили про неможливість досягнення абсолютної згоди, що є ідеалом, оскільки в реальному житті недосяжне повне злиття свободи, цінностей та потреб індивідів. Так, згідно В. Парета, якщо залишити осторонь функцію народного представництва та звернутися до суті справи, то виявиться, що за невеликими виключеннями, повсюдно є нечисленний правлячий клас, який втримує владу інколи шляхом сили, інколи за згодою класу керованих, який є значно більшим за кількістю. Принципові розходження в тому, що стосується сутності, складаються в співвідношенні між силою та згодою, а що стосується форми, – у способах, за допомогою яких застосовується сила і досягається консенсус. Якби згода була повною, то застосування сили було б непотрібним.

Центральною категорією політичної згоди виступають цінності. На важливість єдності цінностей для досягнення згоди вказували багато мислителів. Зокрема, О. Панарін вказує, що, якщо політичний консенсус досягнутий у ході змістовного діалогу, що зачіпає світ вищих ідей і цінностей, а не тільки кон'юнктурних групових інтересів, то такий консенсус можна оцінити як базу довгострокового взаєморозуміння сторін. Якщо ж цей консенсус досягнутий ціною свідомого зменшення ролі й статусу цінностей у житті сучасної людини, то така практика формує новий масовий тип – політичного циніка й прагматика, байдужого до духовних питань [140, с. 321]: Не можна, у зв'язку із цим, не згадати про те, що в становленні й розвитку деяких держав величезна роль належить саме релігійним цінностям.

Для уточнення змісту політичної згоди необхідно проаналізувати такі близькі політичній згоді категорії як одностумність та солідарність. Політична згода містить у собі ці категорії. Так, поряд з єдністю думок політичних суб'єктів у якому-небудь відношенні, політична згода включає і єдність їхніх дій, почуттів. Таким чином, сутність політичної згоди,

укладена в єдності, може проявлятися в спільності цінностей, ідей, цілей, інтересів, потреб, почуттів і дій суб'єктів і об'єктів політичної згоди.

Відповідно до визначення, солідарність це єдність переконань і дій, взаємодопомога й підтримка членів соціальної групи, верстви, партії на основі спільності інтересів і необхідності досягнення загальних політичних цілей; спільна відповідальність. Вона проявляється в активному співчутті та підтримці політичних дій і думок. Необхідною умовою солідарності є активний, діяльний характер її суб'єктів. У той же час політична згода може не спричиняти які-небудь дії, а бути пасивною, виражатися у формі схвалення або задоволення чийось дій.

Багатозначність поняття «політична згода» в тому, що його значення нерозривно пов'язане з такими складними категоріями як політична свідомість, політична культура, політична поведінка та політичні відносини, що застосовуються як до всього суспільства в цілому, так і до окремих його груп.

У зв'язку з тим, що рівень погодженості між суб'єктами й об'єктами політичної згоди може бути різним, можна виділити наступні ступені політичної згоди.

Низький ступінь політичної згоди має наступні риси: відсутність єдиних правил гри в середовищі політичної еліти, боротьба за владу між різними її групами, низький рівень ефективності політичної влади, падіння довіри до неї з боку громадян, розкладання системи цінностей у суспільній свідомості, відсутність об'єднуючої національної ідеї, ідеології, перевага індивідуалістичної моделі поведінки громадян над колективістською. Все це відображається в підвищеній політичній нестабільності, соціальній напруженості, які здійснюють вплив на всі сфери громадського життя.

Середній ступінь політичної згоди сполучає стабільність і нестійкість, існує згода по одним життєво важливим для держави та громадян питанням і незгода – по іншим. Це та риса, що може привести як до високого, так і до низького ступеня політичної згоди.

Високий ступінь політичної згоди характеризується налагодженим і погодженим механізмом взаємодії держави й громадянського суспільства, при якому зберігається баланс між приватними та загальнодержавними інтересами, політична влада відрізняється високим рівнем ефективності та легітимності, у середовищі політичної еліти – загальнодержавні інтереси переважають над вузькокорпоративними, суспільство консолідоване на основі поділюваною більшістю громадян системою цінностей, переважає активістський тип політичної культури громадян, заснований на застосуванні механізмів і принципів політичної згоди.

Безумовно, основними елементами політичної згоди є суб'єкти й об'єкти політики та виникаючі між ними відносини. Як відомо, суб'єктами політики називають носіїв різноманітної політичної діяльності, спрямованої на завоювання, захист або використання влади з метою реалізації своїх корінних інтересів. Суб'єктами політики виступають політичні лідери, політичні партії, групи інтересів, соціальні групи, громадські організації, соціально-політичні інститути. Останні забезпечують можливість, як окремим громадянам, так і соціальним спільнотам задовольняти свої інтереси в політиці. Вони стабілізують відносини, регулюють поведінку індивідів і груп, забезпечують погодженість і інтегрованість їхніх дій. Об'єктами політики є індивіди, соціальні групи, спільності, що не усвідомлюють у достатньому ступені свої інтереси в політиці, а, отже, не відстоюють їх і не володіють для цього необхідним ступенем згуртованості. Будь-яка спільність стає сукупним суб'єктом політики, коли, усвідомлюючи свої інтереси й, маючи згуртованість, вона не тільки виявляється в протистоянні або ж у позитивній взаємодії з іншими соціальними групами, але й вступає у відносини конфронтації або погодженості з існуючою політичною владою. Якщо ж індивід, верства, група, спільність не мають необхідної політичної готовності, то вони приречені бути тільки об'єктом політики, а не її суб'єктом. Однак перетворення кожного громадянина з

об'єкта політики в суб'єкт політичного життя є метою кожної держави, яка прагне розвивати й реалізовувати принципи демократії.

Суб'єктів політики можна назвати суб'єктами політичної згоди в тому випадку, якщо їх цільові орієнтації й дії ґрунтуються на принципах згоди: довіри, співробітництва, партнерства, взаємодопомоги, толерантності тощо. Цими суб'єктами можуть виступати як держави, так і різні соціально-політичні інститути, партії, громадські організації.

До суб'єктів політичної згоди на міжнародному рівні можна віднести такі організації, як ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи й інші. Однак таке розуміння суб'єктів політичної згоди не можна абсолютизувати, оскільки ті самі організації, інститути й т.д. в одних відносинах виступають як суб'єкти політичної згоди, в інших – як суб'єкти незгоди або конфлікту.

Найбільш чітко простежити функції згоди та конфлікту можна при зіставленні двох протилежних підходів, що відображають дві парадигми – парадигму конфлікту та парадигму згоди. Представником першої, яка робить акцент на конфлікті та змінах, як вже зазначалося, виступає Р. Дарендорф, розроблювачем другої парадигми з її акцентами на співробітництві та інтеграції є Т. Парсонс. За Т. Парсонсом, суспільство – це стійка та стабільна, добре інтегрована структура. Кожний елемент суспільства виконує певну функцію. Функціонування соціальної структури засновано на ціннісній згоді членів суспільства, що забезпечує його стабільність і інтеграцію. Т. Парсонс і його прихильники вважали, що конфлікт може бути наведений у стан гармонії шляхом взаємовпливу та задоволення інтересів і потреб конфлікуючих груп. Вони вважали предметом громадської згоди збереження стабільності системи, її нормативно-ціннісної основи [142, с. 98]. У той же час Т. Парсонс розвиває думку Г. Гегеля і М. Вебера про примусовий консенсус. Жодна велика й складна соціальна система не зможе вижити, якщо згода не буде носити обов'язкового характеру, тобто якщо до неслухняності не будуть застосовуватися негативні санкції.

Згідно Р. Дарендорфу, кожне суспільство змінюється, кожний елемент в суспільстві вносить свій внесок в його дезінтеграцію та зміну. Кожне суспільство побудоване на підпорядкуванні одних членів суспільства іншим. Впливаючи з традицій М. Вебера, Р. Дарендорф розглядає суспільство як примусово («імперативно») координовану асоціацію («союз панування»). Звідси – природна наявність в ньому й конфліктів, що не обов'язково загрожують системі, при її збереженні та зміні. Згідно Р. Дарендорфу, конфлікти, що виникають на ґрунті найманої праці, не приводять прямо до крайньої напруги, аж до революційного переходу до вільного й безконфліктного суспільства. Навпаки, такі конфлікти є незникаючою складовою частиною безперервних соціальних змін. У такому випадку, конфлікт втрачає свою важливу роль і як би розчиняється в інших відносинах [55, с. 26].

На думку М. Охотнікової, поляризація згоди та конфлікту не є постійною, а лише характеризується як тимчасовий стан у соціальних відносинах і взаємодіях. В ситуації невизначеності їхньої полярності має місце соціальний порядок. Реальні ж соціальні взаємодії характеризуються діалектичним взаємозв'язком згоди, порядку, конфлікту та хаосу. Соціально-політичний порядок і є показник політичної згоди, оскільки в ньому є присутнім єдність, цілісність, організованість і впорядкованість зв'язків між складовими його елементами. Інша справа, заснований цей порядок на добровільній або змушеній згоді [138, с. 32].

Поняття змушеної згоди було привнесено в соціологію й політологію М. Вебером, який прагнув зрозуміти консенсус як невід'ємну характеристику будь-якого людського суспільства, що володіє елементарним порядком, оскільки існує як єдине ціле. Він переконаний, що поведінка, орієнтована на консенсус, зовсім не обов'язково припускає солідарність як умову. Згода, за М. Вебером, може бути змушеною, якщо не виключає ні боротьби інтересів, ні конфлікту різноспрямованих тенденцій. Консенсус, за М. Вебером, – це об'єктивно існуюча ймовірність того, що,

незважаючи на відсутність попередньої домовленості, учасники взаємодії поставляться до очікувань один одного як до значимих за своїм змістом для їхньої поведінки. Це не говорить про те, що люди обов'язково будуть співробітничати один з одним, – важливо, щоб кожний з учасників взаємодії враховував відповідні очікування інших, з якими він так чи інакше повинен погоджуватися [31, с. 340].

В дійсності, згода та конфлікт, як, втім, хаос і порядок, змінюють один одного. Але при цьому можна спостерігати наступну особливість. Якщо згода це все те, що поєднує людей (наприклад, подібні цілі, цінності, потреби, інтереси, спосіб життя, традиції тощо), то можна констатувати, що згода є присутньою і в конфлікті. В свою чергу, у конфлікті завжди міститься згода, що проявляється в подібних представленнях взаємодіючих сторін, у взаєморозумінні в тому сенсі, що конфліктуючі сторони чітко знають те, що кожна з них бажає, у спільності мови й т. д.

Конфлікт і згода часто переплітаються. Так, конфліктуючі між собою індивіди заручаються підтримкою, схваленням інших індивідів, тобто згодою на правильність своїх дій і в результаті виходить конфлікт між двома груповими згодами. Конфлікт і згода взаємодоповнюють один одного. О. Федоріщева вважає, що конфлікт стає фактором, що впливає на розвиток суспільства, якщо, в остаточному підсумку, завершується взаємною згодою. І, навпаки, для досягнення згоди в багатьох випадках необхідно пройти через конфліктну ситуацію, у ході якої сторони мають можливість виявити причини роз'єднання, а потім знайти засоби відновлення внутрішньої єдності. Так проявляється діалектика конфлікту та згоди.

Конфлікт може бути конструктивним і деструктивним. Деструктивний може привести до руйнування системи в цілому або частково. Конструктивний конфлікт дає поштовх до розвитку й зміни системи. Але будь-яка система, будь те економічна, соціальна чи політична прагне до погодженості між своїми елементами, а не до конфлікту. Так,

М. Алієв, не заперечуючи значимості конфліктів, протиріч і незгод визначає, що згода є однією з загальних форм генетичної, причинної, структурної та функціональної взаємодії, наділена властивостями системної погодженості предметів і процесів у світі. Згода містить сили притягання та упорядкування, а також поєднання протилежностей, перетворення змісту у форму, а форми в зміст в певних кількісних і якісних параметрах. Погодженість припускає циркуляцію інформації про залежність предметів і процесів один від іншого. Вона тому й представляється у взаємодії єдності й різноманіття, змісту та форми, спадкоємності та переривчастості, цілого та частин, загальні та одиничного, причини та слідства. Згода всіх членів суспільства відносно питань його розвитку, досягнення благополуччя, більш плідно буде сприяти його розвитку, ніж конфлікт між ними, що виражається в утворенні нових соціально-політичних інститутів, організацій, політико-правових норм і процедур [2, с. 23].

Слід зазначити, що політична згода також внутрішньо властива політичній системі. Т. Парсонс розвивав ідею розгляду суспільства як системи, кожний структурний елемент якої виконує відповідну йому в даній структурі функцію [142, с. 128]. Д. Істон розробив теорію політичної системи як організму, що розвивається за рахунок зв'язку із зовнішнім середовищем. Політична система в даному випадку є сукупністю механізмів входу, тобто соціальних імпульсів, що йдуть від середовища, вимог або підтримки, перетворення та виходу, що виражається в впровадженні політичних рішень [85, с. 320]. Більш докладно функції входу та виходу політичної системи були розглянуті Г. Алмондом, який досліджував політичну сферу в системно-функціональному аспекті. Функцію виходу політичної системи він представляв як сукупність вироблення, застосування та контролю за дотриманням правил. Чим краще ці правила відповідають об'єктивним умовам та стереотипам суспільної свідомості, тим ефективніше та з меншими витратами функціонує політична система [164, с. 267]. Реакція ж суспільного середовища або зворотний зв'язок, за Г. Алмондом, є

результатом двох взаємозалежних процесів: артикуляції інтересів та їхнє агрегування. За допомогою артикуляції індивіди та суспільні групи формулюють своє відношення до політичної системи, надають йому характер вимоги або підтримки. Агрегування ж дозволяє впорядкувати та ранжувати, а також, по можливості, гармонізувати численні інтереси та точки зору, зважити протилежні позиції, знайти оптимальне співвідношення. Ефективне функціонування механізму агрегування сприяє зниженню рівня вимог до політичної системи та посилення підтримки [164, с. 128].

Політична система на «вході» і на «виході» з функціями вимог і підтримки, артикуляції та агрегації, вимагає згоди. Однак, згода перебуває в діалектичному зв'язку із запереченням згоди, конфліктом або протиріччям. Протиріччя, відповідно до закону єдності та боротьби протилежностей, приводить до перетворення існуючого положення в якісно новий продукт. Цей продукт персоніфікує новий рівень згоди в суспільстві. Таким чином, протиріччя, поступово накопичуючись у згоді, приведуть до нових перетворень і розвитку. І цей процес є нескінченним. Рівень належної політичної згоди в суспільстві сприяє ефективному функціонуванню всієї політичної системи. Це створює сприятливі умови для взаємодії політичної системи із зовнішнім середовищем, забезпечення зворотного зв'язку.

З позиції структурно-функціонального підходу, система політичної згоди представлена наступними елементами – інститутами, ідеологією, нормами та культурою. Кожний позначений елемент виконує властиву тільки йому функцію в системі політичної згоди.

Так, інституціональна підсистема представлена сукупністю інститутів, пов'язаних з функціонуванням політичної згоди: це церква, ЗМІ, суспільно-політичні організації, держава, союзи держав, міждержавні організації. Наприклад, держава як інститут політичної згоди, виконує функції інтеграції, забезпечення стабільності, запобігання та вирішення конфліктів, визначення загальних цінностей, інтересів та потреб.

До функцій політичної згоди, здійснюваних церквою, відносяться примирлива, компенсаторна, ціннісно-визначальна та ціннісно-орієнтаційна, виховна в дусі толерантності, взаємодопомоги, солідарності й т. д.

Основною функцією ЗМІ є конструювання в суспільній свідомості значимих образів і символів миру, співробітництва, взаємодопомоги та підтримки, а також добра, любові, дружби, краси й ін. як загальнолюдських цінностей [149, с. 124]. Суспільно політичні організації виконують функції, спрямовані на артикуляцію та агрегацію інтересів громадян, здійснюють узгодження між різноманітними соціально-політичними інститутами, сприяють розвитку політичної системи та суспільства в цілому.

Ідеологічна підсистема політичної згоди включає політичні ідеї, погляди, представлення, почуття учасників політичного життя суспільства. Це ідеї, спрямовані на досягнення суспільної справедливості, загального блага, рівності можливостей, мирного співіснування й ін. [156, с. 438]. Ідеологія не тільки скріплює, інтегрує суспільство, але й солідаризує його, дає віру, що сприяє найбільш ефективному його функціонуванню.

Нормативна підсистема проявляється в політичних нормах та традиціях, що визначають і регулюють політичне життя суспільства. Наприклад, закріплене в Конституції України рівність прав і свобод громадян, може розглядатися як норма політичної згоди. До неї відносяться не тільки закони, нормативні акти, але й програми органів державної влади, міжнародних організацій [34, с. 15]. Так, в 1995 р. ООН прийняла «Декларацію принципів терпимості».

Культурна підсистема проявляється в комплексі типових для даного суспільства вкорінених стереотипів, політичних представлень, ціннісних орієнтації та політичної поведінки. Вона виконує функцію спадкоємності в суспільному розвитку, підтримки цілісності та стабільності суспільного організму, сприяє засвоєнню вироблених даним суспільством форм погоджених представлень та поведінки.

Досліджуючи системну якість політичної згоди, необхідно відзначити, що складність осмислення категорії політична згода як системи полягає в тому, що ті самі його суб'єкти, об'єкти, інститути можуть виступати, причому в той самий час, але в іншому відношенні, і як носії політичної незгоди або конфлікту. Наприклад, діяльність інститутів політичної згоди, до яких слід віднести інститути держави, громадянського суспільства, а також вхідні в них інститути, може також розглядатися в системному аспекті.

Поряд з функціями підсистем можна виділити основні функції політичної згоди. Н. А. Крисюн виділяє такі чотири основні функції політичної згоди: функція інтеграції, адаптації, розвитку та стабілізації [106, с. 14]. Але, на думку дисертанта, цього недостатньо. Сюди слід віднести ще деякі функції:

- інтегративна, яка сприяє об'єднанню щодо самостійних об'єктів (індивідів, груп, класів, держав) у єдину, цілісну систему; надає різним групам можливості співіснування в рамках певної політичної системи, збереження цілісності держави і її взаємин із суспільством;

- стабілізаційна, яка виражається в підтримці балансу сил, зокрема влади, встановлення та підтримка щодо постійної структури внутрішньогрупових і міжгрупових відносин. Стабілізація є підтримкою стабільності, що у свою чергу не означає стагнацію або застій. Стабільність є стійким станом, зокрема політичної системи, що дозволяє їй ефективно функціонувати та розвиватися, зберігаючи свою сутність, незважаючи на зовнішні та внутрішні впливи [5, с. 137]. Ця функція покликана забезпечити стабільність політичних відносин, політичного режиму й існуючої політичної системи в цілому в умовах внутрішньої й зовнішньої боротьби;

- інноваційна, яка виражається в досягненні консенсусу по певних питаннях та сприяє утворенню нових політичних інститутів, організацій, політико-правових норм і процедур;

- комунікативна, яка виражається в удосконалюванні каналів політичної комунікації, розвитку культури політичного діалогу;
- культурно-трансляційна, яка забезпечує залучення суб'єктів політичної діяльності до вироблення цивілізованих засобів подолання протиріч і конфліктів; а також забезпечують трансляцію цього позитивного досвіду, занесення останнього в політичну "пам'ять" суспільства.
- розвиваюча, в ході якої відбуваються кількісні і якісні зміни в політичній і іншій системах суспільства або окремих його компонентів. Воно неможливо без погодженості яких-небудь частин. Розвиток приводить до утворення нових груп, створення нових соціально-політичних інститутів, стимулюванню нормотворчості;
- адаптаційна, яка дозволяє системі зберігати шляхом пристосування до постійних змін зовнішніх і внутрішніх умов здійснення його прав і владних повноважень. По своїй суті, пристосування є ні що інше, як процес узгодження внутрішніх і зовнішніх умов існування системи;
- регулятивна, яка сприяє творчій, нормальній для даного суспільства політичній діяльності;
- консолідуюча, яка виражається в поєднанні суспільства для припинення ворожнечі та агресії одних політичних сил по відношенню до інших.

1.2 Структура та типи політичної згоди

Політична згода є, насамперед, відношенням між суб'єктами в політичній сфері суспільства. Суб'єкти як елемент структури політичної згоди представлені в конкретній взаємодії між політичними акторами, які безпосередньо здійснюють пошук оптимальної та стійкої згоди. Просторові межі політичної згоди обмежені полем політики та тимчасовими межами, які є конкретними в кожному окремому випадку.

Передумовою політичної згоди є протиріччя, що сформувалися між суб'єктами політичної діяльності, які, з одного боку, об'єктивно ставлять суб'єктів перед необхідністю їхнього подолання, а, з іншого, змушують захищати за допомогою даного консенсусу свої інтереси. У той же час політична згода припускає наявність політичної волі в суб'єктів, їхню внутрішню націленість на консенсус без якої неможливо його досягнення.

Суб'єктами політичної згоди в суспільстві можуть виступати різні соціальні та політичні сили. Політична згода між основними соціальними та політичними силами західних суспільств проявляється у визнанні винятково конституційних форм перетворень і політичних дій, пріоритету громадянського суспільства та права на існування різних класів і соціальних інтересів, в поділі влади та наявності правової держави як основи демократії, непорушності права власності та розмаїтості її форм. Питання про основи відносин власності та державного устрою залишаються поза сферою конфлікту між партіями. Дискусії між ними ведуться з питань про способи оподаткування, формування та розподіли бюджету, програмах промислової та фінансової політики. Коло розбіжностей між основними соціальними та політичними силами є широким, але все-таки пропонувані альтернативи не зачіпають наріжних суспільних основ.

Суб'єктами політичної згоди можуть бути політичні партії, які мають особливе значення для цивілізованого вирішення конфліктів [7, с. 378]. Їхнє вільне змагання дозволяє різним класам, верствам, групам громадянського суспільства інституціоналізувати свої інтереси, вирішувати конфлікти між собою в цивілізованій формі, реалізовувати свої домагання шляхом застосування легальних конституційних механізмів, головним серед яких є вибори до владних державних органів. Політична згода припускає уважне вивчення партіями та рухами цілей, програм, стратегій і тактики один одного, зіставлення теоретичних і політичних установок і позицій, виявлення спільних інтересів.

Ступінь, рівень, результати узгодження можуть бути різними. З одними партіями може бути союз і єдність по більшості проблемних питань, а з іншими лише по загальних проблемах (миру, екологічної, продовольчої, сировинної, енергетичної, демографічної, цивільної безпеки), із третіми – лише по проблемі миру, відмови від насильницьких засобів та форм боротьби.

У правових державах навіть різкі сплески боротьби за владу, особливо при підготовці та проведенні виборів глав держав, парламентів і інших представницьких органів, під час референдумів, при загостренні кризових процесів, як правило, не дестабілізують обстановку, забезпечуючи прихід до влади нових сил для вирішення нових завдань, що постали перед суспільством [157, с. 18]. Наприклад, конфлікти між президентом і конгресом у США часто завершуються відновленням політики, організацією взаємодії галузей влади, посиленням її ефективності. Саме наявність Конституції та вільних виборів дозволяє змінювати правлячу партію, мирним шляхом вирішувати як їхнє суперництво, так і соціальні конфлікти [87, с. 92].

Цикли західних демократій, чергування у владі консерваторів, лібералів, соціал-демократів, соціалістів, що представляють різні соціальні інтереси, сприяють підтримці рівноваги та балансу між ними. Для досягнення громадянської згоди створюються різні суспільно-політичні структури: погоджувальні комісії й комітети, круглі столи і фонди згоди; проводяться конференції, зустрічі, форуми різних партій і рухів. Поки зберігаються подібні механізми, різні верстви суспільства впевнені, що їхні інтереси будуть так чи інакше враховані, і їм не потрібно прибігати до таких засобів, як насильство та революція. Таким чином, конфлікти одержують мирний розвиток.

Наявність партій виступаючих з альтернативними соціально-політичними програмами, є основним способом легітимації конфліктів і їхнього мирного розвитку. Але цього все-таки не досить для забезпечення

конституційного протікання конфлікту. Даний процес, як свідчить досвід західних демократій, припускає й досягнення між різними класами та верствами, як і між партіями, консенсусу по ряду основних питань суспільного устрою. Відсутність такого консенсусу буде створювати перманентну погрозу переростання конфлікту в насильницькі форми. Підтримка основ вимагає політичного домінування право- і лівоцентристських партій. Радикальні партії – як праві, так і ліві – повинні залишатися політичними маргіналами.

Перспектива досягнення згоди багато в чому визначається діями лідерів, що персоніфікують політичні ідеали та соціальні устремління багатьох людей. Новизна завдань, що встають перед суспільством, вимагають від лідера оригінального мислення, здатності приймати сміливі рішення, здійснювати круті повороти. Багато чого залежить від їхнього вміння адекватно оцінювати зрушення в масовій свідомості, розміщенні соціально-політичних сил, переконувати маси надавати підтримку назрілим суспільним перетворенням. Велика відповідальність лідерів також існує і за визначення темпів перетворень. Вони повинні бути досить швидкими, щоб стара система не могла адаптувати нові структури, і в той же час досить повільними, щоб люди могли пристосуватися до реформ, щоб уникнути відкритих проявів соціального невдоволення.

Однією з основ політичної згоди є здатність влади налагодити конструктивний діалог з опозиційними силами. Надання легальній опозиції можливості виражати свою, відмінну від офіційної, точку зору впливає на формування нової політичної системи, і є, на думку С. Хенкіна, досить ефективною протиотрутою від виникнення соціальних конфліктів [185, с. 13]. Опозиція, що виступає як основний канал вираження соціального невдоволення, стає невід'ємним механізмом системи стримувань та противаг, необхідним для нормального функціонування демократичного суспільства.

Справжня згода має широке підкріплення знизу і укладається між легітимними для суспільства суб'єктами влади, обраними на законних підставах і об'єднаними заради національних цілей, а не приватних або групових інтересів.

Найбільш сприятливі умови досягнення політичної згоди виникають при загальній поширеності норм терпимості, компромісу, прихильності безстороннім легальним процедурам, примиренню приватних інтересів етнічних, лінгвістичних, релігійних і економічних груп заради загального добробуту. Ту ж роль примирення різних інтересів відіграють і політичні інститути, законодавчі органи, суди, коаліційні політичні партії, публічні школи – об'єднуюче плюралістичне суспільство. Мир на основі консенсусу підсилює легітимний характер політичної системи, робить її більш стабільною, зміцнює взаємозв'язок із громадянським суспільством.

Консенсус – невід'ємний елемент політичної культури. Він є особливим засобом мислення та поведінки людей в політиці, оскільки політична культура, яка є ланкою між політичними потребами, інтересами, цілями людей і їх політичною поведінкою, розкриває зміст способів мислення та поведінки людини в сфері політичних відносин [75, с. 76]. Крім того, він є одним з якісних показників політичної діяльності, тому що політична культура розглядає її якісні характеристики. Консенсус також є функціональним елементом механізму саморегуляції політичної системи, оскільки політична культура, формуючи певні типи поведінки людей, виступає механізмом саморегуляції політичної системи. Несучими конструкціями даного механізму є такі продукти компромісу як політичні інститути, які є творінням культури того або іншого народу, в свою чергу значно впливають на зміст та прояви культури.

Між політичною згодою та політичною культурою існує прямий і зворотний зв'язок. Якщо в соціальній та політичній боротьбі переважають консенсусні варіанти вирішення політичних суперечок і суспільних проблем, тенденція політичної культури до політичної згоди проявляється

значно сильніше. Ліберально-демократичній політичній системі відповідає раціонально-активістська модель політичної культури, у системі цінностей якої згода акумульована як спосіб політичної поведінки громадян, як частина механізму саморегуляції політичної системи.

Приблизна оцінка ступеню погодженості в конкретному суспільстві може бути дана на підставі трьох параметрів: системи правил і регулюючих механізмів вирішення політичних конфліктів; природи конфліктів, що виникають усередині цієї системи; методів вирішення цих конфліктів. Чим більш погодженою є демократія, тим більше проявляється в ній тенденція до деполітизації; і відповідно, чим менше рівень погодженості, тим більшою є ймовірність дестабілізації.

Відповідно до першого параметру консенсусна демократія – це ліберально-демократична держава, що характеризується низьким рівнем опозиції до існуючих усередині держави правил і механізмів вирішення політичного конфлікту [76, с. 78]. Цей параметр є основним, тому що без працюючого консенсусу відносно правил і регулюючих механізмів системи основи держави виявляються під погрозою. Для оцінки ступеня консенсусу відповідно до цього параметра в якості одного з визначальних факторів можна розглядати наявність у суспільстві маргінальних підгруп і ступінь їх готовності вдатися до насильства як до форми протесту. Якщо мова йде про більш позитивні фактори, то можна звернути увагу на народну підтримку правил політичної гри і у цьому аспекті цей параметр пов'язаний з легітимністю існуючого устрою.

Другий параметр пов'язаний із природою політичних конфліктів, що виникають в рамках встановлених правил і механізмів [80, с. 133]. Відповідно до цього параметру консенсусна демократія – це ліберально-демократична держава, що характеризується низьким рівнем конфлікту щодо здійснення влади в державі в цей момент. Для приблизної оцінки ситуації по цьому параметру необхідно визначити наскільки широкий ідеологічний розрив між партіями протягом тривалого періоду часу; чи

існує тенденція до конвергенції або, навпроти, до поглиблення розколу, розбіжностей; наскільки часто конфліктні ситуації сприймаються в термінах так або ні. Різкі розбіжності по політичних питаннях можуть бути полагоджені, якщо опоненти готові поступитися місцем в уряді у випадку відповідного рішення виборців.

Третій параметр пов'язаний з підходом до вирішення політичного конфлікту. Для приблизної оцінки ситуації з цього параметру доцільно розглянути можливості створення коаліцій, заснованих на парламентських каналах представництва, а також сферу дії механізму запобігання конфлікту, закладеного в корпоративних каналах представництва.

Загальновизнано, що метод консенсусу є в сучасних умовах єдино розумним способом досягнення вирішення найбільш складних проблем і політичних конфліктів. Визнання загальної згоди є одним з основних принципів громадського життя і формує нову сучасну свідомість громадян, якій далека упередженість і непримиренність.

Механізм формування політичної згоди може бути різноманітним. Поряд з роллю засобів масової інформації, пропаганди, процесу угоди між різними групами та організаціями не можна недооцінювати й латентну поведінку. Безсумнівно, що у встановленні політичної згоди або схильності суспільства до консенсусу значну роль відіграє традиція в суспільствах, які не можна назвати переважно традиційними. Так, рішення, запропоновані традиційно легітимним чином, мають більше шансів на успіх, коли необхідність змін у суспільстві є очевидною.

Технологія досягнення політичної згоди включає в себе такі елементи: аналіз спектра соціальних інтересів і їх організацій; з'ясування тотожності та розходження, об'єктивного збігу та протиріччя пріоритетних цінностей і цілей діючих сил; обґрунтування загальних цінностей і пріоритетних цілей, на основі яких можлива згода; системна діяльність інститутів влади та суспільно-політичних організацій з метою забезпечення

суспільної згоди щодо норм, механізмів і шляхів регулювання суспільних відносин і досягнення тих цілей, які визнані загальнозначущими.

Історично соціальна та політична згода в суспільстві формувалася на різних ідеологічних підставах, носила як добровільний, так і примусовий характер. Збігу думок неважко домогтися навіть репресивними методами. Збіг може бути формою конфлікту, суспільного лицемірства, страху, примітивної омани. Але було б помилковим вважати політичну згоду приналежністю тільки демократичного політичного режиму. Західні ліберальні демократії та комуністична диктатура середини 60-х років ХХ століття являли собою політичну цілісність, що характеризується перевагою згоди між людьми щодо законності політичної системи.

Демократична політична згода – це добровільна згода більшості соціальних і політичних сил, основним законом якої є визнання чужих інтересів як умови здійснення інтересів власних. В цьому проявляється її гуманізм.

В диктаторських державах політична згода ближче до диктату однодумності, що забезпечується насильством і репресіями проти будь-якого інакомислення, придушенням діяльності опозиційних сил. Така політична згода, хоча й може здаватися міцною, але вона не є стійкою. Таку політичну згоду не можна назвати демократичною, тому що громадяни не беруть участь у її підтримці.

Більшість авторів приділяють основну увагу типам згоди, хоча трактують їх неоднаково. Так, вітчизняні юристи вважають матеріальним консенсусом згоду відносно сутності проведеної політики, а процесуальним – згоду у відношенні «правил гри» на політичній сцені: засобів досягнення влади, порядку прийняття та реалізації рішень і т. п. Застосовуючи подібну термінологію можна виділити матеріальний і формальний консенсус, відзначаючи при цьому, що в соціальній реальності ці види можуть бути присутніми одночасно. Матеріальний консенсус характеризується тим, що загальна згода поширюється на правлячих особистостей, їх політичні

рішення або на те й інше разом. Формальний консенсус означає згоду з політичною системою в цілому й, насамперед, зі способом здійснення панування, проведення політичних рішень. Участь у формальному консенсусі цілком можлива при одночасному неприйнятті правлячих особистостей або їх політики. Формальний консенсус є більшим стабілізуючим фактором, ніж матеріальний, якщо мати на увазі протяжний в часі стан політичної системи. Але щоб коректно оцінити перспективу будь-якої реально існуючої системи, необхідно досліджувати співвідношення обох видів консенсусу. Так, якщо в демократичному суспільстві довіра до формальної влади є відверто слабкою, але при цьому уряд має у своєму розпорядженні широку базу згоди, може здатися, що суспільство відрізняється високою стабільністю. Однак варто змінитися факторам, що обумовлюють матеріальну згоду, як система відразу виявляє відсутність формального консенсусу та демонструє свою нестійкість.

Цікавим є застосування до дослідження даного питання теорії М. Вебера щодо ідеальних типів соціальної дії. Виходячи із цього, політична згода можна представити як ціле раціональну дію – коли суб'єкт політичної згоди чітко представляє свою мету, засоби її досягнення та відповідну реакцію інших суб'єктів на свої дії. Також згода може бути представлена як ціннісно-раціональна дія, яка відбувається через свідому віру в етичну, естетичну та гуманістичну цінність цих дій. Правова держава розвивається на основі цілераціональних і ціннісно-раціональних дій керуючих і керованих [31, с. 154]. Крім того, політична згода також має афективний характер, який проявляється через несвідомі психологічні імпульси, почуття. І останній аспект, це традиційний, який проявляється в тому, що суб'єкт політичної згоди діє на основі звички.

Можна виділити наступні типи політичної згоди: як процес; результат; ціннісна категорія; система [103, с. 46].

В залежності від взаємодіючих суб'єктів можна виділити особистісну, групову та інституціональну. В залежності від рівнів узгодження політична

згода існує на мікрорівні (родина, колектив, кампанія друзів); на мезорівні (згода між соціальними групами, верствами, спільнотами, класами, регіональний рівень); на макрорівні (згода в масштабах держави) та мегарівні (згода між державами – союз держав) та існує міжрівнева політична згода (характерне зміщення рівнів). В залежності від мети існує принципова та кон'юнктурна політична згода, яка заснована на підтримці наявних традицій у політичному житті суспільства або пов'язана з необхідністю змін існуючого порядку. Крім того виділяють стратегічну політичну згоду, яка проявляється в наявності загальної програми дій суб'єктів політичної згоди і спрямована на узгодження різнорідних політичних інтересів. Тактична ж політична згода проявляється в сукупності прийомів та засобів, які використовуються суб'єктами політичної згоди, а лінія їх дій та поведінки, спрямована на досягнення погодженого результату. В залежності від способів досягнення мети політичну згоду поділяють на добровільну, змушену та засновану на насильстві.

Зовнішня політична згода існує між суб'єктом політичної згоди та зовнішнім середовищем відносно політичних цілей та засобів їх досягнення, а внутрішня проявляється у внутрішній погодженості елементів суб'єкта політичної згоди.

В науці також виділяють об'єктну політичну згоду, яка є згодою між об'єктами політичної згоди, і, відповідно, – суб'єктну, яка є згодою між суб'єктами політичної згоди. Щодо даного аспекту, то в рамках цих типів можна виділити ще й іманентну форму згоди, яка внутрішньо властива даному суб'єкту або об'єкту і задається ззовні.

Субстанціональна політична згода дає уявлення про те, що лежить в основі політичної згоди і є значимим для його суб'єкта: цінності, цілі, інтереси, норми. Процесуальна ж вказує на рухливу та мінливу природу політичної згоди, що залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів і показує рівні погодженості в політичній сфері суспільства.

В залежності від форми вираження політична згода буває явною або відкритою (політична згода, при якій найбільш важливі політичні угоди оприлюднюються) і латентна або схована (політичні угоди залишаються відомими вузькому колу осіб).

Також виділяється повна політична згода, яка за своєю природою є утопічною. Але на практиці це означає згоду по всьому переліку запропонованих на розгляд питань. Часткова політична згода проявляється лише в погодженні по окремих питаннях, пунктах, або положеннях.

Локальна політична згода може бути досягнутою у окремих регіонах, соціально-політичних інститутах або суспільно-політичних організаціях, а відповідно до механізмів політичної згоди, які функціонують у всіх регіонах, соціально-політичних інститутах або суспільно-політичних організаціях існує загальна згода.

Так звана щира політична згода проявляється в декларативних заявах суб'єктів політичної згоди, які не розходяться з діями, а помилкова проявляється, коли суб'єктом політичної згоди декларується одне, а на практиці відбувається інше, протилежне заявленому.

Позитивна політична згода проявляється в угоді між суб'єктами політичної згоди, які спрямовані на гармонізацію політичних відносин, мирне врегулювання та розвиток, захист загальнолюдських цінностей, вирішення загальнолюдських проблем. Негативна ж – в угоді між суб'єктами політичної згоди, яка спрямована на реалізацію власних, утилітарних інтересів як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівнях.

Політична згода, яка на основі певних політичних цінностей приводить до будь-яких дій, є активна, а пасивна згода не зачіпає життєво важливих цінностей і потреб і, отже, не приводить до будь-яких форм політичної активності.

Для аналізу типології політичної згоди важливим є питання типів консенсусу, які можна виділити по наступних підставах: за формою –

формальна або неформальна угода; за охопленням – обмежений і широкий; за рівнем згоди – локальний рівень (внутрішньоелітна угода) і соціетальний рівень (загальнонаціональна, загальногромадянська угода); по кількості сторін, що беруть участь у формуванні консенсусу (дуальний, тріадний, плюралістичний консенсус); по методах організації та засобам функціонування – демократичний і недемократичний консенсус; по темпоральній ознаці – довгостроковий та короткостроковий; по характеру перспективних орієнтації – стратегічний й тактичний; по цільових настановах – принциповий та кон'юнктурний.

Слід відзначити, що процес досягнення згоди на локальному рівні є значно простішим, ніж на соціетальному; а негативний консенсус досягається простіше, ніж позитивний.

А. Кочетков розрізняє два види консенсусу: персоніфікований і суспільний. Персоніфікований консенсус поширюється на тих осіб, хто займає ключові позиції в державних органах, громадських організаціях і приймає рішення, що впливають на життєдіяльність людей. Суспільний консенсус припускає досягнення згоди між переважною більшістю громадян по найбільш важливих соціальних проблемах. Досягти такої згоди між, наприклад, окремими політичними керівниками, безумовно, має більше шансів, хоча це припускає досить високий рівень їхньої політичної культури, відповідальності і бажання йти на компроміс заради вирішення спірних питань. Суспільний же консенсус є більш стабілізуючим фактором, тому що охоплює всю соціальну систему. Його досягнення впливає на суспільних лідерів, і тому, сприяє встановленню персоніфікованого консенсусу, підвищує стабільність всієї соціальної системи [100, с. 128].

Дж. Сарторі розрізняє три об'єкти можливого поділу та можливої угоди в політиці:

1. Кінцеві цілі (свобода та рівність), які становлять структуру системи представлень суспільства;
2. Правила гри, або процедури;

3. Конкретні уряди та урядова політика [161, с. 8].

Ці об'єкти політичної згоди-не згоди можуть бути трансформовані відповідно в три рівні політичної згоди.

Перший рівень – основний рівень політичної згоди означає, що дане суспільство, у всій своїй цілісності, поділяє однакові ціннісні представлення. В даному випадку існує однорідна політична культура. Сьогодні встановлений зв'язок між культурною однорідністю або різномірністю та демократією. Фактично демократичні форми накладаються як на однорідні, так і на різномірні політичні культури. Однак, на думку Дж. Сарторі, поки демократія не стан створювати гармонічний основний консенсус, вона функціонує як хвороблива й тендітна структура. Він затверджує, що консенсус по основних питаннях – сприятлива умова демократії, вона допомагає встановити її правомірність. А недолік або втрата основного консенсусу можна віднести до недоліків або причин загибелі демократії.

Другий рівень – процедурна політична згода, яка встановлює так звані правила гри. На думку Дж. Сарторі, одне важливе правило гри повинне передувати всім іншим, а саме, правило, що визначає процес вирішення конфліктів. Якщо політичне суспільство не має правил вирішення конфліктів, воно буде конфліктувати при будь-яких обставинах. В умовах демократії цим правилом вирішення конфліктів є правило більшості. Це означає, що доти, поки правило більшості не є загальноприйнятим, в демократії немає правил для вирішення конфліктів, і вона навряд чи може почати функціонувати як демократія. Дж. Сарторі вважає, для того щоб демократія функціонувала як політична форма, необхідно виробити згоду відносно правил, що регулюють незгоду та розглядають конфліктні ситуації. Розбіжність у думках в рамках таких правил – це незгода, що захищається та стимулюється демократією.

Третій рівень – політична згода відносно політики та уряду. Дж. Сарторі висуває на передній план тезис, що основа та суть всіх

демократій –керування через дискусію. Це фактично той контекст, у якому незгода та опозиція проявляються як характерні елементи демократії. Незгода з питань політики та опозиція уряду країн – це неконсенсус стосовно членів уряду, а не стосовно форми правління. Якщо ставиться під питання останнє, тоді на карту поставлено основний консенсус або процедурний консенсус, а можливо, і те, і інше [161, с. 85].

Аналізуючи суб'єктно-об'єктні відносини, можна виділити наступні рівні політичної згоди в державі:

1) суб'єктний – це згода ведучих суб'єктів політики. Вона може носити відкритий і закритий характер, будується на вузькокорпоративних цілях і інтересах і претендувати на їхнє загальне вираження;

2) об'єктний – згода, відбита в суспільній свідомості, єдність у відношенні до яких-небудь політичних принципів, дій, почуттів;

3) суб'єктно-об'єктний – згода між тими хто управляє та тими ким управляють, що досягається з боку суб'єктів шляхом управління, маніпуляції, релігії, ідеології; з боку об'єктів через віру в справедливість, непогрішність перших, а також через звичку й примус до підпорядкування.

У державі з високим рівнем громадської активності й правової культури, з розвиненими інститутами громадянського суспільства, можна виділити ще один рівень політичної згоди – суб'єктно-суб'єктний, коли між об'єктом і суб'єктом відносини будуються на партнерстві й співробітництві, коли, по суті, перший стає другим суб'єктом.

Однак, Дж. Сарторі вважає помилковим тезу про те, що конфлікт є основою демократії. До другої половини ХУІІІ століття вважалося, що державний устрій, для якого характерна незгода, приречений на катастрофу і є незручним до виживання. Тільки с часом, коли в ХІХ сторіччі одержали розвиток партії й партійні системи, було визнано та усвідомлено, що плюралістичний консенсус є сприятливим для «гарного» державного устрою. Важливий момент – це те, що незгода та опозиція здобувають позитивну цінність і позитивну роль саме в контексті плюралізму. Те, що

теорія демократії веде своє походження від плюралістичної концепції, не є й не може бути схваленням конфлікту, а є динамічним процесом консенсусу, заснованого на принципі, який їй досі зберігає свої позиції, не дивлячись на критику та незгоду. Тут важливе питання про те, чи сприяє консенсус, і який саме консенсус, демократії, чи створює він демократію або, навпаки, не стимулює її.

Консенсус володіє однією істотною й незаперечною перевагою перед всіма іншими засобами вирішення соціально-правових протиріч і конфліктів: він не тільки сприяє прямому впливу суспільної думки на політичні процеси, але й формує суспільну думку. Оскільки для сучасного суспільства характерні, з одного боку, диференціація, а з іншого боку – інтересів різних соціальних груп, обоє зазначених фактори при системі ухвалення рішення на основі диктату більшості діють дестабілізуючим чином та викликають у суспільстві глибокі конфлікти, ведуть до формування крайніх думок і створення протиборчих блоків. Навпроти, установка на загальну згоду формує нову сучасну свідомість, якій далека упередженість і непримиренність. Досягти цього можна, тільки створивши систему, де жоден реально існуючий інтерес, жодне устремління не будуть формально знищені, тому що за ними знаходяться сподівання певної, нехай і невеликої, частини суспільства.

Застосування позитивних методів вирішення конфліктів втілюється досягненням компромісів і консенсусів між протиборчими суб'єктами. Вони представляють реалізацію стилів компромісу та співробітництва [75, с. 96].

У науковій літературі існує проблема ототожнення понять компроміс і консенсус. Компроміс (від лат. *compromissum* – угода, згода) – згода, порозуміння з політичним противником, що досягнуті шляхом взаємних поступок. Компроміс у політичній взаємодії є однією з суттєвих ознак демократичного суспільства, важливим, визначальним його принципом, згідно з яким учасники політичного процесу мають погоджуватися на поступки, вміти жертвувати певною другорядною часткою своєї позиції

заради досягнення згоди у головному, для встановлення взаємної прийнятності намірів та рішень. Компроміс є важливим засобом запобігання соціально-політичним, етнічним, міжнародним зіткненням, пом'якшення конфронтації, подолання внутрішньополітичних криз, уникнення розколу в суспільстві. Він буває можливим, коли його наслідком постає можливість уникнути втрат більших, ніж жертви компромісу. Політика компромісу є нагальною вимогою сучасного політичного процесу, коли за умов розвиненої соціальної багатоманітності будь-який безкомпромісний, непоступливий, «принциповий» курс, заснований на негнучких ідеологічних настановах та принципах, на «неухильній послідовності», призводить до ізоляції політичної спільноти й до виникнення кризових станів у ній. Тобто, компроміс може визначатися не тільки як згода, єдність, загальна думка людей, що одержує вираження в їх погоджених діях, але і як своєрідне середнє рішення по спірних питаннях.

Компроміс слід відрізнити від безпринципності, непослідовності та непередбачуваності в політиці

Що ж стосується консенсусу, то для нього характерні наступні риси: а) в угоді бере участь безліч сторін, які намагаються дійти згод по ряду питань в умовах складного (як правило, латентного) протистояння; б) у процесі вироблення угоди кожна сторона має право «вето» (рішення не приймається, якщо хоча б одна зі сторін проти нього заперечує); в) головний метод досягнення угоди – детальне узгодження інтересів в рамках переговорного процесу (конференції, консультації «круглого столу» і т. п.), в основі якого лежить стійка орієнтація сторін на позитивний результат; г) взаємоприйняте рішення, що більш-менш повно влаштовує всіх, досягається сторонами, як правило, із всіх питань (пакетний принцип) [88, с. 126]. Таким чином, поняття «консенсус» може використовуватися для позначення найбільш складної й найбільш демократичної форми компромісу [108, с. 101]. Разом з тим досягти

консенсусу поза і крім компромісів неможливо. А компроміс є невіддільна передумова й навіть складова частина процесу формування консенсусу.

Компроміс – означає угоду на основі взаємних поступок. У політиці компроміс – це поступка деяким вимогам протилежної сторони, відмова від частини своїх вимог заради угоди з іншою партією [81, с. 124].

Стиль компромісу означає, що обидві сторони конфлікту шукають вирішення проблеми, яка заснована на взаємних поступках. Цей стиль найбільш ефективний в тих ситуаціях, коли протиборчі суб'єкти хочуть того самого, але впевнені, що одночасно для них це нездійсненно. Існують деякі випадки, в яких стиль компромісу найбільш доцільний: обидві сторони мають однакові ресурси та мають взаємовиключний інтерес; обидві сторони можуть влаштувати тимчасове рішення; обидві сторони можуть скористатися короткочасною вигодою.

Стиль компромісу найчастіше є вдалим відступом або останньою можливістю знайти якесь рішення проблеми. Розрізняють компроміси змушені та добровільні. Перші неминуче нав'язуються сформованими обставинами. Другі, тобто добровільні, компроміси укладаються на основі угоди по певних питаннях і відповідають якійсь частині інтересів всіх взаємодіючих сил. На основі таких компромісів створюються різноманітні партійні блоки та політичні коаліції.

Теоретико-методологічною основою компромісів є положення діалектики про об'єднання протилежностей як форми регулювання та вирішення соціальних протиріч і конфліктів [93, с. 320]. Соціальною базою є спільність деяких інтересів, цінностей, норм як передумов взаємодії суспільних сил та інститутів. У випадку добровільного компромісу має місце спільність основних поглядів, принципів, норм і завдань, які стоять перед взаємодіючими суб'єктами. Компроміс здійснюється заради досягнення загальних стратегічних цілей з питань тактики соціальних дій по врегулюванню конфлікту. Якщо ж компроміс носить примусовий характер, то він може складатися: а) у взаємній поступці по окремих

питаннях заради забезпечення балансу приватних інтересів і цілей (якщо ініціатива висновку компромісу виходить від однієї зі сторін, що перебувають у стані конфлікту), б) в об'єднанні зусиль всіх конфліктуючих сторін для вирішення деяких корінних питань, пов'язаних з їх виживанням.

Розумність у політиці несумісна з вимогою екстремістських радикалів – «ніяких компромісів», так само як і із протилежною установкою – йти на будь-які компроміси. Ніякий компроміс не може бути виправданим, якщо він не служить досягненню пріоритетних для більшості членів суспільства цілей і в той же час позбавляє меншості можливості захищати свої погляди та інтереси. Компроміси, природно, виключаються між ворожими в усіх напрямках суспільними силами.

Технологія компромісів досить складна та унікальна, але все-таки в її структурі є щось повторюване. Такі деякі способи узгодження інтересів і позицій: консультація, дискусія, партнерство та співробітництво [130, с. 105]. Використання їх дозволяє виявити загальні цінності, виявити збіг поглядів по тим або іншим питанням, за якими конфліктуючим сторонам необхідно йти на поступки, виробити взаємоприйнятні угоди про «правила гри» або інакше – про норми і методи подальших дій для того, щоб забезпечити належний баланс інтересів і тим самим врегулювати конфлікт. Технологія компромісів – це своєрідне мистецтво в соціальному управлінні, яким володіє кожний досвідчений суб'єкт, зріла демократична організація. Консенсус стає принципом взаємодії протиборчих сил в системах, заснованих на демократичних засадах. Тому ступінь консенсусу – показник розвиненості суспільної демократії. Природно, що ні авторитарні, ні тим більш тоталітарні режими не припускають звернення до розглянутого методу вирішення соціальних і політичних конфліктів.

Висновки до розділу 1

Таким чином, політична згода розглядається з політичної, правової, філософської, соціологічної, психологічної та інших точок зору. Це складне

явище, яке є відповідною політичною дією в актуальних політичних процесах, що відбуваються в суспільстві. Ця політична дія є результатом відносин між суб'єктами та об'єктами політики, а щодо суспільства – вона виступає в якості цінності та показує рівень розвитку громадянського суспільства.

При цьому не слід ототожнювати політичну згоду з іншими видами згоди та суміжними поняттями в суспільстві. Політична згода виражається в досягненні єдності між суб'єктами та об'єктами політики. Важливо тут зрозуміти рівень політичної та суспільної напруги і відповідність дій політичних акторів їх ролі в політиці. Політична згода формується на добровільній основі іманентної демократії. Разом з тим можливі й примусові типи згоди, характерні для авторитарних і тоталітарних суспільних систем.

Розділ 2

Процес та засоби досягнення політичної згоди

2.1 Функціонування інститутів політичної згоди та фактори її формування.

Як відомо, інститутом називають ту або іншу форму суспільного устрою, сукупність норм права в якій-небудь галузі суспільних відносин. У зв'язку із цим виділяють політичні, соціальні, економічні, правові, релігійні й інші інститути. До них, зокрема, відносять інститути держави, влади, родини, освіти, власності, спадкування, церкви й інші. Також під інститутом розуміють політичну установу з організаційною структурою, централізованим управлінням, виконавчим апаратом. Наприклад, інститути влади включають уряд, законодавчі збори тощо. До політичних інститутів можна віднести й інститут демократії в цілому, а також його складові: інститут виборів, політичної участі, рівності й т. д. Інституціональний процес містить у собі як формування спеціалізованого інституту згоди як центра державного, регіонального або міжнародного масштабу. Спеціалізованими інститутами політичної згоди на міжнародному рівні є міжнародні організації, що здійснюють свою діяльність на основі принципів, викладених у міжнародному праві. До них відносяться такі організації як ООН, ЮНЕСКО, Рада Європи, ОБСЄ й інші. На рівні окремо взятої країни як спеціалізовані інститути політичної згоди виступають інститут політичних партій, інститут соціального партнерства і т. п. Основними або головними інститутами політичної згоди є інститути держави й громадянського суспільства.

Держава є центральним інститутом політичної системи [104, с. 99]. Як інститут – воно має такі атрибути як система органів управління, сукупність установ, що здійснюють реалізацію інтересів і потреб людей, сукупність соціальних норм, культурних зразків, наявність правової системи та

ідеології, що визначають стійкі форми поведінки людей, а також система контролю за поведінкою людей і діяльністю інших інститутів відповідно до цих норм [53, с. 128]. Здійснення державою своїх функцій має в якості результату згоду, незгоду або конфлікт. Інтерес становлять теорії походження держави як механізму інституціоналізації політичної згоди. В одних теоріях згода входить у причини походження держави, в інших – у результати його виникнення, у третіх – в зміст та форми історичного функціонування державної влади. Роль держави як посередника в конфліктах усвідомлювали багато мислителів [177, с. 19]. Так, згідно Т. Гоббсу, держава виникла на основі суспільного договору між людьми, в результаті якого права громадян, які добровільно обмежили свою волю, були перенесені на государя або державні органи, функціями яких стали охорона миру та забезпечення благополуччя громадян. Значимість ролі згоди Т. Гоббс визнає не тільки в утворенні держави, але й у механізмі здійснення влади. На його думку, для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які з'явилися б їхніми представниками; щоб кожна людина вважала себе довірителем у відношенні всього, що носій загальної особи буде здійснювати сам або буде змушувати робити інших з метою збереження загального миру й безпеки, і визнав себе відповідальним за це; щоб кожний підкорив свою волю й судження волі й судженню носія загальної особи. Це більше ніж згода або єдність. Це реальна єдність, втілена в одній особі за допомогою угоди, яку склали між собою люди [46].

Інший представник теорії суспільного договору Д. Юм вважав, що більш сильним інстинктом, який властивий людині, є природне прагнення до солідарності, співробітництва. Він затверджує, що державна влада й верховенство можуть бути встановлені лише шляхом згоди і люди зобов'язані коритися своїм правителям тільки тому, що вони це обіцяють і, якби вони явно або мовчазно не дали слова бути вірнопідданими, це ніколи б не стало частиною їхнього морального боргу [200, с. 172].

Антропологічний підхід до походження держави, бере свій початок від Аристотеля, який вбачав джерела політики в колективній сутності людини. Колективом же можна назвати лише ту групу людей, що складається з індивідів, які мають загальні або подібні цінності, цілі, інтереси, потреби, а, отже, і згоду. Відповідно до теорій насильницького походження держави, які пов'язані з підпорядкуванням одного класу іншим, не заперечується роль держави як посередника в соціально-політичних конфліктах.

Правова держава формує громадянське суспільство, узаконюючи й заохочуючи процеси утворення в суспільстві соціальних інститутів, керуючи процесами здійснення вільної життєдіяльності індивідів і їхніх об'єднаннях, зміцнюючи в суспільстві правопорядок, основу якого становлять свобода та одночасно відповідальність особистості перед суспільством, а також рівність усіх перед конституційним законом. І, незважаючи на те, що правова держава з однієї сторони обмежує себе стосовно громадянського суспільства, з іншого боку – вона взаємодіє з ним у рішенні хвилюючих громадян проблемах, забезпечує дієвість і охорону прав людини. А тому, у наявності погодженість інститутів - держави й громадянського суспільства [36, с. 231]. Те, що громадянське суспільство стає суб'єктом громадської згоди пояснюється тим, що на відміну від політичного суспільства в ньому переважають не вертикальні, а горизонтальні відносини, що характеризуються як конкуренцією, так і солідарністю між юридично вільними й рівноправними суб'єктами [91, с. 276]. У той же час, громадянське суспільство сприяє росту політичної самосвідомості все більш широким мас, втягує їх до самоврядних процесів, таким чином, формуючи політичну згоду. Громадянське суспільство є стійкою структурою, в політичній культурі якого на передній план виходять етика ненасильства, інститути згоди, практика консенсусу. Як інститут згоди, громадянське суспільство ґрунтується на безлічі особливих, галузевих інститутів, широкому спектрі різного роду асоціацій і об'єднань, які сучасні політологи визначають як групи інтересів. Особливе місце серед

них займають політичні партії та суспільні об'єднання, включаючи релігійні та етнокультурні.

Громадянське суспільство припускає забезпечення вільного розвитку особистості на основі різноманітних форм власності та ринкової економіки. Механізм ринку за певними правилами відбирає ті форми організації живої речовини, які найбільш відповідають сучасності та рівновазі в системі живого світу. В основі ринку лежить певна згода між економічними суб'єктами щодо значимості таких факторів, що впливають на їхню поведінку, як пошук корисності, мораль, афекти та примус. Зміст згоди криється у відповідності дійсного розвитку подій тим очікуванням, які мали економічні суб'єкти, навіть якщо вони були песимістичними. Тому, проблема стабільності та координації в суспільстві в тому, щоб гармонійно погоджувати очікування людей, а потім стимулювати на цій основі колективно раціональні дії й у підсумку здійснювати нерівновагу й рівноважну координацію [94, с. 367]. Таким чином, ринок, громадянське суспільство й правова держава у своєму спільному функціонуванні й взаємодії обумовлюють соціальну рівновагу, що, в свою чергу, стає передумовою політичної згоди в державі.

Українські експерти визначають незрілість громадянського суспільства в Україні [120, с. 234]. В Україні сьогодні проступає пріоритет групових і кланових інтересів над громадськими та загальнонаціональними і це вимагає подолання обмеженості приватних інтересів. Згода як серйозна проблема громадянського суспільства виступає саме в серйозних ситуаціях, коли сторонам має бути поступитися досить значимими інтересами, коли згода дійсно вимагає взаємних жертв і поступок на користь іншого.

Сутність сучасного індивідуалізму складається не в консенсусі, а, навпроти, в готовності порушити консенсус, вийти з нього, якщо він справді зобов'язує до чогось серйозного. Серйозною перешкодою в розвитку структур громадянського є й та обставина, що держава, формуючи через ЗМІ суспільну думку, маніпулює потоками інформації, представляє

суспільству лише певні теми та повідомлення, що можуть викликати резонанс у суспільстві. Наявність же потужної державної бюрократичної машини, також об'єктивно утрудняє функціонування громадських ініціатив. Слабка зацікавленість держави в розвитку структур громадянського суспільства пояснюється й тією обставиною, що підвищена громадська активність вимагає контролю над діяльністю державних структур, а, отже, і підвищення відповідальності з боку останніх за прийняті рішення, їхня прозорість. Надмірна активність і політизація громадян може привести до постановки безлічі неприємних для економічної й політичної еліти питань, пов'язаних з розпорядженням матеріальними та грошовими ресурсами. У той же час, політичній еліті необхідно усвідомити важливість і необхідність для неї самої розвитку громадянського суспільства. Оскільки тільки зріле громадянське суспільство стає основою стабільності та легітимності політичної системи, виступаючи ініціатором політичної згоди шляхом впливу на державу через такі базисні соціальні цінності, як свобода, право, економічна незалежність людини. Якщо способом існування суспільства і людини є діяльність у різних модифікаціях, то рушійною силою розвитку суспільства виступають цінності, що мають життєве значення. Завдяки ціннісним орієнтирам у суспільстві формуються різного рівня мотиви і цілі людей, визначаються засоби їхнього забезпечення. Цінності є регуляторами людської життєдіяльності, служать критеріями вчинків інших людей [10, с. 10].

Неузгодженість дій громадянського суспільства й держави, як відзначається в політологічній літературі, свідчить про занепад останнього, про нездатність держави забезпечити громадянам необхідний мінімум умов для життєдіяльності та розвитку. Держава не повинна перешкоджати реалізації інтересів громадянського суспільства.

Як вважає М. С. Арудов, нинішній етап розвитку громадянського суспільства вимагає не стільки загальних демократичних цінностей, скільки конструктивних ціннісних орієнтирів, здатних вивести суспільство за рамки

вчорашнього тоталітаризму й авторитаризму. Це не тільки ідеї народного суверенітету й обмеження компетенції держави, але й їхня нормативна база з претензією на статус регулятора соціального життя через здійснення інтегративної, мотиваційної, директивної та контрольної функцій. Від дієздатності цих ідей залежить соціальна активність населення, їхня громадянська ідентичність, громадянська згода як передумова становлення громадянського суспільства, без якого правова держава можлива тільки на папері. Поки що доводиться констатувати, що суспільна думка як чинник соціальної регуляції і контролю не відбулася. Орієнтація на патерналізм, державну опіку залишається основною характеристикою культури, у силу чого символ національної єдності і згоди підміняється символом «центру». Життя сучасного українського суспільства демонструє, що цінності не тільки визначають розвиток суспільства, але і самі залежать від його розвитку [11, с. 7].

Виходячи з аналізу типів політичної згод, можна зробити висновок, що політична згода може мати місце при будь-якому політичному режимі. При тоталітарному й авторитарному режимах політична згода, проектується на політичну культуру, характеризується строгою ретельністю, неухильним дотриманням дисципліни на всіх рівнях, причиною яких є страх перед репресіями та покаранням. Така культура відрізняється вкрай бідним змістом, відсутністю різноманітних варіантів поведінки підлеглих, свободи дій, ініціативи, суворим дотриманням формальних норм поряд із вкрай обмеженим набором неформальних норм, звичаїв та традицій. Наявність диктаторської влади, яка здійснює контроль над всіма галузями громадського життя, не заперечує існування політичної згоди, тому що є в наявності політична стабільність, упорядкованість і погодженість всіх елементів політичної системи суспільства. Однак така політична згода є змушеною мірою.

Найбільш близькою до природи політичної згоди є демократичний політичний режим. Демократія припускає плюралізм різних, часом

несумісних, моральних, релігійних і т. д. ідей, цінностей, переваг та доктрин. Суспільні об'єднання, особливо політичні організації та рухи покликані виявити основні конфлікти інтересів у суспільстві та намітити шляхи їхнього вирішення. Досягнення стабільної демократичної системи вимагає, крім виявлення джерел розколу, і взаємної згоди. Без взаємної згоди – системи цінностей, що забезпечує мирну «гру» влади, вірності з боку опозиції рішенням «правлячих партій» і визнання цими партіями прав опозиції – не може бути ніякої демократії. Коли конфлікт законний, конфліктуючі сторони сприяють інтеграції та міцності суспільства. У той же час без конфлікту неможлива ніяка демократія. Так, А. Лейпхарт, досліджуючи демократію, протиставляє дві її моделі: вестмінстерську, виведену з ідеалізованого представлення про парламентську систему Великобританії та консенсусну, яка представлена Швейцарією і Бельгією. Сутністю вестмінстерської системи є правило більшості, у той час як керівним принципом консенсусної моделі виступає прагнення до досягнення явної згоди основних соціальних груп у країні. А. Лейпхарт дійшов висновку, що мажоритарні демократії не перевершують консенсусні демократії по макроекономічному управлінню й контролю над насильством, однак консенсусні демократії явно перевершують мажоритарні в тому, що стосується якості демократії та демократичного представництва [109, с. 118]. Мажоритарна система має небезпеку можливості прямих зіткнень між прихильниками двох кандидатів у другому турі виборів, що можна було спостерігати в Україні.

Одним з важливих компонентів демократичного режиму є наявність інституту поділу влади. Механізм досягнення політичної згоди припускає узгодження, насамперед, діяльності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Ще Ш.-Л. Монтеск'є виступив проти єдиновладдя з концепцією поділу влади, покликаної забезпечити політичну волю громадян. В його теорії немає рівноправності влади, верховенство належить законодавчій владі, тобто королеві [128, с. 180]. Наполягаючи на строгому поділі влади,

щоб виключити деспотизм, І. Кант, в свою чергу, відзначав, що країною повинні правити не люди, а закони. Законодавча влада, відповідно до його теорії, може належати тільки народу [89, с. 35]. Дж. Медісон винайшов таку систему стримань та противаг, в якій кожна із трьох гілок влади є рівною щодо стосовно інших. Цей механізм дозволяє політичній системі найбільш ефективно функціонувати.

Відмітною характеристикою демократичної системи є наявність політичного плюралізму, виразником якого є політичні партії. Відповідно до теорії Е. Берка, партія є сукупністю людей, які поєднуються для того, щоб направити свої загальні зусилля на користь національного інтересу, на основі одного принципу, якому вони всі співчують. Партія є приватним угрупованням, її основою є взаємна згода щодо певного принципу і її метою є здійснення суспільного інтересу одного або багатьох об'єктів. Пронизуючи всі інститути та структури суспільства, політичні партії виконують функції по забезпеченню зв'язків між різними рівнями та галузями державної влади, виробляють компромісні політичні рішення, що відповідають інтересам широких верств населення. Вони включають посередницькі функції між різними соціальними групами, що становлять їхню виборчу базу. Найважливіша функція партій – мобілізація суспільної думки в підтримку висунутих ними програм, ідейне й організаційне забезпечення виборчих кампаній, висування кандидатів на виборчі посади на всіх рівнях влади.

Партії формують і розвивають свої власні структури, формують довгострокові інтереси, прихильності своїх членів і прихильників. Виступаючи одночасно і як носіями конфлікту між різними інтересами, і як інструмент досягнення між ними компромісу, партії виконують функції поєднання суспільства та політичного миру в єдине ціле, у тому числі створюють основу для політичної згоди в рамках інститутів громадянського суспільства. Багато дослідників доходять висновку, що розвиток багатопартійної системи не виключає політичних конфліктів між

законодавчою та виконавчою владою, між суспільством і державою. У той же час багатопартійність створює всі можливості для досягнення політичної згоди, як на рівні інститутів державної влади, так і суспільства в цілому. Партії, поєднуючи громадянське суспільство з державою, сприяють подоланню або пом'якшенню конфліктів, іманентно властивим їхнім відносинам. Підтримка консенсусу по основних суспільних питаннях вимагає певних якостей від соціальних сил і політичних партій. Головними серед цих якостей є терпимість до іншої точки зору, готовність до діалогу та соціально-політичного компромісу.

З ідеєю партії тісно пов'язана ідея виборності, покликана забезпечити народний суверенітет і представництво всіх зацікавлених угруповань і верств населення в системі влади через партії. Однак тут у наявності розбіжність теорії й практики. Реальність виборчого принципу в управлінні, на противагу загальноприйнятому переконанню, є обмеженою. Занадто розвинена виборча система є лише формальним атрибутом демократії, вона приводить до того, що народ замість посилення своєї влади розпорошує її: При існуючих демократичних системах, як відзначають багато дослідників, процес вільного волевиявлення значно утруднений. Всередині самих партій існують серйозні розбіжності по різних питаннях. Тому кандидат часто виражає тільки один із напрямів у партії. Крім того, виборці звичайно не мають можливості обирати між кандидатами всередині партій, тобто впливати на її стратегію. Гарантувати ж вільне волевиявлення громадян у процесі прийняття політичних рішень, може лише створення системи згоди на політичному рівні. Авторитет партії й будь-який іншої суспільної організації буде залежати від того, чи є її політика результатом погодженої думки її членів. Необхідність урахування всіх існуючих думок, відкриває кожному члену суспільства шлях від корпоративної замкнутості у бік загальної погодженої думки. Гарантованою повинна бути й відкритість волевиявлення на всіх етапах ухвалення рішення. Так, наприклад, на етапі постановки проблеми кожний член суспільства повинен мати доступ до

засобів масової інформації для вираження своїх поглядів. А на етапі обговорення проблеми необхідно забезпечити повну свободу зборів, але при цьому, структура обговорення може базуватися тільки на праві конструктивної пропозиції, а не заперечення. Монополізація політичного простору партією влади утрудняє формування серйозної опозиції, що багато в чому є перешкодою на шляху формування демократії.

Політична система сучасної України є амбівалентною. З одного боку, вона начебто б демократична, тому що їй властиві ключові ознаки демократичного ладу, які одночасно виступають і механізмами досягнення політичної згоди: загальні вибори, поділ влади, багатопартійність, свобода преси, гласність, комплекс громадських прав, місцеве самоврядування. З іншого боку - ці атрибути демократії багато в чому декларативні. В Україні відсутні традиції демократичної культури. Відповідно до українського менталітету характерним є сприйняття влади як вищої інстанції, який треба заради загального добра підкорятися і яка, по суті, не є виразником інтересів народу. Одночасно із цим, не слід ідеалізувати й сучасну демократію в її західному варіанті. Зокрема, М. Паренті вказує, що влада розподілена між організованими й добре забезпеченими політико-економічними конгломератами, які здатні відтворювати соціальні умови, необхідні для збереження елітарної гегемонії. Серед джерел влади найважливішим і вирішальним є багатство, а його розподілу жодним чином не властиво ні «множинність», ні «плинність» [141, с. 239]. У той же час демократія являє собою найбільш гуманну форму організації життєдіяльності людських співтовариств, їй у найбільшій мері властива політична згода. Так, ще Аристотель відзначав, що демократичний устрій представляє більшу безпеку й рідше спричиняє внутрішні звади, оскільки народ і кожний громадянин окремо сам проти себе бунтувати не стане [9, с. 654]. У формуванні ж демократичної культури поряд з державою, громадянським суспільством, політичними партіями, більшу роль покликано зіграти й такі інститути політичної згоди як родина, освіта та ЗМІ.

Зокрема, родина є осередком суспільства, в якій відображаються різноманітні суспільні відносини. У зв'язку із цим, родина як соціальний інститут, виконує безліч функцій. Так, поряд з основною функцією родини – репродуктивною, можна виокремити і інші. Це економічна, господарсько-побутова, релаксаційна, емоційно-духовна, креативна, виховна, функція первинного соціального контролю. Найважливішою функцією родини є соціалізація молодого покоління. Адже саме в родині формуються моральні характеристики особистості, її поведінкові стратегії, людина здобуває перший досвід міжособистісного спілкування, навчається соціальним ролям, одержує основи освіти. Людина не народжується зі знанням погодженої поведінки. В родині, за допомогою спостереження, наслідування та навчання людина починає розуміти яка поведінка приймається іншими людьми й спричиняє породження блага, які слова викликають почуття радості, щастя, і, навпаки. Ще З. Фрейд у своїй теорії психологічних (психічних) фрустрацій як основи конфліктів вказував на вирішальну роль у психічному формуванні особистості періоду раннього дитинства. Ранні відносини з батьками, на думку вченого, впливають на особистість (хоча й у підсвідомості) у всіх наступних соціальних відносинах, і зокрема в її відносинах із владою [180, с. 112]. Згідно з думкою Д. Істона, в родині дитина проходить чотири етапи політичної соціалізації. На першому етапі дитина безпосередньо сприймає політичне життя, ще не розуміючи його сутності й значення. Інформацію вона черпає в оцінках, відносинах, реакціях та почуттях батьків. На другому етапі відбуваються персоналізація політики, тобто політична система виступає для дитини як сукупність фігур, що належать до влади, про які в нього вже існують певні представлення. Третій етап характеризується стійким емоційним відношенням до політики, на основі ідеалізації сформованих раніше політичних образів. На останньому етапі відбувається інституціоналізація знайдених властивостей, що свідчать про ускладнення

політичної картини світу дитини і його переході до самостійного, надособистісного, абстрактного бачення політики [85, с. 321].

Для розуміння родини як інституту політичної згоди велике значення має аналіз рольових відносин у родині. Сімейна роль – один з видів соціальних ролей людини в суспільстві, що також може здійснюватися на основі згоди або конфлікту. Сімейні ролі визначаються, насамперед, місцем і функціями індивіда в сімейній групі. У зв'язку із цим, деякі дослідники вважають, що в родині дитина відкриває для себе роль влади в особі батьків і найближчих родичів. Виходячи із чого, можна припустити, що взаємини між батьками, родичами, розподіл сімейних ролей і владних повноважень у родині багато в чому детермінує наступне сприйняття особистістю влади політичної, її політичну активність, що, саме по собі, формує ступінь політичної згоди в державі. З огляду на цінність родини як першоджерела в осмисленні категорій політичної згоди, як первинної ланки всіх суспільних і державних відносин, держава в особі вповноважених владою чиновників, повинна прикласти всі зусилля по поліпшенню якості життя родин.

Освіта є найважливішим соціальним інститутом і інститутом політичної згоди. Роль освіти як пріоритетного соціального інституту в питаннях формування та розвитку особистості не викликає сумнівів. Але освіта є й найважливішим інститутом політичної згоди й, як цей інститут, вона має свої цілі та завдання. Завдання освіти в системі політичної згоди не зводяться тільки до одержання знань і оволодінню навичками й механізмами погодженої поведінки. Вони включають також формування за допомогою виховання таких фундаментальних людських якостей як жаль, милосердя, гуманність, скромність, протистояння злу, толерантність [103, с. 46]. Серед нових особистісних якостей, які повинна формувати освіта, є також критичне відношення до себе й своїх стереотипів і звичок, усвідомлення необхідності подолання відсталих поглядів, формування нових ціннісних орієнтацій, більш гнучке мислення, установок на діалог і співробітництво. Підтвердженням тому, що освіти є не просто інститутом

згоди, а саме політичним, служить наявність певних зв'язків і закономірностей між продуктом освіти – чим є освіченість громадян і їхня поведінка у політичній сфері суспільства. Ці зв'язки й закономірності були виявлені багатьма політологами. Зокрема, Г. Алмонд і С. Верба відзначили, що особистість, яка має більш високий рівень освіти, краще усвідомлює вплив уряду на індивіда, політично більш інформована, має свою думку по більш широкому колу політичних питань. Чим більш освіченою є людина, тим більшою є ймовірність її участі в політичних дискусіях та тим більшим є рівень активності участі в певних організацій і можливість виражати адекватну довіру до соціального оточення [4].

В. Кей виявив вплив рівня освіти на політичну роль громадянина по таким напрямкам: у більше освічених людей сильніше розвинене почуття обов'язку брати участь у політичному житті; у більш освіченого громадянина сильніше розвинуто почуття ефективності власної політичної участі, він вважає, що може впливати на політичний процес і що йому відкритий доступ до політичної влади; чим більш освічений громадянин, тим більше він цікавиться політикою й тим більш він залучений до неї; освіта визначає більшу ймовірність того, що громадянин буде політично активним [204, с. 324]. У свою чергу, С. Ліпсет вказує, що чим вищою в людині є рівень освіти, тим більш імовірно, що вона вірить у демократичні цінності й підтримує демократичну практику [112, с. 15]. Неосвічена людина знаходиться поза політикою, вона є об'єктом маніпулювання з боку різних політичних сил. І освіта як стратегічний інститут, від якого залежить майбутнє країни, нерідко використовується сьогодні з метою маніпулювання свідомістю та поведінням людей, формування перекручених політичних представлень, масового політичного конформізму й аполітичності населення. Оцінки проведеної сьогодні реформи системи освіти далеко неоднозначні. Серед них є як оптимістичні, так і песимістичні висновки. Дійсну оцінку проведеної в країні реформи освіти, її подальшу

спрямованість, заповнення пробілів і виправлення помилок, можуть дати лише системні дослідження в цій галузі та порівняльний досвід.

Специфіка політики така, що вона неможлива без опосередкованих форм спілкування та спеціальних засобів зв'язку між різними носіями влади, а також між державою та громадянами. У постіндустріальному суспільстві знання та інформація стають вирішальними інструментами в управлінні суспільством. Характер впливу ЗМІ на аудиторію містить більші можливості контролю над свідомістю, психікою, емоційною сферою людей, закладаючи в них алгоритми оцінок, поведінки, ціннісні фільтри. Інформованість громадян, у тому числі політиків, прямо залежить від того, як, з якими цілями й за якими критеріями відбирається інформація, наскільки глибоко вона відображає реальні факти після її препарування й редукції, здійснених газетами, радіо й телебаченням, а також від способу та форми подачі інформації. ЗМІ мають більші можливості активного впливу не тільки на сприйняття громадянами окремих політичних явищ і подій, але й на їхні відношення до політики в цілому. Як політична пасивність населення по якому-небудь питанні, так і його масова активність безпосередньо пов'язані з позицією ЗМІ в цьому питанні. Особливо велика роль ЗМІ в перехідні періоди суспільного розвитку, оскільки без їхньої активної діяльності неможливо змінити політичну свідомість, ціннісні орієнтації та цілі широких верств населення й домогтися масової підтримки політики соціальних перетворень. Досвід історії, показує, що ЗМІ сьогодні мають всі технічні й ідеологічні можливості, щоб служити різним політичним цілям: просвіщати людей, розвивати в них почуття власної гідності, прагнення до свободи та соціальної справедливості, сприяти й допомагати компетентній участі в політиці, збагачувати особистість, так і духовно поневолювати, дезінформувати та залякувати, розпалювати масову ненависть, сіяти недовіру й страх. І від того, яку позицію в цьому питанні займуть ЗМІ, багато в чому буде залежати майбутнє українського суспільства. ЗМІ, об'єднавши свій найбагатший ресурсний потенціал і

створивши єдиний інформаційний простір, можуть реально сприяти виробленню єдиного інформаційного курсу, спрямованого на консолідацію суспільства й формування загальнонаціональної ідеї, а, може бути, навіть і цілої ідеології [1, с. 25]. А можуть, навпаки, за допомогою інформаційних війн, численних компроматів і т. п., сприяти зростанню соціальної напруженості, недовіри людей до інститутів громадянського суспільства, відчуження суспільства від держави, укорінення в масовій свідомості стереотипу недовіри до структур демократії, у тому числі й до самих ЗМІ. І, звичайно, не хотілося б, щоб влада над ЗМІ в результаті зіткнення різних інтересів виявилася в руках вузької групи осіб, що ставлять свої особисті амбіційні устремління вище потреб суспільства. Щоб цього не відбулося, необхідні глибокі зміни, насамперед, у двох напрямках – відносно політичної еліти до поширення інформації й відносно споживачів до якості пропонованого їм інформаційного продукту.

Для підвищення ефективності діяльності ЗМІ як інституту політичної згоди останнім необхідно відмовитися від пропаганди насильства в яких би те не було формах, що не означає відмови від інформування про події, що мають місце, і факти. ЗМІ повинні стати більш гуманними, що повинне відбитися в змісті й підборі передач. Особливо ретельно повинні підбиратися передачі для дітей, в яких потрібно виключити насильство, расову, національну або релігійну ворожість. У той же час необхідно підсилити патріотичне виховання громадян.

На формування політичної згоди впливає безліч компонентів. Цими компонентами є інші системи й процеси, умови середовища, в якому формується політична згода.

До суб'єктивних факторів відносяться насамперед, набір певних особистісних і професійних якостей суб'єктів політичної згоди, їх мотиваційна спрямованість. Під акторами політичної згоди слід розуміти активних виразників волі суб'єктів політичної згоди, якими є політики.

Ідеологічний простір політики, за спостереженням дослідників, виглядає не деталізованим, не розчленованим на прихильників тих або інших ідеологічних доктрин [77, с. 18]. Навіть тоді, коли ідеологічна визначеність становить основу іміджу політика й не викликає сумнівів, на неї рідко звертають увагу. Переважна більшість оцінок ідеологічних характеристик зводяться до опозицій «поганий/гарний політик», «патріот/не патріот».

Важливим аспектом є гендерна складова суб'єктивних факторів політичної згоди. Відповідно до концепції В. Геодакяна, диференціація статей є засобом, за допомогою якого природа забезпечує існування біологічних систем. Система поділяється на дві частини: одна (чоловіча) повинна забезпечувати мінливість генофонду, яка необхідна для еволюції системи і її пристосування до змін зовнішнього середовища, інша (жіноча стать) – збереження генофонду, який змінюється, тобто стабільність, стабільність системи. Тому чоловіча частина популяції відрізняється від жіночої більшою розмаїтістю по будь-якому параметрі, більшим ступенем відхилень від середніх величин. Жінки перебувають у середній зоні й розходження між ними не такі значні. Жінка повинна виконати складну програму виношування та народження потомства, тому її організм більш стійкий і має більшу опірність несприятливим впливам. У новонародженій дівчинки при наявності якихось порушень набагато більше шансів вижити, ніж у хлопчика. з огляду на це, природа забезпечує народження 105 хлопчиків на 100 дівчинок, але дане співвідношення радикально змінюється з віком. Жінки живуть довше, менше піддаються серйозним захворюванням (фізичним і психічним). Це говорить, що рівність в політичній сфері є природною. Жінки і чоловіки доповнюють один одного в цій сфері і повинні виконувати різні функції [39, с. 174]. М. Алієв вказує на те, що пропорційне представництво чоловіків і жінок у сферах державної та політичної влади, суспільного управління та самоврядування не тільки підвищило б роль у соціальному житті, але й поліпшило б якість

інтегрованості суспільства. Своєю природною властивістю тяги до згоди, жінка домоглася б набагато більшого узгодження інтересів різних соціальних груп населення, ніж при чоловічій перевазі. Від цього виграла б і сучасна демократія [3, с. 76].

До об'єктивних факторів політичної згоди експерти відносять політичний, економічний, правовий, соціально-демографічний, соціокультурний, етноконфесіональний фактори. Пріоритетний вплив на політичну згоду здійснює політичний фактор. Всі названі фактори не існують окремо, а мають внутрішній в'язок і залежність. Вони постійно впливають на процес політичної згоди, формуючи та змінюючи її рівень.

Для аналізу впливу соціально-демографічного фактору на стан та розвиток політичної згоди в Україні слід використовувати наступні показники. Насамперед, це дані про співвідношення народжуваності й смертності населення, його демографічного складу, стані здоров'я, тривалості життя громадян.

Глобальною проблемою сучасності є проблема старіння населення, що не обійшла й Україну. Необхідно відзначити, що неухильно з кожним роком зростає чисельність хворих новонароджених дітей. Ще одним індикатором політичної згоди, запропонованого Е. Дюркгеймом для оцінки благополуччя суспільства, можна вважати кількість суїцидів. Згідно Е. Дюркгейму, кількість самогубств зростає під впливом економічних криз. Зростання це спостерігається й під час раптового економічного процвітання. Людина може жити лише в тому випадку, якщо його потреби перебувають у відповідності з засобами їхнього задоволення [70, с. 175]. В цілому, гострота соціально-демографічної проблеми тісно пов'язана з економічною ситуацією в країні, що багато в чому визначає ступінь і якість політичної згоди в ній.

Показниками економічного фактору політичної згоди є рівень доходів і видатків населення, його задоволеність економічною політикою держави, трудова зайнятість, своєчасність виплат заробітної плати, ступінь

диференціації громадян за рівнем доходу, економічна грамотність населення й інші.

Ситуація, що склалася сьогодні в Україні, характеризується, з однієї сторони, стабілізацією економіки, зростанням її показників, збільшенням рівня реальних грошових доходів населення й перевищенням їх над грошовими видатками, зменшенням заборгованості держави по заробітній платі, зниженням загальної чисельності безробітних, а з іншого боку – посиленням майнового розшарування, зношуванням основного фонду підприємств, житлового господарства, соціальною напруженістю, викликаній невдалими спробами реформування, внаслідок яких була загублена довіра не тільки до політичних інститутів, але й до економічних, зокрема до банківської системи країни. У той же час негативно позначається на політичній згоді в Україні різка поляризація її громадян за рівнем доходу.

Одним з показників економічного фактору політичної згоди є економічна грамотність населення. По оцінках фахівців, рівень фінансової грамотності українців не відповідає реаліям і вимогам сучасної ринкової економіки. І хоча доходи наших громадян зростають, як і потреба їх витратити, вони як і раніше витрачають заробітну плату на поточні потреби. Від тотальної фінансової безграмотності страждає й населення, недоодержуючи необхідні послуги, і банківська система країни. У цілому, оцінюючи економічну обстановку в країні, необхідно відзначити ряд негативних моментів, що перешкоджають ефективному розвитку економіки, а, отже, і політичній згоді. Це, насамперед, її стійка ресурсномістка (сировинна) спрямованість, відрив фінансового господарства від реальної економіки й соціальної сфери, прив'язка грошової системи до долара, дорогі кредити, витік капіталу, відсутність прозорості акціонерного капіталу, висока інфляція, зниження темпів росту, слабо розвинена законодавча база відносно інвестицій, розвитку малого й середнього бізнесу й т. д.

Найважливішою умовою політичної стабілізації й стійкого росту української економіки виступає правова система. М. Алієв, який досліджує проблему згоди, її фундаментом, що одержав юридичне закріплення в правових державах, вважає Конституцію [2, с. 23]. Дійсно, конституційна згода стає правовою основою політичної згоди в суспільстві, опирається на духовно-моральні, культурно-цивілізаційні цінності, які виводяться з історії етичних цінностей, норм, традицій і ідеалів суб'єктів держави [17, с. 8]. Так утворюється єдиний політичний простір, де пріоритетне значення мають права та свободи людини й громадянина, верховенство закону в суспільстві, поділ функцій різних галузей влади, а також загальнодержавних і регіональних органів влади. Конституція, прийнята суспільством демократичним шляхом, втілює в правовому розумі загальну згоду, що визначає у вихідній позиції все різноманіття угод (договорів, конвенцій, пактів тощо), що укладаються державними й громадськими організаціями. Тут особливого значення набуває те, що конституційна згода стає нормою в правовій державі, і вона тим ефективніша, ніж більш правовою є держава.

Якщо розглядати правовий фактор політичної згоди залежно від рівнів, то його об'єктний зріз включає такі показники, як наявність і дієвість прав людини (у широкому змісті права людини включають всю сукупність прав і свобод особи); розвиненість правової культури й правової активності громадян; їх законопослухняність; оцінку стану особистої безпеки й безпеки своєї родини, знайомих, суспільства; оцінка кримінальної обстановки; рівень корупції й т. д.

Суб'єктний рівень правового фактору політичної згоди відображає, насамперед, погодженість і координованість дій законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Як показники політичної погодженості даного рівня виступають різні законодавчі акти, програми, угоди, договори; взаємна допомога й співробітництво влади в їхній розробці й здійсненні. Стан законодавства, з його «білими плямами», недосконалістю механізмів

прийняття законів, також багато в чому сприяє ситуації нестабільності в сучасній Україні.

Україна також не тільки багатонаціональна, але й багатоконфесійна держава, де історично спільно проживали й проживають православні, мусульмани, католики, буддисти, іудеї і т.п.. Розглядаючи позначений фактор політичної згоди, необхідно відзначити, що демократичні перетворення, що почалися із другої половини 80-х років, привели до зростання етнонаціональних рухів і мобілізації населення навколо ідеї національного самовизначення. На сьогоднішній день є ряд документів прямо стосуються національної політики. Насамперед, це Декларація «Про державний суверенітет України» (1990 р.), Декларація єднання та співпраці заради майбутнього України (2005 р.), Меморандум взаєморозуміння між владою і опозицією (підписаний у 2005 році В. Ющенком, В. Януковичем, Ю. Єхануровим), Універсал національної єдності (2006 р.).

Найважливішими показниками соціокультурного фактору політичної згоди виступають пануючі в суспільстві цінності й орієнтації на їхнє досягнення; рівень культури (у тому числі й політичної), наявність ідеї, що інтегрує суспільство. Сюди відноситься також така властивість соціуму як здатність до толерантності та взаємодопомози [173, с. 65].

Культура є тим фундаментом, на якому будується згода в суспільстві. І той, і інший феномен виникають у суспільстві при взаємодії індивідів. Центральною категорією культури, як і згоди, виступають цінності. Соціальні цінності - продукт соціальної взаємодії людей і їхніх груп, у процесі якого виявляється здатність того або іншого соціального процесу або явища задовольняти потреби, інтереси та бажання особистості, соціальної групи або суспільства в цілому, при цьому відбувається його оцінка. Саме вони (соціальні цінності) дозволяють кожному члену суспільства зрозуміти й засвоїти, що є добром, а що злом; яка поведінка особистості схвалюється й наскільки, а яка засуджується. Соціальні цінності й норми впорядковують соціальні зв'язки та взаємодії [105, с. 21].

В свою чергу, стабільність, упорядкованість є характеристиками політичної згоди й рівня розвитку культури.

Політична культура є історичним досвідом, пам'яттю соціальних спільнот і окремих людей у сфері політики, їх ціннісними орієнтаціями, знаннями, навичками, що впливають на політичну поведінку, а також саму політичну поведінку. Політична згода є невід'ємним елементом політичної культури, оскільки виступає як особливий спосіб мислення й поведінки людей у політиці, також є одним з якісних показників політичної діяльності та одним з функціонуючих елементів механізму саморегуляції політичної системи, оскільки політична культура формує певні типи поведінки людей [106, с. 15]. Сьогодні очевидним є низький рівень політичної культури наших громадян, що є гальмом на шляху демократичних перетворень у країні

Політичне окультурення всіх соціальних верств суспільства повинне стати пріоритетним завданням діяльності соціально-політичних інститутів, а саме держави, політичних партій, громадських організацій. Важлива роль у цьому процесі повинна приділяється політичній освіті, яка може розглядатися відповідно як інститут масової політичної соціалізації й ресоціалізації громадян, а також як вид професійної підготовки адміністративно-політичної еліти, що виконує функції політичного управління [2, с. 24]. У той же час, для збереження цілісності держави, формування належного ступеня політичної згоди тільки освіти недостатньо. Необхідна єдність громадян, їхня ціннісна сумісність, віра у свої сили й загальне благополуччя. Вирішити ж це завдання може національна ідея.

Національна ідея, під якою слід розуміти основну мету й зміст розвитку держави, сприяє його консолідації, веде від протиріч етнічного, релігійного та соціального характеру. Опираючись на погляди вітчизняних вчених стосовно того, як національна ідея здатна згуртувати українське суспільство, можна бачити досягнення в ньому соціальної згоди й солідарності на основі традиційних для нашої країни духовно-моральних

цінностей. Засобами ж, здатним згуртувати суспільство, відкрити в ньому внутрішні сили для розвитку, здатними зробити державу сильним зсередини, є його духовна й матеріальна культура, розвиток якої повинен стати пріоритетним завданням державної політики України.

Політичний фактор є визначальним для формування того або іншого ступеня політичної згоди. Для його аналізу слід виділити наступні показники: ступінь задоволеності громадян політикою держави в різних сферах, наявність і дієвість прав і свобод людини, розвиненість правової й політичної культури, рівень соціально-політичної активності громадян і форми її прояву, законслухняність влади, політична стабільність, розвиненість інститутів демократії й громадянського суспільства, наявність довіри до влади та інших політичних інститутів.

Існуючі концепції політичної стабільності можна звести до наступних трактувань: стабільність як система зв'язків між різними політичними суб'єктами; стабільність як головна мета збереження миру, легітимності, ефективності та міцності влади; стабільність як згода основних соціальних і політичних сил із приводу цілей і методів суспільного розвитку; стабільність як баланс соціальних, політичних, економічних і інших інтересів різних соціальних верств.

З наведених дефініцій стабільності видно, що будь-якому змісту стабільності необхідна згода (погодженість) враховуючі взаємні інтереси, мети, методи й визначальну систему зв'язків різних політичних суб'єктів. Згода забезпечує стабільність, але це не означає стагнацію. Політична стабільність є категорією політичної згоди, досліджуючи яку можна визначати рівень погодженості тої або іншої політичної системи. Таким чином, підтримуючи політичну стабільність в державі, можна сформувати й згоду, як у політичній, так і в інших сферах суспільства. І, навпаки, стабілізуючи суспільні відносини, можна створити систему погоджених взаємодій, на які й слід опиратися. Останнє не означає відсутність конфліктів, різного роду розбіжностей. Все перераховане буде мати місце й

у стабільних суспільствах, завдяки чому стає можливим їх подальший розвиток.

В цілому, відношення до державних органів і їхніх керівників оцінюється за наступними показниками: ступінь довіри до політичних інститутів; оцінка політичного положення країни; ступінь задоволеності політичними правами та свободами; готовність громадян надавати підтримку політиці, що проводиться урядом і т. п.

На формування того або іншого ступеня політичної згоди істотний вплив здійснює соціально-політична активність мас. Вона виражається в наступних діях: наявність прямих акцій безпосереднього протесту й підтримки (мітинги, демонстрації, маніфестації, пікетування); висування учасниками протестів своїх політичних цілей і вимог; виникнення зон підвищеної соціальної та політичної нестабільності; ступінь протидії рішенням, прийнятим владою; акти громадської непокори органам влади, чисельність громадян, що беруть участь у діяльності суспільно-політичних рухів; відношення громадян до опозиційних рухів, партій. Найбільша соціально-політична активність громадян в умовах мирного існування, як правило, властива їх електоральній поведінці.

2.2 Засоби досягнення політичної згоди: історичний досвід та сучасні умови.

Зміна соціальної структури суспільства спричинилася до кризи ідентифікації, самоототожнення особистості з певною соціальною групою, яка посилюється втратою довіри політичним інститутам, ідеологічно-культурним вакуумом, адже людина втрачає здатність адекватно реагувати на зовнішній світ, відбувається індивідуалізація суспільного життя, в тому числі й форм соціального протесту, конфлікт зсувається з макро– до мікрорівня. Він набуває різних форм «відходу» від політики, чимало з яких

пов'язані з несвідомим: уживанням наркотиків, алкоголю тощо. Зниження ступеня ідентифікації за основними класоутворюючими ознаками надало можливість створення «нових» усталених самостійних груп на засадах будь-якої раніше другорядної соціальної ознаки, а вже на їх базі – виникнення «нових соціальних рухів». Причина їх протестного характеру полягає не в дефіциті матеріальних ресурсів та перерозподілі владних повноважень, а в невідповідності методів управління й організації політичних інститутів потребам, організаційній структурі, складу елементів соціальної системи інформаційного суспільства, що формується. Ці причини існували завжди, в усіх соціальних системах, але в наш час вони стають домінуючими, поволі заступаючи місце «старих» причин [122, с. 90].

Історія людства виробила безліч засобів, методів і принципів, що сприяють досягненню миру, формуванню політичної згоди серед таких груп. Так, Н. А. Крисюн поділяє механізми досягнення політичної згоди на дві групи: процесуальні та інституціональні [102, с. 112].

До процесуальних механізмів науковці відносять практику й принципи взаємодій між політичними лідерами, інститутами та об'єднаннями різних рівнів. Це переговори, договори та угоди (пакти), «круглі столи», консенсуси, компроміси, толерантність, партнерство, співробітництво, довіра, примирення, погоджувальні комісії [35, с. 344]. Процесуальні механізми вторинні стосовно інституціональних [102, с. 113].

Інституціональні механізми політичної згоди - це набір специфічних способів і засобів впливу різноманітних інститутів на процес формування політичної згоди. На практиці процесуальні механізми досягнення політичної згоди часто використовують у сполученні один з одним, тому що вони внутрішньо взаємозалежні і впливають один з одного. До механізмів досягнення політичної згоди можна віднести різноманітні методи вирішення та врегулювання спорів та конфліктів, заснованих на мирних засобах. Загальноновизнана класифікація засобів мирного

врегулювання міжнародних суперечок міститься в статті 33 Уставу ООН, відповідно до якої держави зобов'язані вирішувати свої суперечки шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод або інших мирних засобів за своїм вибором.

Засобами політичної згоди можна вважати й механізми встановлення миру С. Райана. Це контакт, примирення, попутні цілі, встановлення довіри, зміна поколінь, пом'якшення забобонів. Наприклад, у випадку Північної Ірландії особливо корисними в досягненні й закріпленні вирішенні конфлікту були чотири механізми: теорія контактів, попутні цілі, пошук єдиної ідентичності й трансграничне співробітництво. Відповідно до теорії контактів, контакти між людьми або просто зустрічі членів ворожих груп один з одним дозволяють домогтися кращого взаєморозуміння, зменшуючи тим самим кількість стереотипів і забобонів. Теорія попутних цілей, також відома як теорія спільної справи, затверджує, що контакти та співробітництво, що стосуються спільних інтересів або побоювань, приводить до закріплення взаємовигідних результатів. Пошук єдиної ідентичності з'явився на основі ідеї, що перш, ніж громади зможуть почати спільну роботу, вони повинні бути впевнені в собі й своєї ідентичності. Трансграничне співробітництво сприяє зміцненню взаєморозуміння громад і демістифікації наявних міфів і забобонів. Крім цього, трансграничне співробітництво може привести до зміни позиції тих, хто міг би згодом стати прихильником або членом воєнізованих груп [102, с. 114].

Консенсус, як вже було визначено, є засобом досягнення політичної згоди. Він є й методом прийняття політичних рішень, й методом вирішення політичних суперечок і конфліктів та процедурою узгодження дій і інтересів сторін [129, с. 353]. Можна виділити етапи формування громадського миру, засновані на трьох консенсусах: перший консенсус – згода відносно минулого, національне примирення між переможцями й переможеними; другий консенсус – встановлення тимчасових процедур для

обговорення в ході демократизації, остаточних норм, діалог для визначення «правил гри» у новій політичній ситуації; третій консенсус – остаточне визначення «правил гри» нового режиму. Згідно Дж. Сарторі, консенсус представлений також на трьох рівнях: консенсус на рівні співтовариства (основний або ціннісний); консенсус на рівні режиму (процедурний, що встановлює «правила гри»); консенсус на рівні політики (представляє процес вироблення та прийняття рішень) [161, с. 85]. Т. Парсонс виділив два рівні процедурної системи. Перший рівень регулює дискусії, в ході яких зацікавлені сторони прагнуть переконати учасників прийняти ті або інші зобов'язуючі рішення. З погляду зацікавленої сторони, відзначає Т. Парсонс, дискусія працює на підвищення її шансів домогтися перемоги своєї позиції; з погляду колективу, вона полегшує досягнення консенсусу. Другий рівень процедурної системи відноситься до самого процесу ухвалення рішення [142, с. 76].

Переважною практикою, як вказує Т. Парсонс, є голосування, що тяжіє, як правило, до принципу «один член – один голос» при повній врівноваженості голосів, що логічно веде до правління більшості. Рішення більшістю голосів, вважає Т. Парсонс, повинне дотримуватися заздалегідь установлених правил, які прийняті при чесному дотриманні процедурних правил рішення і будуть визнані переможеними меншостями. Дотримання процедурних вимог є вирішальною ознакою успішної інституціоналізації демократичної солідарності [143, с. 184].

Все більшого визнання сьогодні знаходить розуміння консенсусу як універсального методу прийняття рішень. Консенсус є чимось середнім між одноголосністю й думкою більшості при прийнятті рішень. Рівень консенсусу показує, наскільки дана конкретна пропозиція погоджена, тобто наближена до загальної думки. Поряд з позитивними сторонами консенсусного методу, слід виділити і його витрати, щоб уникнути їх на практиці. Насамперед, це необхідність багаторазових погоджень позицій, що у ряді випадків затягує ухвалення рішення. Далі, використовуючи цей

метод, виникає небезпека прийняття неконкретних, розпливчастих рішень – по них простіше досягти консенсусу [51, с. 24]. Таким чином, підвищення ступеня погодженості рішення може йти на шкоду його якості.

Механізм консенсусу слід застосовувати як при прийнятті політичних рішень шляхом голосування (метод консенсусного голосування), який припускає наявність декількох пропозицій по конкретних положеннях законопроекту або іншого рішення та реалізується шляхом урахування висловлених преференцій, так і в процедурі виборів депутатів законодавчих органів всіх рівнів [189, с. 176]. Слід зазначити, що якби виборці мали можливість надати у виборчому бюлетені свої переваги (преференції), то результати були б ясні вже у першому турі. У той же час, існує точка зору, відповідно до якої консенсус є метод, при якому пропозиція, що не викликає заперечень, вважається прийнятою без голосування.

В політичних технологіях налічується три основних способи вирішення конфліктів: стратегія компромісу, стратегія однобічного домінування та інтегративна або консенсусна стратегія [52, с. 35]. Остання передбачає можливість урахування та інтеграції інтересів всіх конфліктуючих сторін за умови перегляду ними своїх цілей, їхньої постійної інновації та корекції. Ця стратегія визнається універсальною, придатною для вирішення конфлікту будь-якого типу, є найбільш результативною та соціально корисною . Залежно від типу узгодження виділяються наступні різновиди консенсусу як методу, заснованого на одноголосності; на згоді більшості, при відсутності формальних заперечень хоча б з боку одного з учасників; на загальній згоді, під якою розуміється середня або серединна думка з висловлених пропозицій.

На міжнародному рівні, як і всередині окремо взятих держав, першорядне значення надається переговорам, які розглядаються в якості найбільш доступних, гнучких і ефективних засобів мирного врегулювання спорів та конфліктів, а також як найпоширенішого й діючого механізму прийняття політичних рішень. Перевага переговорів як механізму мирного

вирішення спорів та конфліктів полягає в тому, що конкретні цілі, склад учасників, рівень, форми та інші процедурні питання ведення переговорів встановлюються самими сторонами, що сперечаються. Переговори можуть приводити до двояких результатів: безпосередньому вирішенню суперечки та досягненню домовленості про застосування інших мирних засобів вирішення суперечки.

Політичні переговори це взаємовідносини політичних суб'єктів або їхніх представників у формі прямого або опосередкованого діалогу, який припускає узгодження інтересів і (або) спрямованого на нейтралізацію потенційного або регулювання реального конфлікту [166, с. 55]. До стратегічних ліній поведінки на переговорах фахівці відносять профілактику конфліктів, пристосування, компроміс і співробітництво, трактуючи останнє як домовленість поза межами звичайного торгу. Як переговорні тактики розглядається передача повноважень, коли одна зі сторін ділиться повноваженнями з іншою з метою посилення її причетності та відповідальності за розв'язувану проблему. Сюди також відносяться такі засоби, як несподіваний сюрприз, який виражається в прийнятті однієї зі сторін пропозиції, яка по розрахунках іншої сторони не повинна бути прийнятою), «салямі», яке виражається в повільному та поступовому представленню власних інтересів і позицій; пакетуванні, яке виражається в висуванні для обговорення декількох пропозицій у вигляді одного пакету; розчленуванні, яке виражається в розбивці на частини проблеми, які важко вирішити цілком; ультиматум, що проявляється в погрозі припинення переговорів у випадку неприйняття пропозиції та ін.

Успіх політичних переговорів багато в чому залежить від здатності сторін перейти від твердих кількісних вимог (позиційний торг) до обговорення проблеми на основі її якісних властивостей (переговори по суті). Процес такого переходу містить такі послідовні етапи, як декларування позицій, з'ясування інтересів, обговорення альтернативних можливостей задоволення інтересів, коректування первісних позицій у

прийнятному для всіх учасників переговорів напрямку. Класичним прикладом формування національної згоди за допомогою переговорів «усіх з усіма» є Іспанія. Переговори стали розглядатися там як метод, що забезпечує неухильне, але таке, що не викликає ніяких соціальних потрясінь просування Іспанії по шляху створення демократичної системи влади. У цьому зв'язку можна відзначити переговори й угоди між підприємцями й профспілками, між церквою й політичними та громадськими інститутами, між економічною та політичною елітою, між деякими партіями й політичними фракціями й т. п. [178, с. 91].

Важливу роль в цих просах надається такій формі досягнення політичної згоди – діалогу між суспільством і державою [165]. Діалог ведеться в різних формах: від прямих переговорів на загальнонаціональному рівні між урядом, основними політичними партіями, профспілками до приватних угод між окремими громадськими інститутами й адміністративно-апаратними структурами [174, с. 150].

Поряд з переговорами й договорами, іншим розповсюдженим різновидом єднальної процедури є слідча й погоджувальна комісії. Зазначені комісії створюються сторонами, що сперечаються, як із залученням, так і без залучення третіх сторін. Завдання слідчої комісії складається в розслідуванні й визначенні фактичних обставин суперечки. Діяльність погоджувальної комісії спрямована на вироблення взаємоприйнятого рішення по суті суперечки. Остаточні документи обох комісій носять рекомендаційний характер для сторін, що сперечаються. Створення й діяльність зазначених комісій регламентується великою кількістю багатобічних і двосторонніх угод. Єднальні процедури, що припускають спільні пошуки загального рішення з появою розбіжностей, займають важливе місце в парламентському праві, оскільки найбільш часто потреба в їхньому проведенні виникає в законодавчому процесі. Їхня наявність особливо характерна для двопалатної структури парламенту: специфіка завдань, які стоять перед кожною з палат, а також їхнього

представництва часто обумовлюють і різне відношення палат до тих або інших законопроектів. Порядок вирішення такого конфлікту, як правило, передбачається основним законом держави, а більш докладно визначається регламентами палат [188, с. 164]. В одних державах (в Австралії, Бельгії, Великобританії, Канаді) використовується так званий човниковий спосіб узгодження тексту законопроекту між палатами – почерговий його напрямок з палати в палату з варіантами виправлень доти, поки не буде прийнятий ідентичний текст. Однак більш розповсюдженим способом подолання розбіжностей, який застосовується після використання «човникових» процедур, якщо вони виявилися нерезультативними (наприклад, у Франції), а найчастіше як самостійний і навіть єдиний спосіб (наприклад, у США, Іспанії, Японії), є створення палатами погоджувальних комісій (комітетів).

Цікавим є приклад прийняття Угорської угоди, при прийнятті якої було застосовано механізм міжетнічного компромісу. Якщо міжетнічний компроміс розуміти як явище динамічне, раціональне, тобто результат інформування «інших» про свої наміри, або ж наслідок безпосередньо здійснених заходів, то без перебільшення, першим таким компромісом в масштабі Габсбурзької монархії модерної доби був т.зв. «Угорський компроміс», відомий під назвою Ausgleich (від нім. der Ausgleich – зрівняння, угода, згода, компроміс), наслідком якого стало фактичне і юридичне визнання Габсбургами наявності єдиної угорської політичної нації і етнополітичної єдності Угорщини. Цей міжетнічний компроміс свідчив, що в цьому випадку ключова роль належала титульним етносам Австрійської імперії, а варіативність компромісу визначив статусно-рольовий фактор. Угода 1867 р., фактично, підтвердила тезу про те, що інтеграція в поліетнічних державах відбувається шляхом досягнення політичного консенсусу між групами, акультурації й зрівняння їхніх можливостей у соціально-економічній сфері. У партитурі компромісу роль «першої скрипки» у віденській і будапештській політиці відіграли

відповідно німці й угорці. Домовленість між ними набула нової форми державного устрою. Через поліетнічний характер та наявність більших демократичних свобод саме Австро-Угорщина стала епіцентром багатопланового розгляду етнополітичних проблем. Особливу увагу цим проблемам приділяли правляча династія Габсбургів та її уряди, а також політичні сили недержавних народів та опозиційні політичні сили. Різні інтереси та відмінне бачення перспектив відобразилось на обґрунтуванні різних концепцій націй та принципів політичного розвитку поліетнічного суспільства. Вони виявилися у підготовці, реалізації і наслідках спеціальних моделей врегулювання міжетнічних протиріч в коронних краях і провінціях союзної держави – досягненні міжетнічних компромісів і використанні принципу консенсусу. Отже, діалог, пошук консенсусу різностатусних етнонаціональних спільнот засобами міжетнічних компромісів Габсбургами і політичними елітами Австро-Угорщини свідчив про різні моделі і засоби, які використовувалися титульними етносами для їх втілення. Етнополітична поведінка і тактика етнічних спільнот досліджених у статті регіонів свідчила й про легітимні засоби досягнення міжетнічного компромісу. Їх можна класифікувати як діалогові та ненасильницько-захисні типи культури міжетнічної взаємодії.

Сьогодні в Україні вже існує інститут соціального партнерства, який розуміється як система соціальних інститутів і механізмів, створений при участі державних структур, об'єднань роботодавців і профспілок. Своєю метою він має як консенсусне рішення конкретних соціальних проблем, так і визначення загальної мети соціальної політики. Із середини 90-х років формується правова база роботи інституту. Соціальне партнерство створює вкрай складну тканину соціальних відносин і, по суті, є каркасом, що визначає стабільність громадянського суспільства. Завдяки широкому використанню в повсякденному житті процедур, технологій і норм партнерства між патронатом, роботодавцями, найманими робітниками й владою вдається не тільки зберігати соціальний мир, але й домовлятися,

досягати згоди (навіть у самі кризові моменти розвитку) по ключових і спірних питаннях соціально-економічного життя. У ряді благополучних і стабільних в економічному плані країн інститути соціального партнерства існують досить тривалий час. Практика індустріально розвинених країн показала, що система соціального партнерства і його механізми в сучасних умовах дають можливість вирішувати спірні питання не шляхом страйків або виступів на барикадах, а шляхом переговорів, шляхом взаємної згоди, зрівноважування інтересів різних соціальних груп населення замість їхнього протиставлення.

В Україні створено спеціальні органи, які здійснюють повноваження у сфері соціального партнерства – Національна рада соціального партнерства, Національна служба посередництва і примирення (Положення про Національну службу посередництва та примирення затверджено Указом Президента України від 17 листопада 1998 р. №1258/98). Згідно з Положенням Національна служба посередництва і примирення (НСПП) є постійно діючим державним органом, створеним Президентом України для сприяння врегулюванню колективних трудових спорів (конфліктів). Основними завданнями НСПП є: сприяння взаємодії сторін соціально-трудова відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), що виникли між ними; прогнозування виникнення колективних трудових спорів та сприяння своєчасному їх вирішенню; здійснення посередництва і примирення під час вирішення колективних трудових спорів.

Існують три рівні системи соціального партнерства: загальнонаціональний, галузевий і безпосередньо виробничий (рівень підприємства й фірми). На національному рівні такі установи були створені в 60-ті роки у Великобританії (Національна рада економічного розвитку), у Франції (Соціальна й економічна рада), у Канаді (Економічна рада), в Австрії (Паритетна комісія) і в ряді інших країн. Поряд із представниками зацікавлених груп і вищих державних чиновників у їхній роботі найчастіше

беруть участь експерти. Іноді функції загальнонаціональних органів по координації соціально-економічної політики виконували менш формалізовані установи - наприклад, регулярно створювані тристоронні наради (харпсундські зустрічі в Швеції, наради на вищому рівні за участю соціальних партнерів у ФРН у період правління соціал-демократів). Поряд з інститутами широкого профілю на загальнонаціональному рівні діяла, а подекуди й продовжує діяти мережа спеціалізованих установ. Їхнє завдання – погоджувати позиції й давати рекомендації із зайнятості, освіти, охороні здоров'я, житловому питанню, транспорту, охороні навколишнього середовища, тобто по тим конкретним питанням державної політики, які зачіпають інтереси всього населення або окремих його груп. Такі комісії із цін, заробітної плати й зайнятості виробляють рекомендації і які забезпечують проведення в життя політики доходів і засобів по регулюванню ринку. На середньому (галузевому) рівні європейських країнах працює механізм узгодження інтересів переважно на двосторонній основі. Основними учасниками переговорів виступають представники бізнесу та профспілок, а головними засобами регулювання протиріч є колективний договір. Разом з тим у ряді країн діють системи галузевих і регіональних комітетів економічного розвитку. Такі інститути є як би проекцією на галузевому рівні переговорного процесу в загальнонаціональному масштабі. На рівні підприємства та фірми механізми регулювання відносин між соціальними партнерами відрізняються національною специфікою. Вони можуть носити інституціоналізований або неформальний характер, а об'єктом регулювання, поряд з оплатою праці й робітником, є форми участі представників працівників найманої праці в наглядацьких радах фірми (ФРН), одержання достовірної інформації про діяльність компанії при регламентуванні діяльності профспілки на підприємстві (Італія) і т. п. Сьогодні в наявності істотна модифікація всього договірного процесу у бік зниження ролі галузевих і загальнонаціональних угод. Замість цього набирає чинність

тенденція до висновку угод на рівні фірм і підприємств, різко зростає роль індивідуальних трудових угод, що укладаються в обхід профспілок. Паралельно з колективним договором всі частіше укладаються угоди про участь у прибутках. Широке поширення одержують різні форми акціонування осіб найманої праці, підсилюється процес поширення акцій компаній серед власного персоналу.

В Україні до теперішнього часу накопичений багатий досвід рішення завдань в області соціального партнерства. Однак, у цілому, незважаючи на безліч наявних труднощів, складно недооцінити значимість функціонування інституту соціального партнерства в Україні, особливо з огляду на глобалізацію, що супроводжується багатобічним міжнародним співробітництвом і партнерством.

Ідея міжнародного співробітництва держав незалежно від розходжень в їх політичному, економічному, соціальному устрою в різних сферах міжнародних відносин з метою підтримки міжнародного миру й безпеки є основною в системі норм, що містяться в Уставі ООН. Якщо правову базу співробітництва становлять норми міжнародного права, що містяться в Уставі ООН, а також в уставах багатьох міжнародних організацій, міжнародних договорах і конвенціях, численних резолюціях і деклараціях, то економічним фундаментом співробітництва є широка взаємовигідна міжнародна торгівля з максимальним використанням міжнародного поділу праці. Політичне співробітництво на міжнародній арені спрямовано на вирішення таких проблем, як боротьба за безпеку, роззброювання, підтримку миру, стійкий розвиток, дотримання прав і свобод людини, нації, конфесії, політичних меншостей. Співробітництво реалізується в економічній, соціальній, культурній, технічній і торговельній сферах відповідно до принципів суверенної рівності й невтручання. Воно спрямовано на створення ефективних механізмів реалізації політичних рішень, урегулювання різного роду конфліктів. Складність політичного співробітництва полягає в тому, що за різноманітними інтересами партнерів

нерідко є протилежні світоглядні позиції. Тим самим воно здійснюється через протиріччя в процесі взаємного зіставлення поглядів різних сторін. Основний конфлікт між цивілізаціями – це завжди конфлікт їхнього розходження, конфронтації значень або зіткнення альтернативних способів реалізації основних людських потреб. У дійсності цей конфлікт може бути обтяжений різними конкретними причинами: дефіцитом ресурсів або боротьбою за територію та вплив. Традиційні аналітичні засоби зовсім неспроможні й при зіткненні індивідуальних інтересів, і при зіткненні цілих цивілізацій. В кожній цивілізації своя система оцінок і пріоритетів. В зв'язку із цим, основним завданням політичної герменевтики є можливість навчитися тонко інтерпретувати складний поліфонічний контекст політичного діалогу, учасники якого дотримуються різних культурних традицій.

Політичне партнерство тісно пов'язане з політичним співробітництвом. Часто ці поняття вживають як синоніми. Відповідно до визначення, політичне співробітництво є вид діяльності суб'єктів політики, спрямований на досягнення певної мети, чому служить спільність інтересів його учасників. Під політичним партнерством розуміється вид відносин між політичними інститутами, громадськими організаціями й рухами, їхніми лідерами, мета яких складається в урахуванні, погодженості й реалізації інтересів різних суб'єктів політики. У цілому ж ці поняття взаємодоповнюють один одного. Співробітництво акцентує увагу на процесі спільної діяльності, партнерство – на однакових правах і обов'язках. Як правило, політичне партнерство ґрунтується на договорі сторін. Договір визначає погоджені позиції по основних питаннях політичного життя й спільні дії учасників по його виконанню, містить зобов'язання сторін, процедури вирішення розбіжностей, відповідальність партнерів, механізм реалізації. Ефективне політичне партнерство вимагає обстановки гласності, строгого дотримання прав і свобод. І хоча партнерські відносини не рятують світове співтовариство, як втім, і окремі суспільства від гострих і

складних проблем, вони все-таки є одним з діючих шляхів їхнього вирішення. Партнерство різних соціально-політичних сил передбачає розумний компроміс замість конфронтації, що веде до безвихідності, згода замість односторонніх дій, терпимість замість радикалізму, еволюцію замість революції. Воно відіграє стабілізуючу роль, сприяє соціальній стабільності, економічній та політичній стабільності. Зміст, форми й методи політичного партнерства й співробітництва залежать від національної специфіки, політичних традицій, відносин між партнерами, їхніх інтересів, готовності брати участь у діалозі, йти на компроміси, від об'єктивної зовнішньої обстановки. Серед об'єктів міжнародного співробітництва й партнерства значна увага приділяється засобам, спрямованим на викорінення тероризму. Зокрема, постійна комісія Міжпарламентської Асамблеї держав – учасників СНД із питань оборони й безпеки на підставі багатого фактичного матеріалу, отриманого нею в ході вивчення військово-політичної обстановки в районах Північного Кавказу Росії, Абхазії, Грузії, Центральноазіатського регіону, підготувала ряд міжнародних конференцій із проблем забезпечення миру й міжнародної безпеки. У їхньому числі Санкт-Петербурзький міжпарламентський форум по боротьбі з тероризмом, проведений 26-28 березня 2002 р. разом з Парламентською Асамблеєю Ради Європи. З 1992р., Міжпарламентською Асамблеєю був прийнятий ряд документів, які розкривають причини загострення обстановки на Північному Кавказі й у Центральноазіатському регіоні, та викриває цілі терористичних екстремістських сил в цих регіонах і закликає до більш ефективного міжнародного співробітництва в протидії загальному злу. Однак у цьому процесі слабкою ланкою залишається нормативно-правова діяльність. Причин цьому чимало. По-перше, зусилля парламентів держав – учасників СНГ по уніфікації національного законодавства, насамперед таких галузей, як кримінальна, кримінально-процесуальна й цивільна, явно недостатні. На території Співдружності відсутнє єдине правове поле при наявності єдиного кримінального простору. По-друге, ряд найважливіших

міжнародних документів з питань оборони й безпеки в рамках СНД роками не ратифікується парламентами й із цієї причини вони не набувають чинності. Проте, фахівці Міжпарламентської Асамблеї переконані в тому, що не силовими, а тільки дипломатичними засобами в наш час можна вирішувати найважливіші й актуальніші питання оборони й безпеки.

Комплексом засобів, спрямованих на поліпшення соціального клімату, на розвиток єднальних форм і практик є спеціальні програми, ініційовані різними громадськими організаціями й державними структурами. Наприклад, у цей час у Північній Ірландії діють приблизно 150 груп примирення та згоди. Опубліковані матеріали Комісії Опсала вказують, що в Північній Ірландії існує глибоке розуміння наявних проблем на низовому рівні. При дослідженні миротворчості на острові Ірландія виділяються такі організації, як Рада відносин громад (Community Relations Council, CRC), Ірландське співробітництво (Co-operation Ireland) і Ірландський інститут миру (Irish Peace Institute, IPI). Ірландський інститут миру являє собою некомерційну організацію зі сталою репутацією, що перебуває в Ірландській Республіці, метою якої є сприяння встановленню миру за допомогою серії програм по посиленню взаєморозуміння між людьми. Ці Програми торкаються значної кількості громадян і базуються на механізмах миротворчості. Програма «Круїз молоді» (Youth-cruise) спрямована на молодь із бідних районів Північної Ірландії й Ірландської Республіки. Представники молоді підбираються як серед націоналістів (тобто прихильників об'єднання Ірландії), так і серед уніоністів (тобто прихильників збереження З'єданого Королівства). Багато учасників, по своїх економічних обставинах, могли б стати членами воєнізованих угруповань. Програма «Круїз молоді» намагається перемогти забобони перш, ніж вони остаточно сформуються й закріпляться в розумах учасників. Програма «Жертви конфлікту» (Victims of Conflict) прагне послабити напругу, яку відчують жертви безпосередніх проявів конфлікту. Вона почалася із програми для деяких родин жертв вибуху в Ома й розрослася аж

до охоплення груп їхніх інших районів Північної Ірландії. Програма «Місцеві зв'язки» (Local-Links), у якій беруть участь політики Півночі й Півдня. Всі ці програми є прикладом миротворчості спільної справи, оскільки для пошуку загальних стратегій рішення проблем туризму, праці й місцевого розвитку вже встановлені зв'язки між політиками-уніоністами і їхніми однодумцями в Ірландській Республіці.

Миротворчості, формування політичної згоди, не можуть обійтися без такої важливої їх складової як толерантність, яка розуміється як терпимість до чужого способу життя, поведінці, звичаям, почуттям, думкам, ідеям, віруванням; як один з основних демократичних принципів, нерозривно пов'язаний з концепціями плюралізму, соціальної свободи та прав людини [107, с. 265]. Особливо важлива толерантність у багатонаціональних суспільствах. Як визначає М. С. Арудов, ідея толерантності має знаковий зміст. Вона зароджувалася як віротерпимість, проходила своє становлення як принцип оптимального відношення церкви та держави, і, нарешті, одержала свій розвиток як базовий принцип міжособистісних і міжгрупових стосунків, пом'якшуючи розходження, пов'язані з етнічною і конфесіональною приналежністю, статтю і віком, матеріальним і соціальним станом у суспільстві [15, с. 28].

Саме на толерантності побудована концепція мультикультуралізму – особливою форми інтегральної, ліберальної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні, національні суспільства реалізують стратегію національної згоди й стабільності на принципах рівноправного існування різних форм культурного життя. Дані принципи, що сходять до документів ООН (Загальної декларації прав людини 1948 р.; Міжнародної конвенції по громадянських і політичних правах 1966 р.; Декларації прав осіб, що належать до національних, етнічних, релігійних і лінгвістичних меншостей 1992 р.) і рішенням регіональних міжнародних організацій, склали в цей час основу внутрішньої політики ряду демократичних країн: Австралії, Канади, США; у меншому обсязі Великобританії, Німеччини, Швеції. Але не завжди цей

досвід відображає результати, до яких споконвічно прагнуло те або інше суспільство. Так, австралійське суспільство, погодившись на мультикультуралізм як шлях досягнення гармонічного єднання, зштовхнулося з добровільним відокремленням представників етнічних груп, підтримкою ними культурної дистанції, що приводить іммігрантів у рамках їхніх співтовариств, до націленості на «свої» зв'язки, орієнтири й установки, які інколи далекі від плюралізму й толерантності. Оптимальний рівень здійснення даної концепції – урбаністичне середовище, а об'єкт – діаспори, найбільш уразливі в етнокультурному плані групи меншостей. Основний вектор державного регулювання міжетнічних комунікацій повинен бути спрямований не на утрирування категорії «етнічна розмаїтість», а на поняття «національна єдність», незважаючи на етнічні коріння.

На думку М. С. Арудова, в умовах України й Криму політика мультикультуралізму – це оптимальний варіант, що дозволяє формувати єдиний соціокультурний простір, не руйнуючи традиційних основ сформованих культур. І гарантом цього варіанту при нинішніх умовах може бути тільки держава, що повинна стояти над проблемною ситуацією, не приймаючи чийось сторону. Політика мультикультуралізму в Україні, у Криму, на думку вченого, вкрай необхідна, але навряд чи можлива в умовах політичної нестабільності і злиденності населення [12, с. 22].

Важливість, що являють собою механізми, спрямовані на досягнення політичної згоди в сучасному світі, важко переоцінити. Їх своєчасне й цілеспрямоване застосування в політиці допоможе утримати рівновагу й стабільність між державами, а також усередині останніх. Механізми політичної згоди на міжнародному рівні доповнюються принципами, яким повинні строго впливати всі суб'єкти міжнародних відносин. Серед них: принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип співробітництва; принципи недоторканності й цілісності державної території, непорушності й недоторканності державних кордонів.

Найважливішим принципом, що сприяє збереженню миру й політичної згоди, є принцип ненасильства. Практичне застосування й вибір тих або інших принципів і механізмів політичної згоди залежить від цілей суб'єктів політичної згоди, об'єктивної ситуації й національних традицій. Тому, для політології немаловажним стає вивчення механізмів, спрямованих на формування політичної згоди в окремо взятій країні, а також тих перешкод, які встають на шляху здійснення політичної згоди. Обмін же наявним досвідом у досягненні згоди між країнами здатний істотно розширити базу згоди й, тим самим, підвищити її якість, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Таким чином, існує велика кількість механізмів, спрямованих на досягнення політичної згоди. Механізми досягнення політичної згоди не існують самі по собі. Вони включені в систему політичної згоди, що містить у собі суб'єкти й об'єкти, інститути, процеси. Використання механізмів політичної згоди припускає наявність певних вмінь і навичок, а також особливих особистісних якостей, що визначає значимість інститутів політичної згоди, які не тільки формують необхідні для цього знання, навички та вміння, виховують певні особистісні якості, але й регламентують, контролюють, направляють поведінку окремих людей і їхніх груп, а також соціалізують і інформують їх. Крім того, інститути політичної згоди поряд з перерахованими загальними, володіють і своїми, тільки їм властивими механізмами.

2.3. Консенсус як механізм політичної згоди при управлінні соціально-політичними конфліктами

Соціальні підстави політики підтверджують тезу про конфліктну, антагоністичну природу політичних феноменів. Політика, за допомогою властивій їй формі взаємодії, мобілізує вбудований в громадянське

суспільство механізм згоди, й у цьому контексті головна функція політики полягає в тому, щоб визначити відношення реального курсу до ідеалу та можливі шляхи й межі компромісу. На думку К. Гаджієва, держава нездатна здійснювати таку функцію на відміну від громадянського суспільства. Він говорить, що саме поняття політики має на увазі полеміку, неоднозначність і традицію реалістичного погляду на політику від Сократа, через Н. Макіавеллі та Т. Гоббса до Б. Рассела та К. Шмідта, і вказує на екзогенний характер політичного конфлікту, який політика несе в собі, оскільки слід мати на увазі наявність як мінімум двох конфлікуючих сторін. На думку К. Гаджієва, державна влада не здатна до компромісів, але, знаючи, що вона завжди має безпосереднє відношення до політики, слід визнати її одним з можливих учасників конфлікту [37, с. 21].

Але, політика несе в собі не тільки конфлікт, але й консенсус. У сприятливій ситуації суспільство не має потреби ні в тому, ні в іншому, однак, при виникненні істотних обмежень у вільному користуванні ресурсами суспільного відтворення, неминуче виникають політичні відносини, тому що виникає питання ухвалення рішення. Внаслідок цього форми взаємодії починають здобувати розмаїтість, а всяка розмаїтість має тенденцію поляризуватися, починаючи тим самим політичний аспект питання. Вирішальним актом цієї історії є подія, де контакт двох суб'єктів повинен увінчатися значимим підсумком – рішенням, визначенням, яке має значення, що виходить за рамки цих суб'єктів. Це і є політична подія. У даних суб'єктів в межах рішення вже є в наявності передумова як до консенсусу, так і до конфлікту, що вказує на їх рівнозначність [18, с. 213].

Процедура консенсусу (узгодження) як один з новітніх способів досягнення загальної конструктивної згоди в суспільстві перехідного типу складається у виробленні загальної думки шляхом обговорення, в ході якого відкидається неприйнятна хоча б для одного з багатьох суб'єктів консенсусу пропозиція, і приймаються положення, проти яких ніхто не заперечує. Консенсус – це така угода, в якій беруть участь всі політичні

сили й ніхто не виступає проти. Цей принцип конструктивний, тому що поєднує різнорідні сили заради спільних інтересів, враховує думку всіх, переборює поділ на меншості й більшість, що існує в демократичному суспільстві, знімає можливість конфлікту. При такому підході неможливо кому-небудь здійснити свої інтереси досягненням перемоги над ким-небудь іншим, що служить усуненню агресивності в поведінці суб'єктів політичного життя.

Слід виходити з розуміння політичного конфлікту як однієї з форм взаємодії суб'єктів політичних відносин. Її основу становить крайній ступінь розбіжності сторін, викликаний незадоволеністю інтересів однієї з них із приводу якогось політичного рішення. У цьому змісті поняття конфлікту є суміжним стосовно поняття консенсусу [71, с. 18].

Співвіднесення понять консенсусу й конфлікту в науці відбувається в проблемі управління конфліктом. Як визначає В. А. Мажаровський, конфлікт є одним із найважливіших джерел змін, суттєвою і обов'язковою рисою функціонування суспільства. Він не просто повсюдний, а й тотальний, що виявляється в його всезагальності, нездатності знищити чи здолати його. Виникнення конфлікту зумовлюється сукупністю n -кількості різних за якістю та мірою значущістю чинників, серед яких не лише закономірні та необхідні, а й малозначущі й випадкові [124, с. 28]. На його думку, розвиток конфлікту великою мірою залежить від якості суб'єкта та його дій, міри його організованості, інституалізації, усвідомлення та маніфестації ним своїх інтересів тощо [123, с. 161]. Вчений зазначає, що теорія соціальних змін вказує на структурну складність конфлікту, на складність механізму його розвитку, наявність у ньому зворотних зв'язків, точок біфуркації, багатоваріантних наслідків, існування ситуації «потенційного конфлікту». Коли зіткнення немає, але причини для конфлікту існують, мають місце ситуації деякої «рівноваги», «консенсусу», який згодом перетворюється на зіткнення [121, с. 82].

Консенсус в даному випадку розглядається як метод, засоби, спосіб, техніка завершення конфлікту [125, с. 37]. Дана проблема, в свою чергу, має два напрямки: урегулювання конфлікту та управління в конфлікті. Найчастіше вони розглядаються нерозривно, але якісне їхнє розходження в тому, що управління в конфлікті відноситься до сфери маніпулювання, досягнення результату за допомогою конфлікту, а урегулювання конфлікту відноситься більше до сфери усунення, завершення, досягнення результату відносно самого конфлікту [193, с. 54]. Очевидно, що перш ніж управляти в конфлікті, треба повною мірою навчитися їм управляти, але наука не може перебороти спокуси поряд з обґрунтуванням методу завершення конфлікту запропонувати відразу ж методики й обґрунтування конфлікту як стилю управління [25, с. 112].

Специфіку політичного консенсусу ясніше всього представляє специфіка політичного конфлікту, яка проявляється в крайньому ступені його небезпеки для суспільної цілісності [150, с. 132]. Наприклад, розбіжності й конфлікти етнічного, територіального характеру, навіть самі гострі можуть довгий час перебувати в стадії незавершеності, тоді як невирішеність політичного конфлікту паралізує політичний процес і в підсумку здійснення влади, що визначає важливість розгляду політичного консенсусу в будь-яких аспектах, в яких він здатний протистояти конфлікту.

А. Глухова, відзначаючи, що демократія народжується з конфлікту, з пошуків (або винаходу) демократичних механізмів вирішення таких конфліктів. Саме конфлікт еліт знаходиться в центрі електоральної політики в демократичних режимах [43, с. 5].

З позиції конфліктного реалізму, суть демократії не в тому, щоб виключити політичні конфлікти з життя суспільства, а в тому, щоб не допускати їхнього зриву в соціальну деструкцію, забезпечити гуманістичне вирішення проблем суспільного розвитку [153, с. 65]. В умовах конфліктності всіх сторін громадського життя важлива роль у розвитку

демократії належить суспільним об'єднанням, націленим на досягнення політичного консенсусу як особливого інституту громадської згоди.

Як правильно визначає А. Глухова, головним серед всіх правил взаємин галузей влади та політичних сил повинне стати правило, яке визначає порядок вирішення конфліктів. Якщо політичне співтовариство не зуміє визначити такий порядок і опанувати ним, воно буде конфліктувати по будь-якому приводу, створюючи щораз погрозу політичній нестабільності та громадських зіткнень. Дійсно, зняття погрози політичній нестабільності є однією з головних функцій політики, міри відповідальності політики перед суспільством [44, с. 112].

Логіка сучасної конфліктної парадигми, припускає й відповідну логіку врегулювання конфлікту, засновану на апріорному існуванні конфлікту у всіх сферах життя. Мирне врегулювання політичного конфлікту можна уявити собі як процес, що починається з визнання часткової справедливості чужих аргументів і згоди на поступки в обмін на ухвалення взаємовигідного рішення [78, с. 245].

При цьому слід зазначити, що в умовах демократії основним правилом вирішення конфліктів є мажоритарний принцип, тобто воля більшості [154, с. 74]. Звідси процедурний консенсус і особливо консенсус відносно правил вирішення конфліктів через принцип більшості є неодмінною умовою демократії. Це має пряме відношення до функціонування політичного режиму. Якщо принцип більшості не визнається, то не визнається і демократичний режим як політична форма правління. Тому завданням процедурного консенсусу є вироблення згоди відносно правил, що регулюють незгоду й розглядають конфліктні ситуації. Отже, логічним буде й наступний хід – інституціоналізація органами влади процесу врегулювання політичного конфлікту: Саме в такий спосіб будується логіка конфліктної парадигми, тобто в механізмі демократичної інституціоналізації конфлікту й консенсус знаходить своє місце.

Демократичний порядок прагне піддати інституціоналізації як найбільше аспектів соціального життя. Демократична влада побоюється конфлікту не менше ніж тоталітарна, тому що він однаково загрожує втратою влади будь-якому устрою. Однак методи захисту від конфлікту різні: якщо тоталітаризм просто забороняє політичний конфлікт, то демократія його приборкує, тобто інституціоналізує, забезпечуючи, таким чином, його передбачуваність. Оскільки влада знайдена демократичним шляхом також керується принципом самозбереження, що веде її до монополізації, оскільки влада побоюється розширення участі, політичний конкуренції з боку суспільства [45, с. 17]. Виходячи із цих посилок, конфліктом варто управляти, провокуючи його в легких або важких формах. Маючи інструменти керування конфліктом, влада не побоюється здійснювати провокації свідомо неприйнятних рішень, що не мають загальної підтримки.

Демократична інституціоналізація в цій концепції показує, що якщо вирішальні питання вирішується більшістю, то консенсус виконує роль примирення меншості із цим рішенням. Але, у повному розумінні слова консенсусом це не є [46]. Таким чином, інституціоналізація консенсусу в рамках мажоритарного принципу малопродуктивна, проте, якщо конфлікт визнається нами як сукупність негативних по своїх наслідках взаємодій, то його інституціоналізація набагато більш ніж сумнівна, у той час як інституціоналізація консенсусу більш логічна.

Одним з головних підходів, пов'язаним із впровадженням принципу консенсусу в суспільну політику, є формування сучасної концепції політичної й правової культури, яка спрямована на пошук компромісного варіанту, прийняттого для всіх суб'єктів конфліктної ситуації [169, с. 88]. Справедливість даного висновку незаперечна, однак методологічний підхід з погляду нового розуміння консенсусу, заснований при цьому на правовій і політичній культурі, спрямованій на запобігання конфлікту і його профілактику являє собою наступний, більше прогресивний крок. У цьому

змісті, якщо користуватися лексикою конфліктної парадигми, консенсус може бути інструментом керування в більш позитивному ключі, консенсус може провокувати дискусію, полеміку, як слабку форму конфлікту.

Вироблення й прийняття рішень є змістом консенсусу, вірніше, консенсус накладає на цей процес свої особливі обмеження, породжуючи особливий тип відносин договірних сторін [171, с. 34]. У той же час як конфлікт є тінню відносин консенсусу, що входять в активну стадію вироблення й ухвалення рішення з метою запобігання конфлікту.

Тобто, конфліктна парадигма відображає більш, ніж сформований політичний порядок, вона відображає принцип, відповідно до якого цей порядок відтворюється. Це принцип існування влади, заснований на реалістичному підході до розуміння політики, в якому еліта відтворює політичний конфлікт як засіб самопрофілактики, для того, щоб викликати опір, що створює конфліктну ситуацію, яка несе із собою символічне очищення, мінімальну ротацію, легітимацію, і т. д. що в свою чергу, дохволяє правлячій еліті зберігатися. Консенсусу в цій конфліктній парадигмі приділяється інструментальна роль.

Важливість ролі консенсусу відзначає також В. Согрін, маючи на увазі, що протікання конфліктів припускає й досягнення між різними класами й верствами, як і між партіями, консенсусу по основних питань суспільного устрою. Відсутність такого консенсусу буде створювати перманентну погрозу переростання конфлікту в насильницькі форми [162, с. 26].

Міркування в руслі прийнятого нами розуміння діалектики конфлікту й консенсусу можна знайти у Л. Козера, який вважає, що завершення конфлікту, тобто досягнення згоди по питанню про те, що варто вважати щирим вирішенням проблеми, висуває на перший план такі фактори, які не прямо пов'язані з діями сторін [95, с. 176]. Таку ж думку підтримує А. Глухової, показуючи, правда при цьому порівняння з компромісом, що не зовсім точно, що в компромісі частково вичерпується предмет

конфлікту, слабшає ворожість відносно політичного опонента, руйнуються стереотипи його сприйняття як ворога. Разом з тим компроміси можуть бути не тільки плідними, але й залишати живильний ґрунт для нової ескалації конфлікту при зміні відповідних умов. Не виключені й насильницькі форми його протікання. Тому набагато ближче до повного вичерпання предмета конфлікту консенсусне рішення, де фактично немає тих, хто програв, що знімає й гостроту конфлікту, і упередження його учасників у відношенні один до одного [43, с. 6].

Урегулювання конфлікту, в остаточному підсумку, не вирішує проблему суспільства, а вирішує окремий конфлікт або клас конфліктів певним методом, що дає ґрунт для обґрунтування висновку про те, що конфлікти безперервні, неодмінні та перманентні [155, с. 186].

Управління в конфлікті є іншою стороною врегулювання: управління конфліктом має двоїсту природу: з одного боку, варто боротися з деструктивними конфліктами і їх дисфункціональними наслідками, з іншого боку – стимулювати конструктивні конфлікти, які діють на політичний розвиток.

Так, на думку, Д. Ронга, вимогою, яка пропонується до керівників, стає не стільки наявність яскравих особистісних якостей, скільки вміння влагоджувати конфлікти, знаходити компроміси, тобто фактично маніпулювати різного роду принципами, які повинні вплинути на прийняття людьми рішень і на їхню поведінку. Щоб застосовувати подібне знання, необхідно робити це усвідомлено, що можливо тільки методом провокації, тобто висуванням свідомо неприйнятних пропозицій на найвищому політичному рівні. Талановиті політики використовували цю стратегію завжди, але широке застосування цих знань стало можливим з розробкою спеціальних методик, так званих соціопрограмм [206, с. 64].

Щоб адекватно оцінити значення як урегулювання конфлікту, так і управління в конфлікті, управління конфліктом, необхідно визначитися в

якісних оцінках щодо місця конфлікту в структурі понять, що позначають ступінь дисфункціонального впливу.

Знання про консенсус визнаються похідними й підлеглими розвитку конфліктної парадигми, що бере свій початок в класиків конфліктної теорії. Однак, концепція розвитку, що є більш широкою теоретичною платформою стосовно конфлікту й консенсусу має на увазі нерозривний зв'язок конфлікту й консенсусу.

Багато в чому існуюча система влади є причиною поширення таких знань про конфлікт. Так, конфлікт, будучи реактивною формою взаємодій, попадає в поле зору дослідника частіше, тому що сучасна наукова парадигма виходить із примата вивчення реакції. Реакції ж проявляються яскравіше, тоді як акції сховані. У той же час, консенсус може бути як реактивною, так і активною формою, але його реактивність рідка, а активність практично неявна. Розходження, імовірно, не настільки істотне також у тому, що конфліктна реакція може додержуватися усього спектру прийнятих рішень, включаючи консенсуальні. Це відображає діалектичне представлення про досліджуваний об'єкт – політичні відносини. Це означає, що консенсусне рішення, через якийсь час неминуче переглядається з погляду соціально-політичних змін, у тому числі й у конфліктній формі, якщо це обумовлено ситуацією.

Вважається, що основа конфлікту – розбіжність інтересів. Однак незрозуміло яким чином розвиток конфлікту може ґрунтуватися на розбіжності інтересів [96]. Адже з позиції спостерігача можна з усією очевидністю говорити, що в протиборчих сторін інтерес являє собою неподільну одиницю, тому він стає предметом конфлікту.

Розгляд консенсусу як форми політичних відносин неодмінно відкриває питання про учасників цих відносин.

В класифікації рівнів політичного консенсусу Дж. Сарторі виділяються консенсус на рівні співтовариства (основний, ціннісний), консенсус на рівні режиму (процедурний); консенсус на рівні політики,

тобто три групи змістовних аспектів для участі в консенсусі (отже, і причин для розбіжностей). В цій концепції закладений і елемент статички, і елемент динаміки, однак не зовсім ясним є коло учасників політичного консенсусу та імовірність відхилень [161].

Оскільки політичні відносини розуміються як соціальні по суті, остільки і їх суб'єкти повинні розумітися у вигляді деяких класів суб'єктів: масові, групові та індивідуальні. В різних політичних вченнях превалюють ті або інші міжсуб'єктні відносини. Так, наприклад, егалітаризм припускав визначальну роль особистості; елітаризм говорить про панування еліти; історизм віддає першість у політичній взаємодії творчості мас. Реальністю сьогодення є елітарна концепція, в рамках якої політичний процес описується як логіка дій, інтересів, цінностей політичних еліт.

На думку автора роботи, елітарна парадигма не є принциповою, оскільки різні політичні вчення, що висувають різних суб'єктів як авангард політики, так чи інакше, сходяться на тому, що соціально-політична взаємодія з'являється як якийсь простір позицій, поле з конфігурацією, що змінюється, в якому розвертається боротьба суб'єктів за владу й вплив. Очевидно, що моделлю дії еліти в реальній політиці не є консенсусна або конфліктна форма взаємодії, так само як самі еліти, як такі, не представлені, а в дійсності диференційовані як у теорії, так і в практиці політичних відносин.

В теорії еліт з погляду взаємодії еліт як політичних суб'єктів найбільш розробленими є бюрократична концепція, концепції політичної конкуренції, політичної участі та політичного представництва.

В цьому аспекті тема політичного інтересу є ключовою. Механізм згоди, заснований на усвідомленні інтересу можна знайти в Д. Юма, який вказує, що не потрібно нічого, крім усвідомлення кожним того інтересу, який пов'язаний з точним виконанням зобов'язань, і повідомленням про це усвідомлення іншим членам суспільства. Тобто, інтерес є першою підставою обов'язку виконання обіцянок [200, с. 76].

При аналізі уряду треба виходити з нетотожності інтересів індивідів, груп, суспільства, держави та уряду в усіх сферах і напрямках державної діяльності. Уряд і всі його структури не є монопольними представниками цих інтересів. Всі спроби довести зворотне відносяться до сфери квазіполітики, оскільки корпоративні відносини груп інтересів і уряди не можуть вважатися правовою взаємодією між безліччю соціальних інтересів і владою. Жоден із зазначених способів не містить і натяку на наявність спільного інтересу. Уряд і держапарат теж їх не виражають. Отже, спільні інтереси населення не можуть бути виражені й в існуючому законодавстві.

Дане твердження пояснює, чому конфлікти, які сьогодні формуються, все більше відносять до категорії спрямованих проти сучасного порядку, встановленого владою, а із сукупністю груп тиску, інтересів, автономізацією конфліктів пов'язують можливість відкритості політичної системи та децентралізації прийняття рішень. Однак, якщо ж політична система замкнута, має форму деспотизму, суспільні рухи розсіюються й в остаточному підсумку змішуються з маргінальними або аномальними формами поведінки. І тоді, дійсно, інтереси населення країни завжди можуть бути довільно витлумачені політиками, державними апаратами й ідеологами, до того ж категорія державних інтересів змістовно пов'язана з поняттям державного розуму, що дозволяє обґрунтувати будь-яку історичну, економічну, соціальну й політичну несправедливість і сваволю.

Зосередження уваги на інтересах сторін, а не на позиціях, як шлях до підвищення ефективності переговорів пропонують американські дослідники Р. Фішер і У. Юрі. Їх метод припускає також розробку декількох варіантів взаємовигідних рішень; прояв готовності до поступок, але без втрати позиції; керівництво об'єктивними критеріями та застосування справедливих процедур, а також людський фактор партнерів по переговорам. В даній переговорній методиці виражений маркетинговий підхід, і в тому аспекті, в якому він показав свою ефективність в економіці, він може бути із застереженнями прийнятий і в політичних відносинах. На

практиці цей підхід означає, що торговельна пропозиція, щоб бути релевантною, повинна бути орієнтованою на задоволення існуючої потреби [178, с. 75]. Отже, інтерпретація цього принципу в політичних відносинах стосовно до їх консенсусної форми означає, що при виробленні рішення необхідно моделювати ситуацію, що приведе до задоволення політичних потреб тих, кого представляють договірні політичні сили (а не тих, хто їх представляє).

Категорія політичної участі також розкривається шляхом розуміння внутрішніх зв'язків влади. Уряд не збирається віддавати добровільно державну машину в інші руки, він воліє діяти за допомогою методів політичної гри, використовуючи для цього ЗМІ. Опозиція в цій ситуації виявляється роздавленою організаціями або випробовує їхнє панування. Тому політичну опозицію треба відрізнити від боротьби за владу всередині правлячих груп, зрощених з державною машиною. Ця боротьба здавна ведеться на вершині політичної ієрархії, оскільки бюрократія завжди прагне стати над протиборчими силами та зберегти за собою монополію на владу незалежно від зміни політичної кон'юнктури .

Слід зазначити, що громадянське суспільство, виступаючи безперечним ідеальним зразком зв'язків влади та суспільства, поки не зовсім коректно погоджується з консенсуальною парадигмою. Тобто в системі відносин влади та суспільства воно моделюється в конфліктній парадигмі.

На питанні обґрунтування суб'єктності партій, як учасників консенсусу, треба зупинитися докладніше. Партії виступають одночасно і як носії конфлікту між різними інтересами, і як інструмент досягнення між ними компромісу, партії виконують функції з'єднання суспільства та світу політичного в єдине ціле, створюючи основу для політичного консенсусу. Однак, розвиток багатопартійної системи не виключає політичних конфліктів між законодавчою та виконавчою владою, між суспільством і державою. Тому на всіх етапах слід максимально забезпечити

представництво громадських інтересів, а не вузькопартійних, як це часто буває в українському суспільстві. Відштовхуючись від політичного різноманіття в плюралістичних демократіях можна сказати, що держава, громадянське суспільство, політичні партії, беруть на себе місію громадської інтеграції. Виходячи з головної функції політичного консенсусу, яка виражається в формуванні нової свідомості суспільства, при якому визнання чужих інтересів є умовою здійснення своїх власних, слід змістити акцент на користь визнання якихось інтересів, які для всієї спільності є рівноцінними. Але тут немає відповіді на питання: як здійснити максимальну політичну участь, яка може його реалізувати, тобто, так чи інакше, встає питання про представництво. І в цьому плані головним питанням є питання легітимності [82, с. 19].

Легітимність і консенсус нерозривно пов'язані між собою в теорії консенсусу. Але традиційне розуміння цього зв'язку не представляється перспективним в теорії консенсусу. Традиційна лінія співвідношення консенсусу та легітимності проходить по напрямку, в якому консенсус є основою легітимності влади. В своєму пошуку основ легітимності влада використовує будь-який шанс, щоб підтвердити свою легітимність. У цьому зв'язку відбувається спроба використовувати консенсус замість стандартних демократичних процедур. Демократична процедура прямого таємного голосування при наявності законодавства забезпечує легітимність як таку. Проблеми починають виникати тоді, коли виборче законодавство вихолощує стандартну процедуру. Коли виникають махінації з перенесенням голосування, з визначенням мінімального бар'єру визнання голосування, з умовами балотування кандидатів і т. п. У випадку перемоги кандидата на виборах, організованих подібним чином, очевидною є необхідність придбання додаткових ознак легітимності, таких як, наприклад, консенсус.

В цьому випадку статус консенсусу виявляється серйозною підтримкою, тим більше, що організувати консенсус є практично

можливим. Тобто створити видимість одностайного прийняття законно обраного представника народу всіма верствами суспільства. На перший погляд незрозуміло, для чого законно обраному керівникові таке визнання, якщо він вже має мандат більшості. Можливо, він бажає примирити зі своєю персоною ту частину виборців, яка голосувала за іншого кандидата, адже на його стороні закон, а що може бути більш твердою основою, ніж закон, який держава охороняє.

Учасники консенсусу повинні бути законними представниками інтересів тих, заради кого вони політично взаємодіють. З іншого боку, соціальний і політичний консенсуси мають потребу в юридичному закріпленні, регламентації, щоб одержати необхідний ступінь міцності та стабільності. Об'єктивація консенсусу, тобто формалізація та інституціоналізація роблять його доступним для всіх, тоді як його неформальний стан залишає його в прерогативі представників цих сторін. Але, приймаючи інституціоналізований вид, консенсус однаково не може ототожнюватися з законом, тому що він не може бути предметом примусу, що суперечить поняттю консенсусу. З появою зустрічної позиції він повинен переглядатися.

Консенсус припускає погодженість позицій, запобігає розколу суспільства, формує його демократичну свідомість, відмову від силових методів прийняття рішень, які зменшують сферу політичного консенсусу [67, с. 55]. Однак, первинна юридизація конфлікту інтересів на базі їх правового паритету винятково важлива і в цих умовах завдання науки, державних інститутів, соціальних груп у пошуку юридичних механізмів вирішення конфліктів з використанням консенсусу як способу подолання колізій норм права й конфлікту інтересів, істотно зростає і повертає нас знову до питання легітимації. Юридична сторона, трансформація консенсусу в інституцію на основі легітимації становить особливий інтерес, але не у формі якогось юридичного консенсусу. В праві політичний консенсус може мати своє закріплення, інституціоналізацію,

перетворитися в набір механізмів, у тому числі консенсуальних відносин. Варто враховувати, що політичний консенсус (як і консенсус взагалі) є ситуативним, це рішення прийняте в певній ситуації певними суб'єктами. Суспільна, політична динаміка знову актуалізує новий консенсус, який визначає обґрунтування й застосування процедур управління консенсусом. Все це категорично розрізняє консенсус і закон, тому що закон, прийнятий більшістю, можна насильно застосувати до меншості, а консенсус не можна, оскільки він щораз повинен модифікуватися, що, безумовно звужує його сферу [43, с. 7].

Таким чином, учасники політичних відносин, виявляючи свою суб'єктність у наявності інтересів, в певній легітимації у вираженні інтересів більш широких верств, теоретично можуть відтворювати консенсусну форму політичних відносин. Реальна ситуація не дозволяє говорити про вірогідність намірів політичної еліти керуватися засадами консенсусу в політичній взаємодії. Одна з гіпотез, що пояснює подібну поведінку еліти, в дусі політичного реалізму говорить про характерний вигляд сучасної влади, що дозволяє еліті ігнорувати широку політичну участь.

А. Турен, говорячи про сучасний соціальний конфлікт, трактує його природу нерозривно з виглядом влади сучасного типу. Сучасний образ влади вчений інтерпретує у вигляді безособового, інтегруючого центрального апарату, що тримає під своїм контролем більшість і проектує довкола неї меншість, яка виключена з цілого та позбавлена привілеїв. Подібний підхід дозволяє затверджувати, що якщо на ідеологічному рівні й пропагується якийсь компроміс, то в наявності найчастіше він є помилковий, що вводить в оману дискурс, покликаний сховати спроби правлячих груп нав'язати свої правила всьому суспільству [170, с. 167].

Протилежними є ідеї політичного ідеалізму, який намагається відстоювати точку зору, відповідно до якої відносини влади як відносини суб'єкта та об'єкта носять характер взаємодії, а виходить, влада

проявляється по обидва боки. Інтегральній владі, при якій прийняття рішень і ініціатива до дії монополізовані тільки однією стороною, протиставляється інтеркурсивна влада, що характеризується балансом відносин влади та поділом сфер впливу між сторонами. Інтеркурсивна влада існує там, де влада однієї зі сторін протистоїть владі іншої, де в наявності є процедури переговорів і спільного прийняття рішень.

Політична влада та пануюча еліта виступають у таких ситуаціях символами і носіями державної, громадської, конфесійної, національної й т. п. єдності, опираючись при цьому на широку суспільну підтримку та схвалення.

Історично ця тотожність політизованих інтересів проявлялася в критичні моменти соціального розвитку саме як консенсус політично нерівних суб'єктів: пануючих і підвладних. Ідея класового партнерства, постійного, хоча й конфліктного, але такого яке безпосередньо мінімізує державне втручання діалогу, економічно конфронтуючих класових сил, змогла затвердитися лише на ґрунті збагнення обома сторонами як негативних, так і позитивних результатів відкритих форм класової боротьби [29, с. 176]. Разом з тим, поняття єдність, спільна діяльність, взаємодія скоріше застосовні до опису відносин усередині елітарних кіл. Єдність і громадянська згода обумовлюють особисту участь людей у самоврядуванні і самоорганізації свого соціального життя, змушують їх добровільно брати відповідальність за себе й інших, забезпечуючи усталеність і міцність як суспільного буття, так і згоди на рівні громадської свідомості [13, с. 14].

В той же час, безсумнівно, що зближення позицій політичних опонентів і спроби встановлення консенсусу є необхідними умовами громадського миру. Тому важливо зрозуміти, яким чином форми взаємин суб'єктів політичного процесу здобувають консенсуальні або інші риси, тобто важливо усвідомити умови та механіку політичного консенсусу [30, с. 44].

Серед умов консенсусу називають наявність бажання або політичної волі всіх зацікавлених сторін. Б. Гермейєр в 60-70-ті роки ХХ століття роки розробив математичну теорію про ігри з конфліктними ситуаціями, вивчав методику відшукування взаємовигідних стійких компромісів. Ця теорія зараз одержала свій розвиток, вона може бути методологічною й методичною основою для тих, хто бажає мирного вирішення назриваючих конфліктів. Але бажання вирішити конфлікт знаходиться за рамками цих теорій – це аспекти етики, політики, культури та гуманності [41, с. 211].

Гіпотеза про наявність системи цінностей, що дозволяє погоджувати позиції в загальному ціннісному ключі порушує питання про рівність рівнів цінностей. Точка зору М. Глобуса про поступове зближення позицій різних елітних груп, формування певного консенсусу по базовим цінностям громадського життя, обґрунтована їм на тенденціях у зміні конфігурації влади, дозволяє говорити про суспільний запит на стабільність і порядок [42, с. 59].

Основу інтегративної ідеології могли б скласти такі ключові цінності, як загальна батьківщина, соціальна справедливість, гідність людини та країни. Ціль цієї ідеології бачиться не в затвердженні того або іншого політичного й економічного устрою, не в гегемонії тої або іншої культури, а в створенні ненасильницьких форм комунікації між ідеологіями й специфічними віруваннями громадян. Але, для подібної інтегративної ідеології придатними є скоріше цінності не вищого, а базового порядку, такі як гарантія їжі, особиста безпека, які безперечні й з погляду яких існування консенсусу не повинне ставитися під сумнів і політичні провокації в рішеннях, що стосуються саме цих цінностей повинні однозначно блокуватися [1, с. 28].

Необхідно визнати обов'язковими наявність мови комунікації, символічні сумісності, наявність загального, але це загальне не обов'язково повинне бути представлене державою. Так чи інакше, питання кореляції

різних цінностей порушує питання про політичну участь у прийнятті політичних рішень.

За групою безпосередніх учасників прийняття рішень знаходиться більш широка група – лобі. Що стосується лобізму, як засіб просування інтересів і реалізації політичної участі, то тут думки різноманітні й часто поляризовані. Однак існує стійка думка, що громадська згода, консенсус, компроміс є фундаментальною основою високорозвиненого суспільства й демократичної правової держави. А. Циганков вважає, що демократія, так чи інакше, виробляє навички подолання тиску різних груп інтересів і примирення в рамках самої системи тенденцій конфлікту та консенсусу [190, с. 145].

За основу оптимізації політичних відносин з урахуванням інтересів широких верств населення пропонується взяти ринкові відносини. Одним з перших цю ідею обґрунтував Й. Шумпетер. Прийнятним варіантом розвитку демократичної влади Й. Шумпетер вважав конкурентну боротьбу. Політологи стали описувати внутрішнє життя влади в термінах конкуренції, не пов'язуючи із цим явищем ілюзії оптимізації політичних відносин [198, с. 259]. Зокрема, Г. Беккер вважав, що дії політиків можна описувати в термінах ринкових відносин, конкуренції, оскільки для обох сфер характерна боротьба за власні інтереси [20, с. 32]. Найбільш близько до адаптації ринкових ідей у політику підійшли Дж. Бьюкенен і Г. Таллок, які аналізують механізми перекладу безлічі індивідуальних рішень у колективні політичні акти в умовах так званої ринкової демократичної рівноваги й вільної гри акторів [27, с. 338]. Головна теза Дж. Бьюкенена й Г. Таллока в тому, що в подібній ситуації рішення, що припускають поліпшення положення однієї соціальної групи за рахунок іншої, не можуть бути прийняті одноголосно, оскільки група, що програє від такого рішення, не стане за нього голосувати. Звідси, при прийнятті рішень потрібно уникати висування свідомо непримиренних альтернатив, які виключають

пошук взаємовигідної формули згоди. Тут вони приходять до обов'язковості обмежень.

Ринкова концепція відносин дає підставу затверджувати, що економіка, як і політика є сферою участі людей у створенні, поширенні й споживанні продукту. Продуктом економіки є товари й послуги, а політики – обмеження. За допомогою маркетингових комунікацій політика може стати сферою широкого вжитку, як, наприклад, економіка. Узурпація державою сфери політики означає та здійснення її в інтересах влади, а не в інтересах груп споживачів.

Питання теорії електорального обміну й відповідної системи розподілу й концентрації електорального обмежувального капіталу, вільного його обігу – це питання подальшої виборчої реформи, що при всіх її досягненнях ще далека від завершення. Таким чином, у соціально-політичній системі вільні ринкові відносини будуть продовжувати боротися з політичною монополією і розвиток вільного ринку й вільної політики виявляються тісно взаємозалежними: диспропорційно сформований ринок демонструє домінування великих форм і маргінальне існування дрібних форм, і, як і політика, обертається або державною владою, або маргінальними проявами, при відсутності широкої суспільної участі [163, с. 7].

Проблема конкуренції в політиці зводиться до питання про те, чи може метод конкурентної боротьби бути використаний у політиці, як метод селекції найбільш релевантних політичних форм, як він діє в економіці. Безсумнівно, цей метод діє у виборчих процесах, оскільки вибори це і є конкурентна боротьба. Але в процесі здійснення влади метод конкуренції на сьогодні не дозволяє судити про нові можливості, що відкриваються.

Політична прагматика як принцип здійснення державного управління корелює з так званою підприємницькою моделлю ведення державних справ, що викликає інтерес до порівняльного розгляду різних механізмів взаємодії в бізнесі й політиці, у числі яких і конкурентні відносини між галузями

влади [191, с. 90]. Незрозумілим є те, у якому саме ракурсі конкурентні відносини між ними можуть сприяти підвищенню ефективності системи, а в яких навпаки. Загалом, різні галузі влади постійно ведуть конкурентну боротьбу між собою за збільшення своїх владних повноважень. Проголошений принцип поділу влади зрозумілий на ділі так, що галузі влади стали заперечувати один одну за повноваженнями та компетенцією, а, отже, і у пориві конкурентної боротьби. Разом з тим, необхідно відзначити, що інституціональне копіювання функцій і завдань конкуренції зі сфери бізнесу в сферу державного управління представляється недостатньо обґрунтованим.

Навіть прихильники підприємницької моделі державного управління, наприклад, Д. Осборн стверджує, що держава й бізнес фундаментально різні інститути; представники бізнесу керуються мотивом витягу прибутку, а представники держави керуються мотивом переобрання та підтвердження повноважень діяти від імені суспільства; бізнес одержує основну частину фінансових коштів від споживачів, тоді як державні структури – від платників податків; бізнес у звичайних умовах більше залежить від конкуренції, а державні структури використовують монополії [137, с. 321].

Необхідність у кардинально різних підходах до оцінки функціональності конкуренції у владних і комерційних структурах є очевидною. Якщо наділити абсолютно ідентичними функціями різні органи влади, тобто ініціювати конкуренцію рівних учасників у плані найкращої пропозиції громадянину, то це вже буде порушенням у системі управління, дублюванням повноважень, неефективним використанням бюджетних коштів і в цілому буде свідчити про неефективність суспільної функції влади.

Таким чином, якщо розглядати ринкову концепцію як механізм формування консенсуальних характеристик політичних відносин, варто враховувати її обмеженість, оскільки при всіх перевагах моделі маркетингової комунікації, ринкова конкуренція не забезпечує різницю та

репрезентативність, а ринок у глобальному просторі ринку й державні структури мають тенденцію до зрощування.

Теорія конфлікту також може претендувати на причетність до елементів механіки консенсусу. Очевидно, що володіння економічними ресурсами може виступати предметом як конфліктної, так і консенсусної форми політичних взаємодій. Виникнення суперсучасних політичних конфліктів буде сполучено з опором нових груп старим із приводу споживання. Оскільки ефективність влади нижче, ніж ефективність вільної економіки, влада буде намагатися здійснювати все більший тиск на незалежні прибуткові групи, що логічно веде через конфліктну форму взаємодії або до підпорядкування суб'єктів економіки державної влади, або до зрощування [44, с. 165].

Але частіше конфлікт пов'язують із консенсусом у контексті подолання першого. Конфлікт може послужити передумовою для консенсусу, але тут безпосередньою причиною є намір запобігти його наслідкам [132, с. 405]. Тому дана умова може бути модифікована в установки, наміри й дослідження можливості здійснення сценарію тиску, як шляхи до розширення участі й консенсуальних форм політичної дії.

Разом з тим, варто визнати, що розширення політичної участі є неодмінною умовою здійснення консенсусних форм політичної взаємодії. Г. Саймон помітив, що якщо сукупна діяльність суб'єктів політичної системи по досягненню певних цілей являє собою політичний процес, то сутнісний його зміст – прийняття й реалізацію політичних рішень [160, с. 58].

Ч. Ліндблом, на основі теорії плюралізму й груп інтересів, розробленої в політології, показав, що в умовах поділу влади прийняття політичних рішень – це процес взаємного пристосування та конкуренції гравців, які ведуть між собою боротьбу та торг. На його думку, основне значення при виборі рішення має не стільки раціональне обґрунтування ідеальних загальних цілей, скільки розходження в інтересах індивідів і груп,

що беруть участь у прийнятті того або іншого державного акту. Теоретичний аналіз грає в прийнятті політичних рішень значну роль через постійний дефіцит знань, інформації, ресурсів і часу, обмежених можливостей людського інтелекту, а також перманентної невизначеності соціального середовища, яке погано піддається контролю. Тут необхідно орієнтуватися не на оптимальні, а на маргінальні рішення, що забезпечують не радикальні зміни, а деяке наближення до зняття проблеми. Тому варто рухатися повільно, розбиваючи великі проблеми на більш дрібні. При порівнянні альтернативних варіантів рішення потрібно виходити з онтологічної єдності, взаємозв'язку цілей та засобів їхнього досягнення. Тобто, Ч. Ліндблом схематично описав практику консенсусної форми політичного процесу, яка виражена в конкретній діяльності по виробленню й прийняттю політичних рішень [111, с. 186].

Слід зазначити, що обережність у його моделі прийняття політичних рішень визначила застосовність цього підходу лише у вузькому діапазоні рутинних, стабільних, безконфліктних і прогнозованих рішень, переважно короткострокових. Створюючи внутрішньо ефективну теорію політичних рішень, Ч. Ліндблом не знайшов способу погодити в ній зовнішні вимоги політичної дії, а синтетичні теорії прийняття політичних рішень не мали успіху, у той же час концепція, що відображала б реальність, будучи при цьому спрямована на її вдосконалення дотепер залишається недосяжним ідеалом [111, с. 188].

Фактично, як спеціальні, так усілякі варіанти синтетичних теорій прийняття політичних рішень оперують класами рішень, що в найбільш розробленому виді представлені А. Етціоні, який розрізняв фундаментальні і інкрементальні (рутинні) рішення, які приймаються в рамках фундаментальних. Разом з тим, у питанні визначення релевантності політичних рішень заслуговує на особливу увагу процес ухвалення політичного рішення, виражений не стільки в практичному аспекті, скільки

в адекватності політичної участі в цьому процесі тих суб'єктів, яким адресоване дане рішення [199, с. 143].

Історичний досвід свідчить, що довгостроковість перспективи, з урахуванням якої приймається певний клас політичних рішень, залежить, насамперед, не від наявності в приймаючого його суб'єкта політики волі забезпечити необхідну довгостроковість, а від відповідності стратегії (вираженої в рішенні) очікуванням суспільства. Отже, питання про критерії співвіднесення політичних рішень функціональним аспектам може лежати поза компетенцією суб'єкта політичних відносин.

З метою обґрунтування консенсусу як форми політичної взаємодії потрібно знайти в теорії прийняття політичних рішень об'єктивні, обумовлені законами суспільного розвитку критерії класифікації типів політичних рішень для продукування їх у тій або іншій формі взаємодії суб'єктів політики [192, с. 3].

В ліберальних демократичних режимах передбачається, що система поділу влади наділяє судову владу повноваженнями прийняття рішень на підставі закону, але чи можуть відповідні рішення бути політичними в даному контексті. Очевидно, що так. Але й крім політизованих судових справ можна із упевненістю затверджувати, що, прийняття законних рішень на підставі дебатів сторін в інтересах суспільства суд виступає в ролі політичного агента державної влади.

Сфера діяльності представницької влади загалом характеризується досить високим ступенем політизації, однак розширення кількості діючих суб'єктів політичних відносин не обов'язково веде до збільшення протиріч. Так, у розходженнях між мажоритарною та консенсусною організаціях влади не криється специфіки розходження в рівнях конфліктності. Мажоритарним є режими, в яких партії змінюють один одного, а правляча коаліція формується за принципом більшості, а в консенсусній демократії правляча коаліція формується на основі пропорційного представництва партій.

Серед особливостей консенсусної демократії можна виділити наявність низького рівня опозиції в рамках існуючої держави щодо ролі в вирішенні конфліктів; наявність низького рівня конфлікту щодо існуючої державної політики; наявність високого ступеня погодженості в проведенні суспільної політики. Тобто, існує пряма залежність між широтою та розмаїтістю представництва з однієї сторони та високим рівнем погодженості в проведенні суспільної політики з іншої.

С. Кара-Мурза вважає, що демократичні ілюзії себе повністю вичерпали, і в умовно демократичному західному суспільстві політики діють незалежно від інтересів і навіть настроїв основної маси виборців. Навіть при існуванні самих полярних думок із приводу можливості широких мас впливати на прийняття політичних рішень у законодавчих органах влади, варто визнати однаково реальними можливості розвитку представницького процесу як у напрямку відчуження політики від народу, так і в напрямку здійснення прямої демократії. В останньому випадку основні труднощі будуть в спокусі політиків широко використовувати в цих цілях маніпуляційні рекламні технології, а також у пошуку способів захисту від них [90].

Для вирішення питання про форму взаємодії для досягнення політичної згоди слід проаналізувати класифікацію політичних рішень, яка релевантна нашій тематиці. За змістом є кілька груп політичних рішень: кадрові рішення, бюджетні рішення, процедурні рішення (у тому числі виборчі), конституційні рішення та нормативні рішення, закони (на підставі чого здійснюється правління).

Існують також форми взаємодії, що визначають характер підсумкових рішень, серед яких, у зв'язку з мірою розширення політичної участі, можна виділити авторитарні, кваліфіковані, компромісні, консенсуальні.

Авторитаризм, по суті, може опиратися на різні групи та на маси, однак рішення розробляє в ідеології державного інтересу, тому інтегративні рішення, сформульовані в дусі загальнодержавних завдань, носять відверто

директивний характер. У цьому випадку формула політичного рішення опирається на особистий авторитет суб'єкта, який приймає рішення-директиви.

Кваліфікаційна форма політичної взаємодії, що передбачає диктат більшості, – найпоширеніша стандартна форма політичної взаємодії, що забезпечує відтворення політики в демократичних процедурах. Ця форма взаємодії забезпечує прийняття законів, і розробку процедур їхнього прийняття. Бюджетна група рішень найбільш політично навантажена, але вона не виходить з меж нормативних погоджень і кваліфікованого прийняття.

О. Дегтярьов відзначає, що прийняття в парламенті бюджетного рішення формулюється як багатofакторне завдання групового вибору з побудовою матриці переваг. Якщо чітко визначені критерії ефективності бюджету та вибудована ієрархія преференцій, то виявлення оптимального варіанту зводиться до обробки інформації. В іншому – юридичному ракурсі прийняття правильного бюджетного рішення складається в неухильному проходженні наявним законам, що припускає чітке дотримання заданих законом строків, етапів і процедур [57].

Компромісне рішення також є однією з розповсюджених форм взаємодій, зокрема із приводу кадрових рішень. Якщо жоден з виникаючих у результаті колективних акторів не одержує більшості, вступають у дію інститути узгодження позицій шляхом переговорів, які забезпечують вторинну агрегацію – створення коаліцій груп депутатів. У кожному разі необхідно враховувати, що компроміс є поступкою, і її телеологічний вимір показує, що відступ від мети однієї зі сторін в остаточному підсумку не сприяє виробленню загальної мети. Що стосується консенсусу, то шляхом консенсусу вирішуються тільки найбільш важливі – конституційні питання.

Таким чином, застосовувати політичний консенсус на базі теорії прийняття політичних рішень можливо за умови врахування певних обмежень в політичній практиці: відсутність і неможливість створення

єдиного центру агрегації та певного способу агрегації суспільного інтересу, що виражається в політичному рішенні. З одного боку, цей процес внутрішньої диференціації в сучасній моделі демократії, що одержала назву поліархії або організованого плюралізму, приведе до розпилення або дисперсії політичної влади в демократичному суспільстві між автономними групами та наявності безлічі центрів прийняття політичних рішень. З іншого боку, зовнішній вплив різноманітних окремих груп знаходить безліч способів впровадження своїх інтересів в тканину політичного рішення. Політичне рішення на основі консенсусу може бути затребуване необхідністю рішення стратегічних питань життєзабезпечення або стратегічних питань влади. Але застосування консенсусної форми політичної взаємодії при наявності погрози розколу суспільства або влади є для політичних акторів єдиними засобами збереження цілісності. Також слід враховувати відсутність і неможливість створення деідеологізованого центрального органу верифікації, своєїрідної інстанції, де політичне рішення перевірялося б на відповідність цілям суспільства, оскільки самі цілі – це питання ідеології та суперництва ідеологій. У політичній теорії відзначається, що завдяки своїй стабільності та мобільності в політичному процесі, владні інститути здатні підтримувати навіть ті норми та цілі, які не відповідають потребам розвитку суспільства, розходяться з політичними традиціями населення та суперечать менталітету й інтересам громадян. Через цю обставину політичний консенсус стає тактичним прийомом по організації змови влади проти суспільства.

Обмеження виражаються у відсутності у цей час чіткої, визнаної системи віднесення суспільних питань по ступеню їх консенсусної або неконсенсусної компетенції на всіх рівнях прийняття політичних рішень і єдиної системи обліку та співвіднесення всіх видів рішень [175, с. 32]. Не можна також однозначно трактувати й поняття більшості в легітимізації політичних рішень, тому що на різних рівнях електорального прийняття рішень нормативно встановлені граничні значення для затвердження

подібних рішень. У цьому зв'язку врахування думки людини, яка відсутня, не прийнято у нормативній системі і явно спотворює правомірність рішення. Наприклад, неучасть у виборах – це не прояв політичної індиферентності, а свого роду форма політичної участі.

До обмежень також відноситься відсутність рішення питання про справедливість і її політичного втілення. Звідси, практична нездійсненність гарантії досягнення консенсусу в кожному конкретному політичному рішенні, таким чином, мова може йти тільки про той або інший ступінь відповідності консенсусу формі політичної взаємодії акторів. І сьогодні в гомогенних плюральних суспільствах серед суб'єктів прийняття релевантних політичних рішень немає реальної альтернативи демократичній більшості і тому демократичні законодавці видають свої закони, маючи на увазі тільки більшість. Ю. Фребель в свій час звертався до тих умов комунікації, при яких можливо якось комбінувати процес утворення думки, яка орієнтована на істину, із процесом утворення волі більшості. При цьому Ю. Фребель дотримується поняття автономії – закон існує лише для тої людини, яка або сам його створила, або ж погодилася з ним. Для будь-якої іншої людини це не закон, а заповідь або наказ. Тому закони вимагають згоди всіх, і така згода повинна бути обґрунтованою [179, с. 329].

Зазначені обмеження, разом з тим, не є перешкодами для розвитку ролі консенсусу в генезисі політичних рішень, а лише визначають його сфери та межі, які задаються існуючою політичною системою та рівнем розвитку політичної теорії. У той же час, реформа місцевого самоврядування в Україні надає сьогодні можливість досвідченого конструювання практики консенсусної взаємодії суб'єктів політичного процесу місцевого значення. І ця практика може стати реальним досвідом консенсусної політичної взаємодії.

З огляду на інституціональні критерії та практики єднальних процедур слід запропонувати структуру консенсусної взаємодії суб'єктів

політичних відносин. В цій структурі консенсусної взаємодії суб'єктів політичних відносин необхідною умовою є послідовне досягнення взаєморозуміння на кожному етапі. Етапи структури являють собою наступні предметні блоки: постановка проблеми; генерування спільного інтересу; прогнозування результату по об'єктивно оцінюваних параметрах; ухвалення політичного рішення [49, с. 134].

Якщо поняття політики виходить із представлення про необхідність спільного мирного проживання людей, отже, політичні рішення – це рішення, спрямовані на узгодження порядку спільного проживання людей. Іншими словами, – встановлення норм і правил взаємин. І в цьому змісті до політичних рішень можна віднести встановлення правил дорожнього руху, введення обов'язку противірусної вакцинації, заборона на паління в громадських місцях і т. п.

Як пише Ю. Хабермас, демократична правова держава стає проектом, а одночасно результатом і прискорювальним каталізатором раціоналізації життєвого світу, що виходить далеко за межі політичної сфери. Єдиний зміст проекту – поступово поліпшується інституціоналізація способів розумного колективного формування волі, яка не могла б нанести ніякого збитку конкретним цілям учасників процесу. Кожний крок на цьому шляху впливає на політичну культуру та життєві форми, а без них, в свою чергу, не може відбутися спонтанний зустрічний рух форм комунікації, що відповідають практичному розуму [181, с. 159].

Порівняння таких концепцій взаємодії політичних суб'єктів, як взаємодія еліт і їхніх інтересів, концепції політичної конкуренції, політичної участі, і політичного представництва дає підставу говорити про те, що синтез концепцій політичної участі та політичного представництва є найбільш адекватною основою для становлення консенсусних форм політичної взаємодії.

Політичні еліти є виразниками вузько групових інтересів влади, що повністю перекриває можливості реалізації потенціалу консенсусної форми

взаємодії різнорідних суб'єктів політичних відносин шляхом віддалення інтересів еліти від інтересів суспільства.

В конкурентній системі відносин консенсусна парадигма також нездійснена, оскільки цілі конкуруючих сторін завжди спрямовані на успіх, а не на взаємодію [131, с. 365]. Політична участь в цьому аспекті сприяє, з одного боку, вираженню максимального колу інтересів політично активного співтовариства, а з іншого – політичне представництво забезпечує необхідне кваліфіковане розуміння та узагальнення різнорідних інтересів і втілення їх у релевантних формулах політичних рішень.

У той же час, зіставлення сучасних вимог до процесу прийняття політичних рішень і посилок консенсусної теорії на основі загальних підходів до моделювання процедури вироблення та прийняття рішень у структурі консенсусної взаємодії дозволяє говорити про їхню модельну сумісність.

Висновки до розділу 2

Таким чином, на політичну згоду впливають як внутрішні, так зовнішні фактори. До внутрішніх факторів слід віднести певні якості суб'єктів політичного процесу. Зовнішніми факторами політичної згоди є економічні, політичні, правові, соціальні, демографічні і т. п. Насамперед, слід враховувати такі аспекти, які показують рівень політичної згоди в суспільстві, – рівень та якість життя населення, ступінь його задоволеності політикою держави в різних сферах, трудова зайнятість, мобільність та стратифікація суспільства, реалізація прав та свобод, рівень політичної культури та активності громадян та форми її прояву, безпека життєдіяльності, тривалість життя населення, можливість поєднання суспільства заради загальної ідеї, політична стабільність і загалом розвиненість інститутів демократії та громадянського суспільства.

Для сучасного політичного процесу основними інститутами політичної згоди є інститути держави (бажано соціальної) та громадянського суспільства. Важливу роль відіграють такі інститути, які безпосередньо впливають на рівень політичної соціалізації особистості.

Процедура консенсусу є один з найбільш популярним способом досягнення загальної конструктивної згоди в суспільстві перехідного типу і складається у виробленні загальної думки шляхом обговорення, в ході якого відкидається неприйнятна хоча б для одного з багатьох суб'єктів консенсусу пропозиція, і приймаються положення, проти яких ніхто не заперечує. Цей принцип конструктивний, тому що поєднує різноманітні сили заради спільних інтересів, враховує думку всіх, переборює поділ на меншість та більшість, що існує в демократичному суспільстві, та знімає можливість конфлікту.

Розділ 3

Сучасне становище та головні напрями досягнення політичної згоди.

3.1. Показники політичної згоди в сучасному українському суспільстві.

Ступінь політичної згоди прямо залежить від ефективності й легітимності політичної влади. Перша виражається в її здатності забезпечити поступальний розвиток суспільства, спрямованого на підвищення рівня і якості життя населення. Легітимність політичної влади тісно пов'язана з її ефективністю та проявляється в довірі до неї з боку громадян.

Об'єктний рівень політичної згоди – це згода, відбита в суспільній свідомості, єдність громадян у відношенні до яких-небудь політичних цінностей, цілей, переконань, принципів, дій і почуттів. Знання ж ступеня цієї єдності в українців, їхня спрямованість на ті або інші цілі дозволить Уряду ставити й вирішувати реальні завдання по поліпшенню рівня і якості життя наших громадян, а також питання подальшої демократизації, правового й соціального розвитку держави.

Найбільш повно про політичні цінності, орієнтації і переваги у суспільстві дозволяє говорити аналіз електоральної поведінки громадян [144, с. 2]. Рівень політичної активності електорату, його очікування, вибір, спрямованість на ті або інші завдання й методи їхнього вирішення не тільки впливають на процеси рекрутування політичної еліти, визначення пріоритетних напрямків державної політики, але й свідчать про рівень політичної культури громадян, ступеня демократизації, погодженості й добробуту даного суспільства [19, с. 4]. Проблема формування належного ступеня політичної згоди в сучасній державі не може вирішуватися поза процесами демократизації всього суспільно-політичного життя. Явка виборців на вибори – один з важливих аспектів сучасного демократичного

процесу. Абсентеїзм негативно позначається на всій системі соціально-політичних інститутів, оскільки волевиявлення громадян – вихідна умова легітимності влади, за допомогою якої реалізуються суспільні очікування, стримуються та вирішуються соціально-політичні конфлікти. Аналізуючи активність виборців можна виділити такі фактори: рівень виборів і їх об'єктивність; особливості суспільно-політичного життя країни (регіону); електоральний абсентеїзм; рівень економічного розвитку регіону; типи впливу політичних технологій. Аксиоматичним є ствердження, що чим нижче рівень політичної культури виборців, тим вище рівень абсентеїзму [50, с. 115].

Ю. Гудіна визначає, що виходячи з моделі «розрахунку голосування», в умовах змагальності явка зростає, тому що в цьому випадку індивід буде прагнути підвищити ймовірність корисного для себе результату виборів. В рамках тої ж моделі, вона припускає, що при посиленні фрагментованості політичної системи рівень абсентеїзму повинен збільшуватися. Чим більше фрагментована система, тобто чим більше кандидатів бере участь у виборах, тим більший обсяг інформації потрібно одержати й проаналізувати виборцеві й, отже, тим вище його витрати на ухвалення рішення. Відповідно до моделі соціотропного голосування, явка на вибори буде тим вищою, чим гіршим є економічний стан регіону. Відповідно до моделі езопового голосування, на рівень абсентеїзму впливає оцінка індивідами свого економічного становища: чим вона вище, тим більш ймовірно їхня участь у голосуванні. Відштовхуючись від прихильників демографічного підходу, Ю. Гудіна робить висновок, що при збільшенні частки виборців, що мають вищу освіту, зросте і явка на вибори. Виходячи з моделі експресивного голосування робиться висновок, що чим більше в регіоні частка сільського населення, тим вище там явка на вибори. Відповідно до висновків прихильників демократичної концепції й з огляду на специфіку умов політичної соціалізації у той час у СРСР, вказується, що рівень абсентеїзму в регіонах залежить від віку виборців: із зростанням частки

виборців старше працездатного віку явка на вибори повинна збільшуватися [50, с. 116].

Найважливішим показником політичної погодженості суспільства виступає електоральний вибір населення [79, с. 5]. При цьому слід застосовувати давно використовуваний в електоральній статистиці метод розподілу виборців на чотири групи по переважних політичних перевагах – комуністичні, центристські, національно-патріотичні й демократичні.

Універсальними показниками ступеня політичної згоди можуть виступати ступінь задоволеності сформованої в країні ситуацією й готовність населення до протестної поведінки. А такий важливий індикатор соціального самопочуття суспільства як частота й розмах протестних дій доцільніше розглядати як показник життєздатності громадянського суспільства, в рамках якого забезпечуються базові демократичні права та свободи людей. Високий ступінь протестних дій громадян свідчить про неблагополуччя сформованої економічної, політичної, соціальної обстановки, що саме по собі є результатом слабкої політичної погодженості й, відповідно, істотно знижує ступінь оптимістичної поведінки [20, с. 28].

Демократія та політична згода тісно пов'язані між собою. В основі політичної згоди лежать демократичні цінності.

Сучасні дослідження вказують на зростаюче небажання українців ідентифікувати себе з тими або іншими політичними силами, брати активну участь у політичному житті [139, с. 3]. Це не стільки прояв деполітизації та деєтатизації масової свідомості, скільки результат непогодженості сучасної політичної дійсності з минулим досвідом. С. Ліпсет визначив можливий емпіричний показник політичної згоди в суспільстві: чим більше згуртована й стабільна демократична система, тим більш імовірно, що всі частини населення будуть реагувати на головні стимули в тому самому напрямку. Так, на його думку, якщо умови сприяють поширенню поглядів лівих, то соціалісти повинні набути голоси й серед заможних громадян, і серед робітників, хоча вони залишаються відносно слабкішими у вищих верствах

суспільства. В свою чергу, вплив консерваторів повинний зростати серед найбідніших груп у період влади правого крила. І навпаки, показником низької згоди була б ситуація, при якій та або інша політична тенденція різко зростає всередині своєї власної основи [112, с. 18].

В ситуації, що сьогодні склалася в Україні, виникає нагальна потреба в об'єднуючих ідеях, спираючись на які можна було б сформувати громадянське суспільство й сильну державу. Об'єднуючі ідеї, як правило, виникають на базі прагматизму, об'єктивного аналізу реального стану речей й принципу корисності для більшості громадян. Однією з таких об'єднуючих ідей, безумовно, є національна ідея, яка здатна об'єднати всіх членів суспільства, попри їх політичні уподобання, в єдине співтовариство, що прагне до прогресу держави через створення соціально орієнтованої економіки та правового суспільства [92].

Національна ідея є одним з основоположних феноменів соціальної спільноти, без урахування якого втрачається специфіка цієї спільноти, характерні, властиві лише їй риси [133, с. 68]. Надзвичайно суперечливий, невіддатливий раціональному визначенню феномен національного займає одне з значних місць в сучасній структурі. Одні фахівці кваліфікують його як анахронізм, (ізоляціонізм, ксенофобія тощо), що особливо проявляється в кризові періоди розвитку суспільства, при цьому національні та загальнолюдські цінності розглядаються як альтернативні. Інші – тлумачать національне як необхідну передумову процесу становлення людини, здатної піднятися до розуміння загальнолюдських цінностей. Національна ідея виступає або як усталена, незмінна концепція, яка спирається на загальні національні цінності, або як концепція відкрита, динамічна, яка має яскраво виражений історичний характер. Загалом же останнім часом починають домінувати уявлення про націю як утвір, що має виключно соціально-політичний, соціально-культурний характер.

Звичайно, поняття нації включає означені аспекти та визначальні характеристики її як духовної спільноти. Все це, безумовно,

усвідомлюється у сфері культури. М. Бердяєв національне називав індивідуальним буттям, поза яким неможливе існування людства, проблемою історичною, а не соціальною. Продуктивним підходом до осмислення феномену національної ідеї може бути такий, що буде здатний поєднати його історичну динамічність з таємничими, малодослідженими ще витокami «з глибин життя» [21, с. 155]. Інакше кажучи, такий підхід мусить мати етноекотологічну спрямованість. Однією з цікавих спроб дійти до витоків національного зробив у свій час І. Гердер. Він аргументовано, спираючись на величезний історико-етнографічний матеріал, показав, що нація, національна культура топологічно пов'язана з природно-географічним середовищем. Саме звідси бере початок сукупність звичок і манер, спосіб почування й поведінки, властива кожному етносу опозиція «ми й вони», опозиція як даність, яка не може тлумачитися як загроза формуванню загальнолюдських цінностей [40, с. 611].

Активізація проблеми української ідеї в нашу добу співпала з кризовим станом в країні і багато в чому ініціюється останнім. До того ж вона може трактуватися як своєрідна психологічна адаптація нереалізованих державницьких намагань та комплексу «меншого брата». Звідси її суперечливість, непослідовність, хитання між манією самоприниження та самозакоханості. Слід особливо наголосити, що така амбівалентність вітчизняної ментальності – відчуття меншовартості, яке постійно надихається нашими ЗМІ та публічними політиками, та хизуванням історичним минулим, має місце й сьогодні. Звідси в автоматичному режимі виникає феномен кризи самоідентифікації або ж дефект головного дзеркала. Так звана гуманітарна аура нації, що опирається головним чином на літературу, мистецтво й освіту, є утворенням надзвичайно делікатним. Враховуючи статус-кво останніх в нашій реальності, важко покладати сподівання на дієвість національної ідеї [62, с. 3].

Національна ідея, попри всі різноманітності її інтерпретацій, безумовно, вплинула на хід і результати історичного шляху. Іншою об'єднуючою ідеєю, як видається, могла б бути екологічна. Поряд з тим, що загрозлива екологічна ситуація є одним із чинників загострення соціально-політичної обстановки в світі, екологія може бути ефективним, консолідуючим чинником усього людства. Загальна екологічна небезпека здатна об'єднати людей, сформувати глибинне почуття людського роду як єдиної спільноти. А оскільки це так, то чому б не розглядати її як інтегруючий чинник нашого досить роз'єданого суспільства. Якщо економіка спирається на нерівність – завжди є багаті й бідні, то в екологічному аспекті всі є рівними. Щодо цього майже досягнуто соціальну справедливість: багаті й бідні, представники державного істеблішменту й пересічні громадяни, суб'єкти тіньової й легітимної економіки мешкають на одній території і дихають тим самим повітрям. Нарешті, екологічні знання й практичне вирішення назрілих екологічних проблем можуть бути ефективним засобом проти «патріотичної» риторики та соціальних лінощів. Вони стимулюють прагнення до напрацювання ефективної державної політики, яка була б здатна поєднати досвід, набутий розвинутими країнами, з пошуками власного шляху розвитку [83, с. 110].

Екологічний стан та культура природокористування перестають бути внутрішньою справою окремих держав, оскільки сучасне людство існує за умов глобальної взаємозалежності. А. Печчеї писав, що потрібно шукати шляхи постійного перетворення сучасної системи егоцентричних держав, які керуються схильними до самоуправства урядами, на таку світову спільноту, в основу якої б лягла система скоординованих між собою географічних та функціональних центрів прийняття рішень, система, що могла б охопити всі рівні людської організації – від людського до глобального. До створення такої системи, звісно, далеко. Та враховувати досвід щодо організації природокористування (позитивний і негативний),

набутий у різних регіонах світу, потрібно вже тепер. Інакше прагнення до створення систем усталеного розвитку так і залишиться прагненням [146].

У громадській свідомості екологічні проблеми, попри всю їх актуальність і важливість, розглядаються здебільшого як один із самодостатніх фрагментів буття соціуму, поряд з іншими: політичними, ідеологічними, економічними, господарськими. У реальному соціальному бутті досить часто спостерігається органічне поєднання фрагментів соціуму, де саме екологія відіграє значну інтегративну функцію. Евристичний і організуючий вплив законів та принципів екології виявляється не лише в галузі раціонального природокористування, а й у економіки й політики, у складних процесах державотворення в нашій країні і в глобальних стратегемах подальшого розвитку людства, які останнім часом визначаються як концепції виживання.

Екологічна політика є порівняно новим, але надзвичайно важливим феноменом для становлення державності в Україні. Крім безпосередніх завдань, екологічна політика причетна до формування й уточнення змісту таких традиційних понять, як суспільна свідомість, ідеологія, громадянське суспільство, демократія та ін. Саме тут органічно поєднуються такі самодостатні в недалекому минулому аспекти, як природокористування, міжнародні стосунки, господарча та економічна діяльність, формування соціополітичних стратегій та ін.

Розгляд традиційних для соціальної філософії проблем ідеології, демократії, громадянського суспільства тощо в екологічному контексті є надзвичайно продуктивним як для екології, так і для політології. Більш того, питання розбудови держави, соціально-політичного самовизначення, формування національної свідомості, здорового державного патріотизму, відчуття господаря на своїй землі, свободи і прав людини мають досить визначений екологічний контекст. Пройшовши у свій час через етапи тотальної ідеологізації, деідеологізації, наша громадська свідомість починає відчувати необхідність процесу деідеологізації. Як виявляється, ідеологічна

невизначеність негативно впливає й на вирішення екологічних проблем у державі [84, с. 30].

Екологічна компетентність сучасної людини є своєрідним гарантом майбутнього цивілізації, соціального прогресу людства. Термін суспільний прогрес був і є одним із основоположних у теоретичних побудовах філософії історії, зокрема в історичному матеріалізмі. З одного боку, він уособлював тріумфальний поступ людства через тернії соціальних і природних катаклізмів до світлого майбутнього, або, в західному варіанті до суспільства всезагального споживання. З іншого – вчення про суспільний прогрес тлумачиться як абсолютно хибне, не виправдане ні з наукового, ні з філософського, ні з морального погляду обожнювання майбутнього за рахунок теперішнього й минулого. Концепція прогресу перетворює кожне людське покоління, кожну людську особистість, кожну епоху історії в засіб та знаряддя для кінцевої мети – досконалості, могутності й блаженства людства, до якого ніхто з нас не матиме ніякого стосунку. Кожне покоління й кожна історична епоха є самодостатніми й несуть в собі мету й виправдання у своєму власному житті [73, с. 138].

Заслуговує на увагу міркування про відносність понять прогрес і регрес, попри всю важливість їх для історико-філософського аналізу. Певний прогрес в економічній та соціально-культурній сферах у колишньому Союзі в загальнодержавному масштабі був водночас очевидним регресом для конкретних націй та народів. Переконливою ілюстрацією цього є той факт, що на одному з останніх союзних з'їздів представники північних народів просили створити резервації на своїх споконвічних територіях.

Всесвітня історія перенасичена фактами, коли посилення імперій не йшло на користь народностям, що їх складали. Багато відомих дослідників історичного процесу звертали увагу на нерівномірність історичного поступу. Періоди прогресивного розвитку цивілізації або етносу регулярно перемежуються з періодами депресії і занепаду, а громадянські війни

мають такий само повторюваний (циклічний) характер, як і сезонні сільськогосподарські роботи. Згідно з А. Тойнбі, історичний процес відбувається за формулою – «виклик – відповідь». Цивілізація надломлюється і розпадається тоді, коли зустрічає виклик, на який їй не вдається відповісти. Саме здатність відповісти на виклик і є запорукою прогресу, в тому числі й національного, ознакою її життєвості та життєздатності [167, с. 37].

Про національний прогрес може йтися тоді, коли нація з усталеними традиціями й високим рівнем самосвідомості зберігає себе як цінність у всьому обширі своїх виявів, здійснює соціально-економічний та культурно-історичний поступ, цілком реалізує свої потенції за умов надзвичайно активного змінювання дійсності. Абсолютно очевидним є те, що народ, який не створив ефективної економічної та політичної системи, необхідних засад державності, деградує як нація, є беззахисним від асимілюючих впливів сусідів.

Важливою передумовою національного буття є усвідомлення національного інтересу. Буває, що нація, як і окремих індивід, не знає, до чого вона прагне. Звичайно, за таких умов не може бути й мови про продуктивну національну політику (як внутрішню, так і зовнішню). В сучасній політологічній літературі інтерес визначається як об'єктивно зумовлений мотив діяльності суб'єкта (окремої людини, соціальної спільноти), який складається з усвідомлення ним власної потреби та з'ясування умов і засобів її задоволення [159, с. 202].

Процеси політичного реформування значно ускладнюються відсутністю суспільної консолідації з стратегічних напрямків розвитку держави, слабкістю національної єдності та політичної ідентичності. Відсутність розвиненого громадянського суспільства, обмеженість демократичного досвіду та політичної активності громадян приводить до надмірної політизації всіх суспільних процесів та гіпертрофії ролі владної еліти.

В Україні нині відсутня згода з приводу мети політичного розвитку, і це найсерйозніша перешкода на шляху демократичної модернізації. Щоб зупинити дезінтеграційні та деградаційні процеси і розпочати конструктивне політичне реформування, важливо стабілізувати політичну ситуацію і таким чином розширити модернізаційні можливості політичної системи. В той же час, відмова від процесу політичного реформування не вдається доцільною, вона внесе подальше підвищення конфліктності та неузгодженості в діях політичних акторів. Тому, вихід з цієї складної ситуації вбачається в активній конструктивній співпраці всіх політичних сил з метою вироблення загальноприйнятого шляху подальшого реформування політичної системи. Одним з елементів такої співпраці може бути проведення відкритих круглих столів, які стануть не тільки інструментом обговорення дискусійних проблем, але й постійно діючим каналом інформації для суспільства. Це зробить владу більш відповідальною, прозорою та зрозумілою для всіх громадян.

Таким чином, об'єктний рівень політичної згоди - це, насамперед, реакція населення на діяльність суб'єктів. Вона позитивна в тому випадку, коли очікування населення (об'єкта) перетворюють у дійсності, а це можливо лише за умови, коли діючі суб'єкти мають відповідні цінності, цілі, інтереси та потреби.

Від того, які механізми відбору й взаємодії української політичної еліти, якими цінностями, цілями й інтересами керується вона, приймаючи рішення, і яка спрямованість останніх: на згоду або конфлікт, буде залежати ступінь погодженості або конфліктності всередині цієї групи, а також спрямованість її взаємодій з іншими групами суспільства.

Слід зазначити, що між довірою народу до політичного курсу держави й авторитетом правлячої еліти існує прямий і безпосередній зв'язок, що відображається в специфіці прояву форм політичної згоди / незгоди / конфлікту.

Еліта є неоднорідною. Не викликає сумнівів домінуюча роль політичної еліти в її впливі на процеси формування та протікання політичної згоди. В розумінні політичної еліти, як і еліти взагалі, існують деякі розбіжності. Одні дослідники говорять про неї як про соціальну верству, інші – як про правлячий клас, треті – для визначення діючих у полі української політики елітарних груп вживають такі поняття, як «клан», «коаліція», «картель», «корпорація» «каста» та ін. Загалом, політичну еліту можна визначити як внутрішньо згуртоване співтовариство осіб, що є суб'єктом підготовки й прийняття найважливіших стратегічних рішень і таким, що володіє необхідним для цього ресурсним потенціалом. Політичну еліту можна умовно поділити на дві категорії, за критерієм ступеня інституціоналізації впливу на процес прийняття рішень. Це бюрократія, до якої відносяться посадові особи, що входять у штат органів державного та муніципального управління та «лідери» або «вільні стрілки», до яких відносять професійних політиків, що не займають офіційних посад у структурах влади.

Політична еліта, наділена державною владою, завдяки якій вона піднімається над інтересами окремих груп, класів і верств та виконує функцію, яку можна визначити як посередницьку. Таким чином, політична еліта перетворюється в посередника в вирішенні соціальних конфліктів: вона шукає формули компромісів, які, зберігаючи основи соціальної системи, відсували б небезпеку будь-якого зіткнення соціальних груп. Однак політична еліта в здійсненні посередницької функції зовсім не є нейтральною. Її діяльність спрямована на захист особливих інтересів пануючих верств суспільства. В ході виконання цієї функції політична еліта змушена тією чи іншою мірою обмежувати претензії даних верств, пропонуючи їм нав'язуючи такі рішення, які в більшості випадків задовольняли б групи, що вступили в конфлікт [23, с. 33]. У деяких випадках політична еліта змушена наполягати на прийнятті пануючими групами небажаних для останніх умов угод, оскільки в конкретний момент

вимоги мас мають значну підтримку. Тим самим вона попереджає небезпечну для інтересів пануючих груп кризу. Однак політична еліта виконує посередницькі функції не тільки між пануючими й підлеглими групами; вона також виступає як арбітр у конфліктах між різними частинами самих правлячих груп. Внутрішньоелітні конфлікти можуть виявитися ще більш небезпечними для їхнього спільного інтересу, ніж їх конфлікти з масами. Тому перед елітою є завдання відновлення єдності правлячих груп, які вона вирішує, використовуючи для цього переконання, а у випадках невдачі – і відкритий примус. Еліта відповідальна також і за вирішення зовнішніх конфліктів, за регулювання відносин із закордонними державами, за організацію національної оборони й здійснення дипломатичних відносин. Вміння еліти керувати національною обороною, регулювати міжнародні відносини є настільки важливим, що вона може зміцнити або втратити свою владу залежно від успіху або не успіху в цій справі. Політична еліта, щоб зберегти свою легітимність, повинна боротися за збереження суверенітету своєї держави у світовому співтоваристві. Отже, виконуючи свою посередницьку функцію, політична еліта регулює потенційні й реальні конфлікти як усередині держави, так і поза нею [176, с. 12].

Інша основна функція політичної еліти – функція управління державою. В завдання еліти входить не тільки забезпечення збереження й відтворення існуючого громадського порядку, але й контроль за виконанням певних видів діяльності, необхідних для держави як цілого. У будь-якій державі є проблеми, пов'язані з економікою, обороною, судочинством, контролем за природними ресурсами, охороною здоров'я, забезпеченням продуктами харчування, освітою, комунікаціями й т. д.; політичні еліти намагаються пом'якшити їх і по можливості вирішити. Престиж еліти тісно пов'язаний з успіхом або неуспіхом цих спроб. Політична воля еліти реалізується головним чином через бюрократичний апарат, що включає в себе осіб, що постійно займаються веденням

державних справ. Без цього апарату політична воля еліти залишилася б лише наміром. Еліта намічає головні цілі й магістральні лінії діяльності держави, а на бюрократичний апарат покладає їхню реалізацію; при цьому, якщо між елітою й бюрократичним апаратом немає єдності цілей, останній може саботувати виконання будь-якого загального плану. Більше того, є випадки, коли організована й сильна бюрократія в остаточному підсумку нав'язує свою волю, частково перетворюючись тим самим у політичну еліту [24, с. 16]. Таким чином, політична еліта, виконуючи свої основні функції – посередницьку й функцію управління, здатна формувати та управляти політичними конфліктами й згодою в державі. І ця роль політичної еліти усвідомлюється населенням нашої країни. При цьому, такі фактори конфліктів як економічні труднощі, побутові безладдя відступають у свідомості населення на другий план, а на передній - виходить поведінка політичної еліти.

Будучи суб'єктом політичної згоди / конфлікту, еліта виділяється як організована меншість, яка керує неорганізованою більшістю або масами. Усвідомлення важливості оволодіння єднальними механізмами окремими представниками еліти усередині свого середовища, на жаль, не поширюється на пошук методів взаємодії з народом, заснованих на компромісах і співробітництві. Більше того, ряд дослідників указують на зростання соціальної напруженості в суспільстві, викликаною різкою поляризацією населення.

У цей час дослідники української еліти, відзначають все більш зростаючу закритість правлячої еліти не тільки від суспільства в цілому, але й від інших верств політичного класу. Елітарні угруповання, будучи кращим і вищим досягненням суспільства, послідовно виносяться наверх, а потім поступово заміщаються новими представниками суспільства (контрелітою). Зближення політичних і економічних сегментів правлячого класу сформували такі механізми рекрутування української еліти, які обумовили власний цикл відновлення її складу, що йде під впливом

внутрішніх змін, динаміки статусів її окремих загонів. І в основному такі внутрішньоелітні рухи відбуваються й безпосередньо залежать від зміни розмірів контрольованої різними кланами власності, процедур її переділу й інших, сполучених із цими процесами факторів. Закритість еліти, істотно знижує контроль за її діями з боку суспільства, сприяє маніпулюванню суспільною свідомістю в своїх інтересах [135, с. 48]. Корпоративізм еліти заснований на спільних інтересах її представників і підтримується численними зв'язками та відносинами. Багато дослідників відзначають важливість неформальних відносин усередині елітного співтовариства.

Еліти в процесі реалізації своїх «проектів» використовують певні повторювані елементи, якими є висування ініціатив, збір інформації, формування групи та обмін послугами. Від будь-якого учасника елітної взаємодії негласно потрібно дві речі: він повинен регулярно виступати з ініціативами (що означає пропонувати конкретні «проекти» або способи витягу вигоди з комбінації ресурсів); і «озиватися» на ініціативи інших (тобто проробляти ідеї й конкретні плани, знаходити зустрічні можливості, «добувати» необхідну інформацію, вести переговори з потенційними партнерами) [65, с. 59].

Збір інформації в даній структурі зв'язків має першорядне значення. Він включає дві її складові. Перша – підтримка своєї поінформованості щодо загального «розкладу» сил в елітному середовищі й важливих подіях (як формальних, так і неформальних) у політичній, економічній і адміністративній сферах. Друга – пошук конкретної інформації, вивчення обстановки в рамках підготовки «проекту» або з метою зробити послугу своєму партнерові (або розплатитися за послугу з його боку). Досвід підказує представникові еліти, яким чином вийти на контакт із інформованою персоною, повернути бесіду в потрібному напрямку, як інтерпретувати почуте. Одним з головних кроків у процесі реалізації «проекту» є мобілізація довкола нього «своїх» людей – формування групи. Навичка формування групи включає вміння розпізнавати «своїх» у

середовищі еліти, а також володіння складною й делікатною процедурою вербування, суть якої можна визначити як встановлення довіри з потенційними партнерами – учасниками «проекту».

В реальності прямого обміну не відбувається – має місце послуга з відстроченою винагородою. Але винагорода не просто відстрочена, вона не визначена ні по розмірі, ні по способу оплати. Ціна послуги або «питання» не прораховується в принципі внаслідок непрозорості особисто-функціональних зв'язків. У кожному випадку існує діапазон «розумності» для того, хто має потребу в послугі, – свого роду «вартість індивідуального попиту». Як винагорода можуть виступати практично будь-які ресурси або доступ до них [66, с. 270].

Крім наведеної схеми взаємодій еліти можна виділити їхню найважливішу складову, завдяки якій досягається згода в її середовищі. Цією складовою є довіра [54, с. 156]. Ця процедура являє собою вільну, на перший погляд, бесіду, рамки якої насправді жорстко обмежені й вимагають володіння дискурсом. Головним є прямо не обговорювати деталі майбутнього «проекту», але не зачіпати занадто абстрактні теми, залишаючись у площині реальних подій у сфері, що цікавить співрозмовників, або у світі влади взагалі. Тобто, відбувається обговорення ситуації, обмін думками й оцінками, припущеннями й прогнозами, корисною (але не стратегічною) інформацією. Подібна бесіда має не змістовне, а саме процедурне значення. Це непряме вираження згоди кожного брати участь в «проекті» і підтвердження на рівні підтексту знання «правил» і готовності їх виконувати. Чим важливішою є проект, тим вищим є рівень взаємодії, тим суворішим є вимоги до поведінки учасників. Таку процедуру можна виявити практично в кожному функціональному й навіть приватному спілкуванні, однак у випадку адміністративної взаємодії її змістовні рамки, а також діапазон можливого самовираження учасників в ідеях або оцінках досить вузький - потрібно виявити довіру та при цьому дотримуватися своїх інтересів та зобов'язань [64, с. 47].

Отже, наведена взаємодія еліти показує наявність вузьких, корпоративних інтересів останньої. Ціннісні пріоритети й сформовані стандарти професійної поведінки керуючих зсередини вже переорієнтували систему державного управління на цілі, які не сумісні з нормами, цілями та інтересами громадянського суспільства.

Для того, щоб забезпечити суспільство від появи деспотичної еліти, необхідне дотримання цілого ряду умов: повна гласність (свобода слова та відсутність монополії будь-якої соціальної групи на ЗМІ, наявність відкритої й постійної критики недоліків і помилок представників влади), наявність сильної опозиції (політичний плюралізм, вільна конкуренція потенційної еліти під контролем електорату), поділ влади, максимальна відкритість еліти на всіх рівнях (постійне поповнення їх професійно підготовленими й функціонально здатними людьми), наявність постійного демократичного контролю за діяльністю владних структур з боку громадськості, ЗМІ, партій, організацій, строге дотримання законності, демократичних норм і процедур.

Здатність же владної еліти відповісти на виклик часу багато в чому буде визначатися її внутрішньою готовністю побачити свої особистісні обмеження та перебороти їх заради здійснення більш ефективних і перспективних стратегій, спрямованих на досягнення згоди, благополуччя, забезпечення безпеки всього суспільства. І тут істотну роль повинен відіграти професіоналізм еліти.

3.2 Застосування пактів та круглих столів у формуванні політичної згоди (зарубіжний досвід).

У більшості перехідних суспільств політична згода проголошується партіями або / і урядами в надзвичайних обставинах як основний принцип громадянськості. Більшістю громадян він сприймався як єдино можливий

вихід із соціально-політичної кризи. Прикладом є досвід кардинальної перебудови політичної системи в Іспанії, здійсненої мирним еволюційним шляхом, чому безумовно сприяло попереднє затвердження в країні атмосфери національної згоди, що зміцнювало й знаходило все більш адекватні соціальним обставинам форми в ході процесу демократизації країни. Цей послідовний, багатоступінчастий процес багатьма західними політологами справедливо розцінюється як зразковий.

Така політична згода є можливою із застосуванням трьох форм консенсусів. Перший консенсус – це згода відносно минулого, що припускає відмову вчорашньої опозиції від «полювання на відьом», національне примирення між переможцями й переможеними. В цьому випадку нові демократичні сили проголошують відмову від помсти прихильникам колишнього режиму, які, в свою чергу привселюдно визнають законність демократичних порядків. Другий консенсус – це встановлення тимчасових процедур для обговорення в ході демократизації остаточних норм. Партії та рухи, що мають платформу дій, проводять діалог для визначення відповідних правил гри у новій політичній ситуації; виключення кого-небудь в цьому процесі може стати фактором дестабілізації [68, с. 265]. Третій консенсус – це остаточне визначення правил гри нового режиму. Встановлюється громадська згода між основними соціально-політичними силами із приводу функціонування демократичного режиму, причому більшість гарантує захист прав меншості, тому що виходить із того, що меншість може надалі перетворюватися в більшість і навпаки.

Ця схема реалізувалася в Іспанії, перехід якої до демократії став свого роду еталоном. До ідеї національної згоди іспанці підходили біля 20 років, і приблизно стільки ж років їм знадобилося на те, щоб ця ідея по-справжньому оформилася й стала пануючою в суспільній свідомості. У франкістській Іспанії були присутніми три співіснуючі типи політичної культури: дві антагоністичні (культури відчуження й культура

ідентифікації), соціальною базою яких була найбільш освічена та інформована частина суспільства, і культура більшості населення (порожній простір), політизація якого систематично блокувалася режимом, який вимагав не політичної мобілізації, а лише пасивного підпорядкування й лояльності [32, с. 34].

У політичних дебатах, що почалися після смерті Франко в листопаді 1975 року, були сформульовані дві альтернативи: реформа, або розрив з минулим. Перша з них передбачала поступове перетворення інститутів і правової системи франкізму для приведення їх у відповідність із демократичними принципами суспільного устрою. Інша - означала повний розрив із франкфстським минулим і початок демократизації всього політичного громадського життя через демонтаж колишньої державної системи та створення нового конституційного порядку. У ході демократичних перетворень були використані обидва цих варіанта. Розрив з минулим був обраний як кінцева мета, а досягнення її реалізувалося за допомогою курсу на поступові та еволюційні зміни. Це був важкий шлях, повний напруженості й тих протиріч, які не були дозволені за попередні десятиліття новітньої історії Іспанії. Довелося затратити чимало зусиль, щоб суспільство остаточно зробило вибір на користь переговорів і угод.

У політичному житті Іспанії діяло безліч факторів, що нависали над країною й перешкоджали досягненням того мінімуму соціальної рівноваги, при якому стає можливим взаєморозуміння. Проблема в тому, що в недавньому минулому Іспанія не знала бажаної рівноваги. Всі види соціальних антагонізмів, породжених новітньою історією, вирішувалися шляхом насильства [32, с. 35].

Цей накопичений «капітал» загрожував зірвати весь процес демократизації. Установки політичних сил у даній ситуації були різними, але узагальнено їх можна звести до двох основних тенденцій. Перша - посилення соціальної напруженості шляхом використання насильства з метою зрушити суспільство до певних політичних позицій: з одного боку,

до крайнього «імобілізму» (прагненню зберегти колишні порядки), а з іншого боку – до устремлінь різних радикальних збройних організацій як право–, так і ліворадикального напрямку. Друга – поступове послаблення насильства (до його остаточного зникнення) як необхідна умова процесу демократизації та поглиблення на цій базі демократичних реформ. Соціальні сили, що представляли більшість суспільств, були в основному прихильниками другої установки, і на її реалізацію була спрямована їхня політична робота протягом перехідного періоду.

В умовах зростання загальної напруженості, яка могла зірвати процес демократизації, стали зрозумілішими відмінності між проектами реформ та розриву. Різні політичні сили, впритул зштовхнувшись із погрозою остаточного розколу нації, зрозуміли необхідність пошуку механізмів, здатних нейтралізувати ризик ескалації насильства. Надалі цей процес привів до енергійного формування демократичної опозиції, у рядах якої традиційна ідея насильницького скинення авторитарного режиму потроху витіснялася думкою про досягнення широкої національної згоди як базової умови для виходу із соціально-політичної кризи. На стику 70-х років вона знаходить міцний ґрунт у низах суспільства й певний вплив у його верхах. Різний політичний зміст надавався цьому гаслу ліберально-демократичними силами, лівими партіями, постфранкістами та церквою. Але, незважаючи на розходження інтересів і цілей, в силах, які прийняли принцип національної згоди, саме його поширення привело до загального пом'якшення атмосфери в суспільстві й до загальної готовності відмовитися від крайніх установок і насильницьких мір при реформуванні режиму.

У постфранкістський період виник новий клас – це були представники середнього класу: юристи, інженери та економісти, інтелігенція, молодь. Більшість ж населення перебувала в проміжному стані: вже не іспанці, але ще не європейці. Але відбулися істотні зміни в політичній культурі іспанського суспільства: якщо в авторитарний період переважали цінності пасивності та неучасті, то політична культура

перехідного періоду характеризувалася загальною підтримкою демократії [32, с. 35].

Ідея національної згоди, починаючи з кінця 50-х років і в 60-ті роки, формувалася й розширювала свій вплив у суспільстві поступово. На першому етапі трактування її впливовими соціальними та політичними інститутами помітно розрізнялися між собою, та й сама ця ідея відносилася в більшій мірі до сфери благих побажань, чим до реальної атмосфери в суспільстві.

Перехід до демократії був би незрівнянно більш конфліктним, якби політичні сили країни не забезпечили цим процесам певні політико-правові гарантії: і лівим, і правим, – коли реально виникла можливість такого переходу, дістало політичної волі для досягнення консенсусу по питанню про способи демократизації. Основою для зближення опозиційних франкістських сил, що мали досить різне представлення про майбутнє соціально-політичного устрою країни, стало прийняття в червні 1962 року на нараді буржуазних партій і соціалістів у Мюнхені п'яти умов переходу від диктатури до демократії: створення в країні демократичних інститутів; забезпечення діючих гарантій прав людини; визнання прав національних груп; свобода профспілок; право на опозицію.

Для другого етапу, активне формування якого проводилося на початку 70-х років, характерно насамперед те, що тут ідеологічна еволюція позицій окремих партій, церкви, а також урядових сил, що маневрують поняттям національної згоди, у підсумку приводить до того, що сама прихильність цьому принципу стає надбанням всіляких верств іспанського суспільства, масовим умонастроєм народу, хоча деякі його верстви й окремі організації до самого початку перехідного процесу продовжували дотримуватися традиційної орієнтації на відкриту конфронтацію «низів» і «верхів», суспільства та держави. У цілому ж у першій половині 70-х років спрямованість до національної згоди вже визначає соціальну атмосферу в іспанському суспільстві й тісно пов'язана з настроєністю його більшої

частини на здійснення трансформації режиму й готовністю меншої до прийняття неминучих змін на певних умовах.

Основний зміст принципу національної згоди в тій формі, в якій він склався до початку перехідного періоду, може бути зведений до декількох основних установок. По-перше, в умовах Іспанії ідея національної згоди з початку формувалася як заклик до національного примирення на ґрунті осуду громадянської війни, ліквідації поділу суспільства на «переможців» і «переможених», широкої політичної амністії. В країні, де практично кожна родина мала близьких родичів, що постраждали на війні від своїх же співвітчизників, мова йшла про психологічно надзвичайно важкий процес взаємного покаяння та прощення. По-друге, національне примирення було пов'язано також з відкиданням не тільки самої війни, але й соціальних результатів, насамперед спочатку вкрай твердого, потім трохи послабленого авторитарного режиму. Глибинною суттю національної згоди було наростаюче в надрах громадянського суспільства усвідомлення прямої залежності вирішення соціальних проблем окремих суспільних груп і захисту їхніх інтересів від характеру та стану політичного устрою [32, с. 36].

Конкретні представлення про модель демократичної перебудови в представників різних соціальних верств і політичних рухів не було однаковими. Більше того, чітко оформлених моделей демократичного майбутнього в ці роки не існувало ні в однієї з опозиційних партій. Проте, проголошення демократичних реформ було центральним пунктом концепції національної згоди в Іспанії. Воно одночасно припускало певне самообмеження в методах боротьби за неї. Фундаментальною передумовою для того, щоб зробити мирний, еволюційний перехід від авторитаризму до демократії без великих соціальних потрясінь, втрати управління й досягнутого рівня матеріального благополуччя й ставала національна згода, заснована не тільки на подібності позитивних політичних устремлінь різних

верств населення, але і єдності представлень, що затвердилися в суспільстві, про ціну, що воно готово заплатити за перетворення режиму.

Таким чином, в іспанському суспільстві середини 70-х років сформувався широкий позитивний консенсус відносно необхідності політичних і соціально-економічних перетворень, сутність і характер яких трактувався різним політичними силами по-різному. Разом з тим і правих, і лівих (за винятком радикалів) об'єднало негативне відношення (негативний консенсус) до насильницьких форм боротьби. Поєднання цих двох політичних позицій стало відправною крапкою іспанського трансформаційного процесу.

Ідея переговорів стала здобувати все більше прихильників, всупереч устремлінням тих, хто домагався радикального розриву із минулим. Ключовим моментом, що зміцнив цю концепцію, було схвалення на референдумі у грудні 1976 р. Закону про політичну реформу (його підтримали 94,2 % від загального числа іспанців, що беруть участь у голосуванні). У ньому викладалася модель реформи, запропонована новим урядом Адольфо Суареса. Характерно, що уряд А. Суареса, що виступив ініціатором змін, перебував в центрі іспанського політичного спектру, серед тих сил, які були в основному прихильниками поступового послаблення насильства, і саме на реалізацію цього завдання була спрямована їхня політична робота протягом перехідного періоду. Установка демократичної опозиції на неучасть у референдумі мало вплинула на його результати. Це показало, що суспільство прийняло, хоча й із застереженнями, ідею реформи через угоди [32, с. 38].

Починаючи із цього моменту, весь політичний процес став зрушуватися у бік переговорів. Труднощі були очевидні: не тільки найбільш радикальні ліві організації продовжували вимагати розриву, але й впливові групи правих вважали, що уряд у своїй реформаторській діяльності зайшов занадто далеко, а тому необхідно пригальмувати, щоб максимально зберегти своє привілейоване положення.

Для послаблення протистояння цих полярних тенденцій треба було розв'язати існуючі проблеми. Найважливішим кроком у розгортанні реформ стала легалізація політичних партій, великих профспілок і особливо Іспанської комуністичної партії. Але ще залишалися невирішеними найважливіші соціально-економічні питання, а без цього було неможливо зняти накопичену соціальну напруженість, вийти з економічної кризи та просунути в реформі державного устрою. Не менш важливим став і спосіб вирішення цих проблем. Якби використані механізми узгодження та консенсусу виявилися негідними, дебати навколо цих проблем перетворилися би у засоби їхнього поглиблення, тим самим суспільство підштовхувалося б до радикального розриву з минулим.

Одним з факторів, що обумовили соціальну напруженість, була історична пам'ять про насильство, розв'язане після громадянської війни. Ставала очевидною необхідність широкомасштабної амністії. Вимога амністії була однією з найважливіших у політичній боротьбі того років. Демократичні сили вважали, що необхідно справжній закон про амністію із зворотною силою, який припускає не тільки негайне звільнення всіх без винятку політичних ув'язнених, але й одержання ними колишніх робочих місць, повернення власності, відновлення пенсій і платень і т. д. Закон про амністію став першим законом нового, демократичного парламенту. Він був першим загальнодержавним нормативним актом, виробленим шляхом переговорів і угод.

Після виборів прем'єр-міністр А. Суарес прагнув створити коаліційний уряд (його Союз демократичного центру був самою великою парламентською фракцією, але не мав більшості). Потім він спробував укласти Соціальний пакт, але профспілки, Союз підприємців і уряд не змогли домовитися. Була спроба укласти парламентський пакт про співробітництво із впливовою політичною силою лівої орієнтації. Таким чином, спроби уряду А. Суареса укласти «вузькі пакти» з окремими політичними силами не мали успіху. До того моменту вже багато політиків

обмірковували ідею глобального договору, в рамках якого могли б регулюватися всі найважливіші політичні проблеми перехідного періоду. В цій ситуації було потрібно скликати широкий форум за участю всіх великих політичних сил, щоб почати переговори [32, с. 40].

Запрошення уряду було спрямовано всім лідерам парламентських груп нижньої палати парламенту. Ціль дискусії на цих зборах була в тому, щоб досягти угод з реформи права; виробити економічний і соціальний план, призначений для подолання кризи; виробити згоду між кортесами та урядом, допомогти консолідації демократичних сил та посиленню демократичних інститутів.

В результаті обговорення був досягнутий ряд фундаментальних угод. Вони являли собою взаємні зобов'язання й взаємні гарантії політичних сил, які зупиняють можливість катастрофи процесу демократизації. Починаючи із цих Угод шлях переговорів придбав характер установлені форми проведення реформ, і цей механізм повною мірою виявив себе в прийнятті Конституції 1978 року.

Угоди, досягнуті в Монклоа, були підписані урядом і політичними партіями, а потім затверджені кортесами в жовтні 1977 року. Вони склалися із двох документів: один присвячувався економічним проблемам, інший - політичним. По суті, укладені Угоди були програмою дій термінового характеру та на середньострокову перспективу.

На основі цих Угод були взяті взаємні зобов'язання представленими в парламенті партіями з реформи ще діючої правової системи франкізму, по контролю за радіо й телебаченням, з реформи правоохоронних органів, по поверненню робітником профспілкової власності, по виборам у профспілках, по фінансово-податковій реформі й т. д. Фактично йшла мова про загальнонаціональний консенсус, що створював умови для реформування всієї державної системи, без демонтажу її підсистем.

Перемога установки на переговори створила механізм демократизації, що перешкоджає процесам загострення напруженості, поглиблення

економічної кризи. Були закладені прецеденти нової поведінки не тільки в економічній, але й соціальній сфері, що дозволили надалі соціалістичному уряду Гонсалеса повністю перебороти кризу. Іншим важливим підсумком Угод стала більш широка участь трудящих у визначенні виробничих відносин через вибори в профспілках і через нову роль профспілок в економічній системі. Були закладені основи для вироблення Статуту трудящих, який встановлював мінімум надаваних їм соціальних, правових і економічних гарантій.

Але найбільш очевидним результатом переговорів, що завершили перехідний період, стало пом'якшення соціальної напруженості й повне блокування альтернативи, орієнтованої на використання насильства. Акти насильства ставали все більш ізольованими, мали все менший вплив на політичний процес і втрачали будь-яку суспільну підтримку.

Найважливішим фактором пом'якшення соціальної напруженості стало перенесення політичного життя безпосередньо в організації, спеціально створювані для проведення дебатів і переговорів. Влада в такий спосіб піклувалася про створення в суспільстві публічної сфери політики, реалізовувати яку пропонувалося відтепер не на вулицях і площах, а на підприємствах і в установах. Концентрація більших мас людей на площах і вулицях, скликання мітингів і демонстрацій втратили зміст у політичному житті, але цей зміст придбали основні організації робочого руху, які встали на шлях переговорів і угод. Був досягнутий позитивний результат і в культурній сфері, з політичної полеміки повністю зникли аргументи, що апелюють до історії.

Таким чином, весь процес прийняття Пактів Монклоа, який завершився прийняттям Конституції, є прикладом досягнення загальнонаціональної політичної згоди шляхом консенсусу. Пакти Монклоа – це компроміс двох контрагентів – влади й опозиції, відповідно до якого кожна зі сторін погодилася на певні поступки в ім'я досягнення загальної

мети – стабілізації режиму представницької демократії. Але це саме історичний компроміс, оскільки він дав блискучий результат.

Відмова від старого режиму й нова політична система були документально оформлені законом про політичне реформування, конституцією, а також іншими законодавчими актами, які були покликані легітимувати політичні партії й інші інститути демократичної системи. Переговори, угоди, пакти стали магістральним шляхом політичної еволюції іспанського суспільства, що дозволяли домогтися загальнонаціонального взаєморозуміння й зрештою прийти до вироблення й схвалення тексту Конституції. А саме вона й задала ту систему координат, в якій необхідно було будувати нову демократичну Іспанію [32, с. 44].

Тобто, найважливішим методом досягнення консолідації нової політичної системи й забезпечення необоротності процесу демократизації суспільства в Іспанії стала техніка консенсусу. Це дозволило кожній з партій впливати на процес трансформації існуючого режиму. Шлях до національної згоди пролягав спочатку через громадське примирення, відмову від помсти, взаємних обвинувачень, претензій і так далі. Важливою політичною умовою соціально-політичної згоди в іспанському суспільстві було забезпечення всім громадянам країни рівних можливостей залучення до демократії. Всі основні політичні сили Іспанії вважали стратегію національного примирення як найбільш перспективну, здатну попередити авантюри, характерні для іспанської традиції. Уряд гарантував збереження статусу чиновникам колишнього держапарату, профспілок, військовослужбовцям, підкреслюючи, що політичні реформи спрямовані проти інститутів, а не проти людей.

Немаловажну консолідуючу роль зіграла реформа державного апарату, здійснена урядом соціалістів на початку 80-х років. На їхню думку, саме держава повинна стати інструментом соціальних змін, гарантом демократичного розвитку та солідарності між іспанцями, між всіма націями та регіонами, двигуном соціального прогресу та справедливості. Створення

ефективного державного апарату, а також компетентного уряду сприяло здійсненню ефективної економічної політики.

Іспанський досвід показує, що ефективний економічний розвиток і наявність демократичного консенсусу в суспільстві – дві константи сучасної демократії. Для нашої країни як перше, так і друге – болісні проблеми.

Якщо одним із самих успішних процесів демократизації, що відбулися у світі в 80-х роках, вважається досвід Іспанії, то серед перехідних процесів початку 90-х років у Центральній і Східній Європі й у державах СНД найкращі результати у формуванні нової політичної системи показала Угорщина. Угорщина – одне з деяких посткомуністичних держав, де зміна системи здійснювалася не спонтанно, не твердими методами шокової терапії, а на основі досить послідовного й зваженого рішення завдань. Угорці до весни 1990 року готувалися довше й ретельніше інших країн Східної Європи: нова Угорщина дозріла в надрах старого режиму. Протягом майже 30-літнього періоду «кадаризма» Угорщина в порівнянні з іншими колишніми соціалістичними країнами, мабуть, найбільшою мірою просунулася вперед по шляху здійснення часткових, але в сукупності досить глибоких економічних реформ ринкового типу. Не без підстав вона завоювала репутацію держави з найбільш ліберальним політичним режимом серед колишніх соціалістичних східноєвропейських країн. Тому процес демонтажу збережених партійно-державних структур і прихід до влади нових політичних сил носив тут скоріше еволюційний, ніж радикально-вибуховий характер, що було властиво переважній більшості інших країн регіону.

Угорський феномен полягає в тому, що фундамент, а багато в чому й концепцію економіки та політики поставторитарної держави створено урядом соціалістів рубежу 90-х років на чолі з М. Неметом. Тоді до вироблення конституції, законів про партії та вибори й стратегічні концепції залучили й експертів з т.зв. «альтернативних» партій. Закони

готувалися не під яку-небудь партію, особистість або період, а під країну, цінності якої неминущі, і під громадян, заради блага яких і відбувалася суспільна трансформація.

На відміну від радянської «номенклатури» люди, що заклали фундамент демократії в Угорщині, були не тільки членами правлячої партії, але й фахівцями, професіоналами, а тому не ставилися трагічно до втрати влади, знаючи, що зможуть знову гідно знайти себе у викладацькій, банківській, підприємницькій діяльності.

На рубежі 90-х років угорська номенклатура відмовилася змінити ідеологію. Угорським соціалістам вдалося підтвердити свою приналежність до Європи самою філософією переходу – не допустити кровопролиття. Уряд дотримувалося європейської концепції уряду для народу, а не народу для уряду, чим довів свою демократичну зрілість. Саме такий фундамент дістався національно-християнському кабінету Й. Анталла, позбавивши його від необхідності негайних радикальних кроків.

Ще однією передумовою «мирної» зміни влади в Угорщині стала успадкована із часів Кадара наука компромісів. В 1961 році під гаслом «Хто не проти нас – той з нами» він зміг повернути суспільство, розколоте після осені 1956 року. Завдяки мистецтву компромісу Кадару вдалося в соціально-економічному плані використати всі резерви соціалістичної системи, щоб вивести Угорщину на найбільш сприятливі позиції в соціалістичній співдружності, не давити на тих, хто міг би знову перейти у відкриту опозицію, і не руйнувати все. В Угорщині після 1956 року не було репресій, їй не пред'являли претензій у галузі прав людини. Було досягнуто історичного компромісу із самими видними угорськими інтелігентами, письменниками, діячами культури, які в 1956 році встали в опозицію до влади.

В останні десятиліття в Угорщині змінювалися соціальні орієнтації: від принципу фактичної рівності (сприятливого в першу чергу нижчим верствам) до принципу мерітократичної рівності (який веде до підвищення

добробуту середніх верств). Наприкінці 80-х років різко позначився класичний принцип буржуазно-ліберальної рівності, а саме принцип рівності шансів. Точно з таким же суспільним ефектом змінювалися престиж, цінність того або іншого виду трудової діяльності. В 60-ті роки на вершині піраміди стояла фізична праця на промислових підприємствах; в 70-ті роки зразком стала праця скромних і старанних дрібнобуржуазних родин, які займаються будівництвом свого будинку, роботою у своєму городі, збільшенням свого майна; наприкінці 80-х років – підприємництво.

Таким чином, загальне неприйняття насильства та прагнення будь-що-будь уникнути авторитаризму (з будь-яким знаком) сприяло формуванню в угорській еліті і суспільстві негативного консенсусу відносно цих явищ. Основою же позитивної згоди стала парламентська форма правління, в якій політики побачили необхідний компроміс, можливість коректування курсу з урахуванням думок і звичок різних верств населення.

З перших же вільних виборів на багатопартійній основі, що відбулися в 1990 році, в Угорщині затвердився коаліційний принцип влади, чому значною мірою сприяла консенсусна модель і її головна складова – пропорційне голосування. Вдало обрана система голосування дала можливість представництва й партіям лівого спектра. Це закріпило тенденцію до демократії й консенсусу, дозволило остаточно відсунути небезпеку протистояння правого і лівого таборам й розколу політичного простору на ворогуючі субкультури.

Таким чином, у політичних відносинах Угорщини окреслилися контури консенсусної моделі влади на базі широких коаліцій центристських партій ліво-правого напрямку. Саме гнучкість тактики угорської політичної еліти сприяла успішному досягненню внутрішньоелітного консенсусу.

Президентом був вибраний А. Генц на основі політичної угоди, яку найсильніша урядова партія ВДФ уклала з найбільшою опозиційною партією ССД і забезпечила новому уряду умови для впевненого правління.

Суть його в тому, що ВДФ на виборах президента країни підтримує кандидата від ССД А. Генца, а вільні демократи, в свою чергу, на основі узгодження принципових питань зобов'язалися підтримувати ВДФ у парламенті при рішеннях, пов'язаних зі зміною суспільно-економічної системи й відповідних виправлень до конституції, які вимагають при голосуванні більшості в 2/3 депутатів. Але, цей пакт практично усуває широкі верстви народу від дійсної участі в прийнятті рішень:

Угорський демократичний форум наприкінці травня 1990 року запропонував угорцям програму посилюючого єднання нації, соціального ринкового господарства й відновлення традиційної центральноєвропейської орієнтації в зовнішній політиці. У своїй програмі національного відродження нова влада врахувала національні традиції, і досвід останніх десятиліть. Виборцям не тільки імпонував традиціоналізм правлячої партії, що був гарантією передбачуваності й стабільності, але й те, що перехід до нового суспільства був задуманий здійснити неспішно плавно й гнучко. Нова влада не ставила метою радикально заперечувати геть усе в минулому.

Незважаючи на всі надії, що в Угорщині збереглися ще дух підприємництва та парламентський менталітет досоціалістичної епохи, які обіцяли легкий перехід суспільства до нових ціннісних орієнтацій, виявилось, що люди болісно сприйняли втрату соціальної захищеності й поглиблення розриву між бідністю й багатством. Навіть плавний перехід до нових соціально-економічних орієнтирів, здійснюваний в Угорщині, привів до того, що чи ледве не кожний п'ятий житель країни пережив невроз або серцеве захворювання.

Як і в будь-якому суспільстві, що трансформується, в Угорщині гостро встало питання про створення правових основ парламентської демократії й принциповій зміні діючої конституції. Принципові зміни такого роду були підготовлені й здійснені в ході переговорів провідних партій і суспільних рухів Угорщини за «круглим столом». Те ж саме в значній мірі відноситься до законодавчої діяльності державних зборів

країни ще до перших багатопартійних виборів, до формування правової та інституціональної бази ринкової економіки.

Однак Угорщина зазнала невдачі в спробі прийняти нову конституцію на основі процедури консенсусу. Улітку 1994 року майбутні партнери по коаліції – Угорська соціалістична партія і Союз вільних демократів – прийшли до угоди про те, що у відповідності зі своїми програмами й обіцянками, закладеними в тимчасовій Конституції 1989-1990 рр., вони будуть разом працювати над тим, щоб прийняти нову конституцію до кінця 1995 року. Контролюючи більше 2/3 місць у парламенті, коаліція могла б прийняти нову конституцію навіть без підтримки опозиції. Але, знаючи, які побоювання викликає в інших партій така перевага, партнери по коаліції домовилися створити Комісію з розробки конституції, в якій представництво опозиції було б набагато значнішим, ніж дозволяла її частка місць у парламенті.

І лише у 1996 році був представлений звіт детально розроблених базових положень нового Основного закону Угорщини. Багато лідерів соціалістів прагнули принизити значення цієї події, наполягаючи на тому, що в кожному разі ніколи не було реальної необхідності в створенні нової конституції. Таким чином, угорський досвід досягнення політичного консенсусу також являє собою безумовний інтерес. На відміну від Іспанії, де конфлікт влади й опозиції придбав відкритий і вкрай гострий характер, в Угорщині процес трансформації номенклатурного соціалізму в демократію був пом'якшений завдяки активній ротации еліти, яка існувала раніше. Сама ж партійно-політична еліта виявили високу готовність до компромісів, до створення нетрадиційних політичних коаліцій, а, отже, парламентської більшості й коаліційного урядів. Цей альянс істотно пом'якшив ідеологічний розкол, що існував в угорському суспільстві, і сприяв проведенню прагматичної і зваженої політики. Разом з тим, на відміну від Іспанії, вироблення угорської Конституції вимагало більше складних зусиль угорської еліти.

Іноді вираз «оксамитова революція» використовують відносно всіх країн Центральної Європи, оскільки в Польщі, Угорщині, Болгарії ситуація була схожою. В усіх країнах зміни відбувалися по одній схемі: комуністичні партії не робили опору революційному процесу, а демократична опозиція прагнула уникнути насильства. Тобто «оксамитова революція» – це не тільки образ або метафора, але й практична політична стратегія.

Польща стала першою країною Східної Європи, де виявилася готовність компартії співробітничати з опозицією. З 1986 року у партійних колах стала затверджуватися ідея співучасті у владі різних політичних сил, а в 1988 р. було ухвалене рішення пленуму Польської об'єднаної робочої партії (ПОРП) про проведення «круглого столу» з її опонентами. Поштовхом до початку переговорів польської влади з опозицією в особі діячів «Солідарності» послужили масові виступи, які пройшли у квітні 1988 року в Кракові й Гданську.

Переговори початку 1989 року стали привабливою для всіх моделлю договірної поступової передачі влади з урахуванням інтересів всіх сторін. Планувався поступовий перехід до плюралізму, однак події «круглого столу» відразу придбали міжнародний резонанс. Те, що перший крок на шляху налагодження діалогу між правлячою партією й тими політичними силами, які раніше розглядалися як опозиційні, зробила Польща, було не випадковим – саме ця країна випробовувала найбільшу необхідність подолання затяжної соціально-економічної кризи й твердої конфронтації опозиційних сил з владою. У результаті Круглого столу Польща одержала Сенат – нову палату парламенту.

Особливістю польського «круглого столу» і досягнутих на ньому угод було те, що вони торкнулися розподілу статусного політичного капіталу, тобто постів у владних структурах, причому незалежно від результатів виборів. Це було пов'язано з гостротою політичного конфлікту в Польщі наприкінці 80-х років, вихід з якого й влада, і опозиція бачили в ненасильницьких політичних діях. Рішення не застосовувати насильство

проти комуністичного режиму й не починати судові процеси проти відповідальних за нього осіб вплинуло на розвиток політичних систем країн Центральної Європи.

Але польська політична реформа початку 90-х років з'явилася прикладом невдалого застосування принципів консенсусної моделі влади з погано відрегульованою пропорційною системою виборів. Політичні технології не зуміли направити протистояння правих і лівих сил у нормальне русло та пом'якшити його. Політична боротьба, кадрові чищення, антикомунізм досягли крайніх меж і викликали високий ступінь політичної нестабільності, часту зміну урядів, важкий моральний клімат у суспільстві. Партійну систему й форму виборів вдалося відрегулювати тільки в 1993 році за допомогою нового закону про партії й інші механізми, серед яких пропорційна система голосування залишалася як важливий принцип влади й була внесена в малу конституцію країни, прийняту в 1992 році.

Підсумки конституційного процесу в Польщі проявилися в тому, що розробка Конституції здійснювалася, насамперед, політичними лідерами та інституціональними елементами владної структури: парламентом, урядом, Президентом; створення безлічі політичних партій визначило різноспрямованість польської політики, у той час як розробка конституції вимагала вищого ступеня її єдності; навіть відносно оформлені партії зіштовхувалися із проблемами в ході конституційного процесу. Виявилось, що політичні партії були зацікавлені, насамперед, у підтримці виборців; вимоги конституційного процесу суперечили вимогам ефективного управління. З метою підвищення ефективності парламенту польський закон про вибори передбачав високий виборчий бар'єр, що поставило під сумнів показність Національних Зборів.

Приклад Польщі підтверджує тезу про те, що розвиток демократії в умовах посткомуністичної системної трансформації значною мірою залежить від конституційної практики, ніж від конкретних конституційних

норм. Особливістю польського ціннісного консенсусу став антикомунізм плюс патріотизм і націоналізм, уособленням якого стала католицька церква. Католицька церква, як відомо, відіграла величезну роль у збереженні польської самосвідомості як нації. В останні роки комуністичного правління церква практично сприймалася як втілення польського патріотизму. У Польщі злиття релігійних вірувань із концепцією свободи та національної незалежності – явище унікальне й досить значне. У дискусіях про майбутній вигляд Польщі широко поширене сприйняття західної демократичної політичної системи як формалістичної, багатою процедурами й позбавленої яких-небудь щирих цінностей. Роки комунізму підірвали систему нерелігійних цінностей. Починаючи з 1989 року, католицька церква Польщі активно займається питанням про аборти, яке стало одним з головних перешкод для підготовки остаточного варіанта проекту Конституції країни. У березні 1993 року їй удалося провести через парламент закон про обмеження виробництва абортів. Улітку 1994 року нова неоконуністична парламентська більшість проголосувала за дозвіл абортів у випадках, коли жінка зазнає фінансових труднощів і при неблагополуччі в родині. Розуміючи, що це приведе до колишнього поширення абортів, Президент Л. Валенсь у вересні 1994 року відмовився підписати цей закон, а при голосуванні в Сеймі не вистачило 42 голосів для подолання президентського вето.

Польський уряд у 1990 р. ввів релігійне навчання (на вибір) у державних школах. Рішення було прийнято на адміністративному рівні й не виносилося на обговорення парламенту. Несподіванка й можлива неконституційність цього рішення вказували на те, що з питань, що стосуються релігії, існує достатній консенсус, щоб обходити демократичні і юридичні процедури. З тих пір, як було прийнято це рішення, участь церкви в житті держави активізувалася. На всіх державних будинках у Польщі з'явилися релігійні символи. У всіх офіційних церемоніях тепер присутній релігійний елемент.

У цей час у католицької церкви існують проблеми з польською демократією, а польська демократія випробовує серйозні проблеми з польською католицькою церквою. Незважаючи на свій внесок у перемогу демократії в Польщі, багато представників польської церкви повелися надалі так, немов вони розчарувалися в демократії.

За останні 20 років комуністичної диктатури демократична опозиція приписувала церкві не стільки роль дипломата, скільки роль викривача, який відкрито заявляє про свою позицію в питаннях політики. Більше того, суспільство бачило в церкві справжнього захисника своїх прагнень і надій. З позиції церкви, ідеї вільнодумства, що беруть свій початок у традиціях лібералізму та лівого руху, були природними союзниками в боротьбі проти комунізму. І, як слідство цього, між церквою та ліберальною інтелігенцією розвивався продуктивний діалог, повний згоди та свободи. Однак крах комунізму поклав кінець цьому діалогу і суспільство, що звільнилося від гніту відмовилося визнавати за єпископами ті повноваження, якими саме ж наділило їх у період, що передує 1989 рок. У той же час у ліберальних колах, а також в опозиційних колах лівого крила з'явився радикальний антиклерикалізм. Церква зайняла позицію недовіри стосовно демократії, у той час як демократія встала на позиції ще більш глибокої недовіри до церкви.

У випадку Польщі рішення політичного протиріччя складалося не в перемозі однієї з протиборчих сил над іншою, а в оформленні свого роду пакту між сторонами, що суперничають, який встановлює «правила гри» на наступний етап демократизації та певні гарантії для тих, хто програв. У результаті компромісу помірних сил, досягнутого на основі певної громадської згоди щодо цінності демократичних процедур, і розпадається колишня політична система. У цьому випадку реформатори зі старої еліти мають шанс знову одержати владу в результаті справедливого демократичного змагання з іншими силами. Для цього необхідно загальне визнання з боку лідерів, які одержали певну підтримку в суспільстві, що

стару систему треба демонтувати, але цей демонтаж – не її повне руйнування, а мирний, конструктивний перехід від старого порядку до нового.

Іншим прикладом досягнення внутрішньоелітного контракту на перехідному етапі початку 90-х років є Болгарія. Події 1989 року в Болгарії, у результаті яких мирним шляхом був усунутий авторитарний режим Т. Живкова, були закономірні. Вони були обумовлені наростанням кризових явищ у суспільно-політичному житті та економіці країни, змінами в інших країнах Східної Європи, що свідчать про загальну кризу тоталітарної, адміністративно-командної моделі соціалізму. В умовах Болгарії виявився деформуючий вплив режиму особистої влади, який привів до волюнтаризму та суб'єктивізму в економічній політиці до ступеня, який рідко зустрічався в інших соціалістичних країнах. Це вплив болісно відображався й на стані духовної сфери суспільства внаслідок грубого та некомпетентного втручання в наукову та творчу діяльність. У ці роки більша частина болгарської інтелігенції по суті перебувала в конфронтації до колишнього режиму.

Хоча зміни в Болгарії йшли в загальному руслі перетворень, що відбувалися в європейських державах колишнього світу так званого соціалізму, у той же час вони мали свою специфіку. Початок процесу демократизації в країні було покладено реформаторськими лідерами правлячої комуністичної партії. Вони пішли на шлях реформування неефективної політичної та економічної системи, яка склалася в попередні роки, зуміли відмовитися від багатьох ідеологічних постулатів, які розглядалися протягом десятиліть як непорушні атрибути соціалізму.

Сам факт відсторонення від влади Т. Живкова мав важливі наслідки. Починається процес «розкріпачення» болгарського суспільства, що стимулювало формування нових політичних сил, сприяло лібералізації суспільної атмосфери в цілому. Керівництво БКП, погодившись на проведення «круглого столу», показало своє прагнення брати участь у

реформуванні суспільства в 90-х роках і пішло на ряд поступок новим соціальним рухам. Стара еліта поставила перед собою мету стати новою елітою в умовах, що змінюються. Якщо в інших країнах опозиція в особі нової еліти завдала нищівного удару по правлячій компартії на перших же виборах, то в Болгарії цього не відбулося. Після виборів 1990 р. БКП залишилася партією влади, процес часткових змін у болгарській еліті відбувався більш плавно й планомірно, що створило умови для перегрупування та реорганізації старої еліти.

Події 1989-1993 років представляються не чим іншим, як внутрішньополітичним переділом з допущенням у владні структури нових політичних акторів. Ряди нової еліти стали поповнюватися в цей період ліберально-орієнтованою номенклатурою. Ця група складалася переважно з господарських кадрів і ліберальної інтелігенції. Ліберальна номенклатура, звільнившись від опіки старої політичної еліти, поступово стала формувати нову страту – ерству власників і почала змінювати економіку країни в ринковому напрямку.

Політична боротьба за владу в умовах погіршення економічної ситуації обумовила раціональні зміни в діяльності БКП. В основу діяльності партії після 10 листопада 1989 року були покладені наступні принципи: різке розмежування з колишнім тоталітарним режимом, осуд тоталітарного суспільства, намір змінити вигляд БКП як політичної сили, що монополізувала владу в країні і несе відповідальність за її кризовий стан.

Розуміючи, що система такої форми соціалізму розпадається остаточно, керівництво БКП відмовилося від насильницького впровадження своїх колишніх представлень про устрій суспільства. Почався процес соціал-демократизації комуністичної партії. ХІХ позачерговий з'їзд БКП (1990 р.) ухвалив рішення щодо проведення в партії референдуму про нову назву. За підсумками опитування БКП була перейменована в Болгарську соціалістичну партію (БСП). З'їзд у політичній декларації в такий спосіб визначив цілі політичної реформи та основні ознаки майбутнього

політичного устрою суспільства: державотворення, парламентської демократії, багатопартійної системи, гарантії прав людини відповідно до загальноприйнятих міжнародних норм, становлення громадянського суспільства на основі політичного плюралізму. Соціально-економічна концепція була націлена на ліквідацію адміністративно – командної системи та створення ринкової, соціально орієнтованої економіки. Тим самим правляча соціалістична партія проголосила основою своєї діяльності ліберально-демократичні цінності та цілі.

При занепаді престижі політичних інститутів і посиленні критичного відношення до правлячої партії, недовіри до її здатності демократизувати тоталітарну систему в країні стали оформлятися неформальні та альтернативні суспільні структури. Почався процес інтенсивного створення та легітимації політичних партій.

Поряд з відтворенням колишніх політичних утворень у Болгарії стали формуватися нові партії, організатором яких виступали представники науки, мистецтва й літератури. У грудні 1989 року опозиційні суспільно-політичні сили утворили коаліцію – Союз демократичних сил, у який ввійшли 16 найбільш представницьких політичних партій і рухів.

Таким чином, за короткий час у країні сформувалася біполярна політична система, суть якої виражалася в протистоянні великої політичної партії в особі БСП широкої політичної коаліції – СДС, причому кожна із двох сторін розглядала себе головним претендентом на політичне верховенство в болгарському суспільстві, а у своєму партнері бачила претензійного та некоректного супротивника.

При відносній рівновазі цих двох ключових сил у болгарському політичному просторі з'явилася третя сила – партія турецьких національних меншостей «Рух за права та свободи» (ДПС). Важливо, що цей рух ґрунтувався на гельсінських принципах, виступав за територіальну цілісність Болгарії, проти ідеї турецької автономії в місцях компактного проживання турків, його вимоги зводилися лише до культурної автономії.

З метою мирного переходу від тоталітаризму до демократії й вироблення механізмів для забезпечення цього процесу в умовах радикалізації суспільства, активізації альтернативних політичних сил, виникнення де-факто політичного плюралізму був використаний інститут «Національного круглого столу» (НКС), що функціонував із січня по березень 1990 р. Це нове для країни явище було викликано сформованим співвідношенням політичних сил і необхідністю знайти мирні шляхи для вирішення протиріч, що нагромадилися. Був потрібний авторитетний політичний механізм, роль якого вже не міг відігравати парламент, який функціонував (Народні Збори), де не були представлені інтереси опозиції і який не мав необхідного національного престижу. НКС ніким не обирався. Його учасниками були делегації правлячих партій (БКП і БЗНС), безпартійні представники Народних Зборів і представники опозиції. При цьому за рахунок квоти представництва правлячої партії було надане місце членам інших організацій і структур, які виявили бажання брати участь у переговорах за «круглим столом». Він був по суті двостороннім: з одного боку, виступали БКП і БЗНС і офіційні структури (Вітчизняний фронт, профспілки, комсомол), а з іншого боку – опозиція в особі СДС. Учасники переговорів за «круглим столом» вирішили, що ДПС не буде допущена до обговорення питань загальнонаціонального значення, що було розцінено в заяві ДПС як дискримінаційна дія.

5 березня 1990 року в країні виникла напруженість на національному ґрунті. У цей день у Народних Зборах був прийнятий Закон про імена болгарських громадян, який так і не задовольнив вимоги ДПС. Навколо будинку Народних Зборів зібралися тисячі мусульман, утворивши мовчазний живий ланцюг. Ця «облога» парламенту скінчилася, коли лідер ДПС А. Доган повідомив про прийняття закону, по якому повернення й вибір мусульманських імен необхідно здійснювати не в адміністративному, а в судовому порядку.

У цій події ДПС показало себе як значна суспільна сила, яка здатна похитнути підвалини суспільства. Той факт, що була досягнута згода в даній кризовій ситуації шляхом діалогу між експертними групами було оцінено як «винятковий в історії Болгарії».

До порядку денного НКС були включені найбільш актуальні проблеми розвитку країни, насамперед основні принципи демократизації політичного життя та політичного устрою, правового порядку та правової системи, деполітизації певних суспільних структур. Вирішено було обговорити соціально-економічні питання та проблеми національної згоди і примирення. По даних питаннях йшла бурхлива дискусія, у ході якої сторони не тільки відстоювали свої позиції, але й прокладали шлях до компромісу: всі політичні сили, що брали участь у НКС, заявили про свою прихильність до мирного переходу від тоталітаризму до демократії. Тим самим у Болгарії, як і в інших країнах Центральної й Східної Європи (крім Румунії) склався стійкий негативний консенсус відносно насильницьких методів боротьби.

Основні розбіжності сторін виявилися в оцінці поточної ситуації в країні, в акцентах на першочерговості здійснення тих або інших завдань. Дискусійним було питання про сутність майбутнього суспільного устрою. Делегація БКП відстоювала орієнтацію на соціалістичну перспективу болгарського суспільства, на створення демократичного та гуманного соціалізму. Пропонувалося зберегти визначення держави як соціалістичної, проти чого виступили учасники «круглого столу» від СДС і представники колишнього союзника БКП-БЗНС.

Вважаючи важливим моментом у процесі демократизації майбутні вільні парламентські вибори, делегація БКП пропонувала призначити їх на більш ранній строк (травень 1990 року), у той час як опозиція наполягала відсунути на кінець 1990 року, що дозволило б їй сформувати свої структури й краще підготуватися до проведення виборів.

Представники як влади, так і опозиції виступили за принцип поділу законодавчої, виконавчої і судової влади, за відділення політичних партій від держави, за деполітизацію армії, міліції, суду та прокуратури, хоча були розбіжності по конкретних мірах реалізації процесів. БКП, підтримуючи лінію на демократизацію політичної системи, підкреслювала необхідність заходів щодо вирішення самих невідкладних економічних проблем, без чого будуть поставлені під питання й політичні наміри учасників «круглого столу». Правляча партія пропонувала створити коаліційний уряд. Представники опозиції наголошували на демонтажі тоталітарних структур влади, вважаючи правлячу партію винною у всіх деформаціях у суспільстві. Опозиція відмовилася від участі в коаліційному уряді.

У результаті діалогу та взаємних компромісів до кінця березня між основними політичними силами країни були досягнуті домовленості та оформлені угоди про основні ідеї, принципи та положення найважливіших документів, які необхідно було затвердити Народними зборами, а саме проекти наступних законів: про зміни й доповнення до Конституції НРБ, про політичні партії, про вибори у Великі народні збори, тобто, були вироблені основи процедурного консенсусу як обов'язкових правил гри, що визначають умови політичної конкуренції.

Реалізація цих угод, відзначалося в документах, є необхідною умовою подальшого здійснення мирного та легального переходу до демократії, черговим кроком у напрямку до цілісної конституційної реформи суспільної системи. Із прийняттям Народними зборами цих законів наприкінці березня 1990 року створювалися інституціональні механізми, що гарантують необоротність процесу демократизації.

Основний зміст виправлень і доповнень до Конституції НРБ полягав в тому, що її текст був деідеологізований: практично повністю виключені посилання на соціалістичний вибір і характер держави. Болгарія проголошувалося демократичною, парламентарною та правовою державою. Повністю замінені колишні конституційні положення про основні

принципи політичної системи суспільства. Тепер Вищий закон ґрунтувався на суверенітеті народу, єдності й неподільності націй і держави, демократизмі, політичному плюралізмі, гуманності, законності і поділі законодавчої, виконавчої та судової влади. Ще раніше з ініціативи парламентської групи БКП були скасовані положення Конституції, що узаконювали роль компартії як керівної сили суспільства й держави.

В результаті змін у Конституції встановлені більше чіткі границі між суб'єктами законодавчої і виконавчої влади. Поділ влади, відповідно до згаданих угод, повинен здійснюватися відповідно до загальноприйнятих стандартів парламентських демократій при конституційних гарантіях проти надмірного зловживання владою окремими особами та інститутами. Суверенітет і волю народу покликано виражати Народними зборами як вищим органом державної влади, який здійснює законодавчу владу та верховний контроль в країні.

Був заснований інститут голови (президента) – глави держави, який повинен персоніфікувати єдність народу, гарантувати суверенітет і територіальну цілісність країни, забезпечувати нормальну діяльність державних органів і представляти державу в міжнародних відносинах.

Президентові надані широкі повноваження по забезпеченню дотримання конституції, законів, свобод та прав громадян, оборони країни. Разом з тим передбачені певні гарантії проти надмірного зосередження влади в одних руках або зловживання нею. Президент не може виконувати інших керівних державних, політичних і господарських функцій, бути депутатом парламенту або членом керівництва якої-небудь партії. Він може бути обраний лише на два строки. У випадку порушення їм конституції повноваження президента можуть бути, за рішенням Народних зборів, припинені достроково.

Принципово новим елементом політичної системи країни став політичний плюралізм, що одержав конституційне оформлення. Демократизація політичної системи припускала створення рівноправної

демократичної опозиції, яка має альтернативні погляди із проблем розвитку суспільства.

Болгарським громадянам гарантувалося конституційне право вільно створювати організації з політичними цілями, крім тих, характер діяльності яких заборонений законом. Основна форма вільного об'єднання громадян для участі в політичному житті, як було записано в Конституції, – це політичні партії.

Народними зборами був затверджений новий закон про вибори у Великі народні збори, і після дискусій за «круглим столом» було встановлено, що вибори проводяться на основі загального, рівного та прямого виборчого права при таємному голосуванні й змішаній системі.

Політичну фазу, в яку країна вступила після виборів, можна охарактеризувати як боротьбу парламентської опозиції позапарламентськими засобами за владу. Необтяжена минулим і провиною за деформації в суспільстві, що викликає співчуття через необґрунтовані репресії стосовно членів ряду партій, що входять у СДС, опозиція, використовуючи невдоволення та антикомуністичні настрої, домоглася значного успіху. Менш чим через місяць після перших вільних виборів у Болгарії виникла політична криза, коли під натиском студентських страйків, актів громадської непокори з політичними вимогами у 1990 році подав у відставку перший болгарський президент П. Младенов.

Акти громадської непокори часом супроводжувалися діями, які, як відзначалося в болгарській пресі, важко кваліфікувати як мирні засоби. Екстремісти підпалили й розгромили будинок Вищої Ради БСП у Софії. Цей акт Великі Народні Збори кваліфікували як важкий злочин і великомасштабну політичну провокацію не тільки проти БСП, але й проти всіх демократичних політичних сил, як удар по парламентській демократії.

Постало основне питання, - яка політична сила в умовах глибокої економічної кризи, зубожіння широких верств населення, зростання суспільного невдоволення зможе здійснити необхідні реформи. Це завдання

ні СДС, ні БСП не змогли здійснити через конфронтацію між собою. Проте, політики прагнули реалізувати на практиці консенсусну модель влади, діючи по багатьом напрямкам. Після своєї перемоги на перших вільних виборах соціалісти вийшли з ініціативою надання президентського посту лідеру Союзу демократичних сил Ж. Желеву. Це з'явилося своєрідним внутрішньоелітним контрактом між правлячою партією й найбільшою опозиційною партією по питанню про ключову політичну фігуру країни, тобто про президента.

Це рішення одержало неоднозначну оцінку членів партії й виборців. У декларації парламентської групи БСП із цього приводу говорилося, що вибір зроблений заради національної згоди, парламентської демократії проти шляху конфронтації, ненависті й недовіри, позапарламентського натиску і так званої «ніжної революції», що веде тільки в одному напрямку – до нової національної кризи.

Згоду в суспільстві в той час вдалося підтримати прийняттям 12 липня 1991 року нової конституції, затвердження якої в парламенті супроводжувалося значною політичною кризою. В цих умовах ні про яку коаліцію в уряді не могло бути й мови. Більше того, за перші два роки реформ було змінено три уряди різного політичного напрямку: соціалістичний, експертний та ліберальний.

Нова Конституція Республіки Болгарії регламентує основні принципи та засоби побудови демократичної та політичної системи. Відповідно до Конституції Болгарія є республікою з парламентським правлінням. Підписання Конституції супроводжувалося активним обговоренням ступеня її демократичності, необхідності винесення її на всенародний референдум. Деяку напруженість створювали депутати, що оголосили голодування для вираження своєї незгоди з роботою ВНС. Однак, у цілому прийняття парламентом нової конституції країни розцінювалося в Болгарії як значна подія.

Інститут президентства в якості нового політичного явища також вніс істотні зміни в життя країни. В 1991 р. під тиском опозиції верхівка старої політичної еліти була змушена зійти з політичної сцени. Її місце зайняли більш молоді кадри, переважно з колишнього комсомольського середовища. Для звільнення шляху новими політичними акторами був прийнятий Закон про декомунізацію (1992 рік), відповідно до якого колишні партійні функціонери та співробітники органів держбезпеки не могли займати вищі державні посади в органах виконавчої влади та на великих підприємствах. Кампанія по декомунізації кадрів крім вищих державних службовців торкнулася різних верств суспільства.

Свідомість болгарського суспільства перехідного періоду можна охарактеризувати як катастрофічну свідомість. Соціальна трансформація в Болгарії супроводжувалася постійними кризами, про що свідчили часті зміни урядових кабінетів. Два обов'язкових компоненти нормального функціонування апарату влади – наявність владних структур і контроль над управлінням - перестали працювати злагоджено. В 1990-94 роки поглибився дисонанс між управлінням у вигляді явищ, які тривожать суспільство. Дане явище свідчило про відсутність збалансованості між елітними групами в різних галузях влади, про процес гострої боротьби між елітами за оволодіння економічним простором.

Таким чином, у Болгарії консенсусна модель влади не відбулася за тією формою, як це вдалося зробити в Угорщині. Реалізовані лише деякі її елементи, що дозволило зберегти громадський мир у цілому, незважаючи на подальші гострі конфлікти між правими та лівими, владою та опозицією, і між всіма галузями влади. Як і в Польщі, владі й опозиції вдавалося лише укладати контракти по приватних питаннях, наприклад, з питання про розподіл постів в уряді.

Одна з гострих політичних проблем Болгарії постає в створенні нормальних демократичних відносин між БСП і СДС, яким необхідно навчитися працювати в умовах плюралізму та демократії. Вони повинні

бути стурбовані не тільки важливою для кожної партії боротьбою за владу, а, насамперед, створенням необхідних умов для поступального розвитку націй по шляху реформ.

Тобто, зміна соціально-політичного устрою привела в східноєвропейських країнах до масштабних макроекономічних змін і змін у політичній сфері і пов'язаної із цим соціальної нестабільності. Досвід показує, що зміна системи, як правило, супроводжується посиленням ролі виконавчої влади, що багато в чому визначає правила гри, насамперед від неї залежав процес перерозподілу власності (пріоритети, пільги й т. п.).

Для колишніх країн соціалізму характерне посилення президентської влади, що за своїм характером більше нагадує діяльність колишніх партійних вождів, ніж інститут верховної влади в демократичному суспільстві. Недосконалість представницької демократії, слабо розвинена політична культура в нових суспільствах багато в чому визначають те, що політичні та державні рішення приймаються вузьким колом осіб на самому верху піраміди влади. Слід зазначити, що затяжний характер суспільної трансформації в більшості країн Східної Європи привів до загострення боротьби між новими елітними групами, частій зміні урядів (Болгарія, Польща, Угорщина), інтенсивній циркуляції еліти, що у свою чергу також приводило до посилення нестабільності в перехідних суспільствах. Але, й нові політичні еліти неготові до компромісів. В свою чергу широкі маси виборців в умовах демократичної процедури парламентських і президентських виборах діють за принципом покарання, голосуючи проти того, хто не виправдав їх надій. Тобто, невирішені проблеми та негативні процеси в суспільстві значно знижують рівень довіри до нових еліт. Ситуація ускладнювалася тим, що нові політичні еліти в Східній Європі виявилися мало здатними до вироблення послідовної, перспективної стратегії розвитку своїх країн, хоча саме ця функція є не основною в діяльності еліти.

Самим несприятливим варіантом транзиту є демократизація шляхом революції, при якому якесь політичне угруповання узурпує владу, а потім необхідний тривалий період, перш ніж стає можливим реальний перехід до демократизації. Мова йде про два варіанти політичного розвитку: еволюційний (за допомогою переговорів, пошуків компромісів і згоди) і революційний (шляхом війни або революції).

Досвід демократизації таких країн як Іспанія, Польща, Угорщина підтверджують, що найменш хворобливі й відносно мирні реформи звичайно здійснюються зверху й у їхньому проведенні бере участь прагматична частина старого правлячого класу, яка усвідомила необхідність змін і готова діяти за правилами демократії. Щоб прагматики з колишньої еліти залишили свої коливання й додержувалися демократичних принципів, вони мають потребу в сильному та організованому тиску з боку суспільства, масових демократичних партій і профспілок.

Мирний характер переходу багато в чому залежить від поведінки еліти, як правлячої, так і опозиційної, їхнього бажання йти на компроміс. Деякі західні теоретики здатність правлячих груп до пакту та національної згоди, тобто до домовленостей спочатку про основні принципи політичної гри, що може бути негласною, а потім і про принциповий консенсус по головним питанням суспільного розвитку, вважають досить важливою передумовою руху суспільства до демократії.

Багато країн застосовували політику пактів, яка з'явилася основним гарантом посттоталітарної трансформації. Ця політика зняла напруженість зі слабких її інститутів, обмежила рівень конфліктів, сприяла формуванню цілої системи договорів між владою та суспільством, між цивільними та військовими, між підприємцями й робітниками.

В таких країнах як Угорщина, Польща та Болгарія переломний етап 1989-1990 рр. був організований відповідно до моделі так званого договірною або погодженого переходу до плюралістичної політичної

системи, що припускає можливість об'єднання зусиль старої владної еліти і її опозиції в здійсненні політичних реформ.

Реформам передувала стадія важких і тривалих переговорів між владою та опозицією. Проводилися круглі столи, у ході яких відбулася добровільна передача значної частини повноважень правлячих у той час компартій представникам нових політичних утворень на певних умовах. Ці важкі переговори дозволили знайти можливості співпадіння поглядів старої влади та опозиції і визначити кроки майбутнього глибокого перетворення політичної системи. Таким чином, «круглі столи» виробили початкові об'єднуючі поняття та норми політичної діяльності, намітили конституційні зміни. Рішення «круглих столів» мали законодавчий характер і терміново ратифікувалися парламентами.

Роль парламентів як до перших вільних виборів, так і після них у цьому змісті важко переоцінити. Парламенти слідом за «круглими столами» скасували статтю старих конституцій про керівну роль компартії, встановили процедури перших вільних виборів, схвалили напрямок майбутніх глибоких конституційних змін. Установчі вибори, що пройшли в даних країнах в 1990 році, показали, що сили, які виступають за реформи, користувалися абсолютною перевагою та впливом. Незважаючи на дрібність і розрізненість нових політичних утворень, їхню погану організованість на місцях, недосвідченість керівників, вони одержали можливість свого адекватного представництва на виборах завдяки вмілому використанню законодавцями та політиками технологій виборчих систем. Більшість країн схилилася до застосування пропорційної системи голосування, що сприяє найбільш повному представництву всіх значимих суб'єктів політики на виборах. Саме в ситуаціях, коли політичні сили нерівнозначні по організаційному потенціалу та згуртованості, пропорційна система допомагає їм виявити себе відповідно до параметру їх ідейної та моральної впливовості на суспільство, їхньої потенційної значимості.

Механізм «круглого столу» – це спосіб вирішення питання про владу, спосіб досягнення внутрішньоелітного консенсусу. «Круглий стіл», а точніше пов'язаний за цим столом суспільний договір, не вирішив і не міг вирішити важкі проблеми країни. Цей договір тільки створює умови, сприятливий суспільний клімат, який дозволив би більш ефективно вирішувати економічні та політичні завдання країни. Він являє собою угоди між різноспрямованими політичними силами, угоди. Інститут «круглого столу» є породженням такої суспільно-політичної обстановки, при якій одна сторона (правляча партія) вже не в змозі управляти за своїм розсудом, а інша (опозиція) ще не має можливості взяти владу традиційними способами: через вибори, шляхом організації масових виступів протесту й т. д.

Пактування є найбільш прийнятною формою й важливим механізмом просування політичного процесу. Цей тип переходу значно менш розповсюджений, але досить добре досліджений. Його основний принцип складається у висновку пактів, угод, у які виявляються залучені правлячі групи колишнього режиму, а також ті, хто був відсторонений від влади або взагалі не мав влади. Щоб пактування було успішним, необхідно, щоб в укладених пактах повинні брати участь всі основні політичні сили даного суспільства (типовий приклад – «пакт Монклоа» у постфранкістській Іспанії) і політична гра повинна бути чесною. Однак при загальній низькій правовій культурі суспільства, при відокремленості політичної еліти від масових груп реальне, а не формальне виконання цих умов виявляється скрутним або практично неможливим.

Найважливішою, навіть необхідною передумовою, що забезпечує успіх пактів, є або втома основної маси населення від тривалої політичної конфронтації, або поступовий, розтягнутий у часі процес переходу до демократії й ринку, що дозволяє як би розділити в часі великий пакт на безліч дрібних пактів і дати можливість різним групам адаптуватися до нових умов. Ситуація першого роду була відзначена в Іспанії, що

забезпечило затвердження «консолідованої демократії». Ситуація другого роду була характерна для Угорщини, є одним з найбільш успішних прикладів консолідації демократії серед східноєвропейських країн.

При відсутності ж в суспільстві базового консенсусу, а також політичних груп, які чітко усвідомлюють свої інтереси й готових до активних політичних дій по їх практичній реалізації, політика перетворюється в незрозумілу суспільству гру різних елітних угруповань. Саме тому за всі роки реформ в Україні так і не виникло явища, яке мало місце, в аналогічних ситуаціях у ряді країн Західної й Східної Європи як «пакт еліти» (наприклад, «пакт Монклоа» в Іспанії, 1977-1978 рр.; «лінію ЕУР» в Італії, 1978 р.; «Соціальний контракт» у Великобританії, 1974-1977 рр.; «Акорд» в Австралії, 1983 р. й ін.). Пакти були спрямовані, як правило, на досягнення не тільки соціальної, але й політичної згоди; активними учасниками діалогу були партії, які стояли у владі, і політична опозиція, зацікавлена в стабілізації соціально-економічної обстановки. От чому ці пакти можна з повною підставою назвати договорами про громадську згоду, про прийняття основними політичними гравцями тих «правил гри», які, на їх думку, повинні були забезпечити стратегічну політичну стабільність їх країн. Головне, що подібні пакти гарантували опозиції аж ніяк не номінальні можливості участі у розробці найважливіших політичних рішень і тим самим сприяли її інтеграції в політичне життя цих країн. Деякою мірою, прикладом, такого роду пакту може стати «Універсал національної єдності» (03.08.2006), в якому, прямуючи до загальнонаціонального примирення і запроваджуючи традицію національного політичного і суспільного діалогу, деякі політичні сили узгодили План дій для забезпечення національної єдності, зокрема, на створення політичних та правових умов для безперешкодної діяльності опозиції у виборних органах влади усіх рівнів. Як вказувалось в Універсалі, сили, які підписали його, переконані, що реалізація цих дій можлива лише за умови національної єдності та згуртованості політичних сил. Саме

взаємодія всіх органів влади, політичних партій та їх фракцій у законодавчому органі та органах місцевого самоврядування, громадських організацій, людей, які користуються незаперечним авторитетом у суспільстві, при втіленні зазначених пріоритетів згуртує суспільство. З цією метою ці політичні сили здатні здолати розбіжності, об'єднати свої зусилля, використати всі можливості задля покращення життя Українського народу і забезпечення процвітання країни. Цей Універсал був підписаний Президентом України, Головою Верховної Ради України, Прем'єр-міністром, фракцією Партії регіонів, фракцією «Наша Україна», фракцією Соціалістичної партії, фракцією Комуністичної партії України. /Фракцією БЮТ Універсал не був підписаний/. На жаль, згаданий документ не став дійсним політичним керівництвом для правлячої і опозиційної еліти в країні та певною моральною і законодавчою базою для вирішення політичного конфлікту. Подібним пактом можна вважати Декларацію єднання та співпраці заради майбутнього України (13 вересня 2005) [59].

Головна відмінність України в тому, що введення нових політичних інститутів здійснюється переважно «зверху», у руслі «нав'язаного переходу», а не внаслідок повноцінної угоди основних політичних сил, що опираються на міцну соціальну базу. Яскравим прикладом подібної «незалежності» політичної еліти від своїх громадян може слугувати байдужість до негативних оцінок своїх дій у суспільній думці своєї країни. Тобто, українська еліта може дозволити повне ігнорування суспільної думки, тому що остання або загалом відсутня, або не відіграє скільки-небудь істотної ролі в мобілізації реальної політичної активності населення.

Висновки до розділу 3.

Таким чином, головними факторами, що перешкоджають ефективному функціонуванню основних інститутів політичної згоди в

сучасній Україні слід вказати низький рівень політичної соціалізації особистості, низький рівень та невизначеність типу політичної культури, неадекватна поведінка в здійсненні політичного процесу та відсутність реального розуміння цих процесів громадянами суспільства загалом, та політичними акторами зокрема.

Оптимальним варіантом, що забезпечує найкращі шанси для затвердження консолідованої демократії, є пактування, а революційний тип сполучений з найбільшими труднощами. Цей тип переходу значно менш розповсюджений, але досить добре досліджений. Але справа в тому, що сам вибір типу демократичного транзиту аж ніяк не довільний, він диктується не тільки історичними традиціями, нормами та інститутами, які властиві даній політичній культурі конкретного суспільства, економічними, соціальними, зовнішньополітичними й іншими факторами, а також чималою мірою волею політичної еліти або її частини. Наявність або відсутність культури згоди у суспільстві в співвіднесенні із властиво процедурними факторами багато в чому визначають орієнтацію на спільні (переговорні) або односторонні (військові) рішення. Очевидно, що проблема формування культури згоди вкрай складна. Важливий у практичному плані її аспект проявляється в тому, що підстави культури згоди складаються за допомогою спільно розроблених і прийнятих рішень. А це, у свою чергу, є приводом для подальшої консолідації.

Висновки

Проблема досягнення політичної згоди актуалізувалася останнім часом у зв'язку зі процесами трансформації ряду суспільств у напрямку до демократії. В українській політичній науці важливий внесок щодо проблем політичної згоди внесли праці таких вчених як Н. Дубовик, П. Вознюк, В. Можаровський, М. Потураєв, М. Арудов та ін.

У даній роботі політична згода визначається як політична дія, що є результатом відносин між суб'єктами та об'єктами політики, а щодо суспільства – вона виступає в якості цінності та показує рівень розвитку громадянського суспільства.

Політична згода виконує регулятивну, інноваційну, комунікативну, інтегративну, стабілізаційну, розвиваючу, адаптаційну, консолідуючу та культурно-трансляційну функції. В основі політичної згоди лежать загальні цінності, ступінь збігу яких і визначає високий, середній або низький ступінь політичної згоди.

Політична згода є, насамперед, відношенням між суб'єктами в політичній сфері суспільства. Суб'єкти, як елемент структури політичної згоди, завжди представлені в конкретній взаємодії між політичними акторами, які безпосередньо здійснюють пошук оптимальної та стійкої згоди. При цьому, суб'єкти політичного процесу по-різному сприймають один одного та різними засобами бажають впливати один на одного. Це стосується й процесу досягнення політичної згоди. Для цього використовують так звані ефекти політичної оцінки: політична фасілітація та політична інгібіція. Політична фасілітація передбачає стимулюючий вплив одних політичних акторів на поведінку інших. Політична інгібіція проявляється в політично-психологічному ефекті зворотної дії. Це виражається в негативному впливі одного політичного актора на іншого. Цей вплив може мати і ефект призупинення дій. Ці аспекти прямим чином впливають на процес формування політичної згоди в суспільстві. Завдяки

такому процесу відбувається подальший розвиток політичної системи або шляхом мирних переговорів, компромісу та консенсусу, або як зворотний негативний процес у вигляді революції та подальшої дезорієнтації суспільства. Нестабільність і конфлікти, що супроводжують ці процеси, відображаються не тільки на їхньому ході, але й на результатах.

Передумовою політичної згоди є протиріччя, що сформувалися між суб'єктами політичної діяльності, які, з одного боку, об'єктивно ставлять суб'єктів перед необхідністю їхнього подолання, а з іншого – змушують захищати за допомогою даного консенсусу свої інтереси. Протиріччя, які відбуваються в політичному процесі та в суспільстві загалом, приводять до перетворення існуючого положення в якісно нове явище, яке персоніфікує певний рівень згоди в суспільстві. При цьому, владні інститути здатні підтримувати навіть ті норми та цілі, які не відповідають потребам розвитку суспільства, розходяться з політичними традиціями населення та суперечать менталітету й інтересам громадян. Через цю обставину політичний консенсус стає тактичним прийомом по організації змови влади проти суспільства. У той же час політична згода припускає наявність політичної волі у суб'єктів, їхню внутрішню націленість на консенсус, без якої неможливо його досягнення.

Наявність політичної згоди в суспільстві та єдність політичного організму є найважливішим показником рівня відповідності сформованих форм політичного життя соціально-економічним відносинам, духовному потенціалу суспільства. Політична згода виступає як засіб досягнення політичної цілісності, що є результатом інтеграції та узгодження окремих інтересів.

В Україні проблема досягнення політичної згоди на сучасному етапі дотепер є відкритою як в теоретичному плані, так й в практичному. Особливу гостроту численним і розповсюдженим конфліктам надає та обставина, що вони виникають на рівні соціальних онтологій. Несумісність останніх виключає не тільки згоду, але й просте розуміння протилежної

сторони. Для українського політичного дискурсу характерні спроби нав'язати опонентам не тільки свої ідеологічні уявлення, але й власну картину світу. Це проявляється в невизнанні права опонента на власну позицію й небажанні враховувати його інтереси при відстоюванні своїх власних. Дискурс політичних акторів утруднений суто ідеологічними побудовами, підтверджуючи, що політичне мислення ще не пройшло стадію раціоналізації. Пошуки загальнонаціональної згоди ведуться хаотично, коли влада попадає у важку ситуацію, відчуває суспільне відторгнення, катастрофічне падіння довіри до персоналій, до інститутів і до політичного режиму в цілому.

Серйозними підставами для досягнення згоди різними політичними партіями й організаціями є досить великі масштаби загальних політичних інтересів. База для згоди в суспільстві розширюється за умови виконання прийнятих політичними суб'єктами зобов'язань (наказів виборців, передвиборних програм і т. д.). Цьому сприяє також створення різних суспільно-політичних структур: погоджувальних комісій, суспільних палат, проведення форумів і конференцій і т. п., що сприяють контролю за діяльністю суб'єктів політичного життя. У процесі політичної боротьби народжуються нові політичні сили, визрівають нові партії й рухи, відбувається відбір талановитих державних і суспільних діячів.

В політичних технологіях налічується три основних способи вирішення конфліктів: стратегія компромісу, стратегія однобічного домінування та інтегративна або консенсусна стратегія. Остання передбачає можливість урахування та інтеграції інтересів всіх конфлікуючих сторін за умови перегляду ними своїх цілей, їхньої постійної інновації та корекції. Ця стратегія визнається універсальною, придатною для вирішення конфлікту будь-якого типу, є найбільш результативною та соціально корисною. При досягненні політичної згоди перемога установки на переговори створює механізм демократизації, який перешкоджає процесам загострення напруженості та поглиблення економічної кризи.

На міжнародному рівні, як і всередині окремо взятих держав, першорядне значення надається переговорам, які розглядаються в якості найбільш доступних, гнучких і ефективних засобів мирного врегулювання спорів та конфліктів, а також як найпоширенішого й діючого механізму прийняття політичних рішень. Перевага переговорів, як механізму мирного вирішення спорів та конфліктів, полягає в тому, що конкретні цілі, склад учасників, рівень, форми та інші процедурні питання ведення переговорів встановлюються самими сторонами, що сперечаються. Переговори можуть приводити до проміжних результатів: безпосереднього вирішення суперечки та досягненню домовленості про застосування інших мирних засобів вирішення суперечки. До стратегічних ліній поведінки на переговорах слід віднести профілактику конфліктів, пристосування, компроміс і співробітництво, трактуючи останнє як домовленість поза межами звичайного торгу.

У багатьох демократичних країнах накопичений значний досвід політичної боротьби, що не приводить до якої-небудь дезорганізації громадського життя. Сплески політичної боротьби за владу, особливо в період парламентських виборів і виборів глав держав, як правило, не дестабілізують суспільство. Більше того, рівень розвитку політичної культури забезпечує прихід влади, що відповідає новим зигзагам у розвитку суспільства; що й служить його прогресу, виконуючи конструктивний зміст політичної боротьби та, як слідство, її сприятливі наслідки.

В Україні нині відсутня згода з приводу цілей політичного розвитку, і це найсерйозніша перешкода на шляху демократичної модернізації. Щоб зупинити дезінтеграційні та деградаційні процеси і розпочати конструктивне політичне реформування, важливо стабілізувати політичну ситуацію і таким чином розширити модернізаційні можливості політичної системи. В той же час відмова від процесу політичного реформування не вдається доцільною, вона внесе подальше підвищення конфліктності та неузгодженості в діях політичних акторів. Тому вихід з цієї складної

ситуації вбачається в активній конструктивній співпраці всіх політичних сил з метою вироблення загальноприйнятого напрямку подальшого реформування політичної системи. Одним з елементів такої співпраці може бути проведення відкритих круглих столів, які стануть не тільки інструментом обговорення дискусійних проблем, але й постійно діючим каналом інформації для суспільства. Це зробить владу більш відповідальною, прозорою та зрозумілою для всіх громадян.

Головними факторами, що перешкоджають ефективному функціонуванню основних інститутів політичної згоди в сучасній Україні, є, насамперед, низький рівень політичної соціалізації особистості, низький рівень та невизначеність типу політичної культури, неадекватна поведінка в здійсненні політичного процесу та відсутність реального розуміння цих процесів громадянами суспільства загалом, та політичними акторами зокрема (незважаючи, на жаль, на їх безпосереднє відношення до політики як до професії).

Список використаних джерел:

1. Алексеева Т. Интегративная идеология: приглашение к размышлению / Т. Алексеева, Б. Капустин, И. Пантин // Власть. – 1996. – № 11. – С. 23-30.
2. Алиев М. Г. Культура согласия как эффективный фактор глобализации / М. Г. Алиев // Социс. – 2003. – № 6. – С. 21-28.
3. Алиев М. Г. Социализация согласия / М. Г. Алиев. – М., 1998. – 112 с.
4. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // <http://www.politstudies.ru/fulltext/1992/4/14.htm>
5. Андреева О. А. Стабильность и нестабильность в контексте социокультурного развития / О. А. Андреева. – Таганрог: ТИУиЭ, 2000. – 232 с.
6. Антология мировой политической мысли. – М.: Мысль, 1997. – Т. 1. 830 с; Т. 2. – 830 с.
7. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 520 с.
8. Аристотель. Политика / Аристотель. – М.:Издательство: АСТ, 2005. – 400 с.
9. Аристотель: Соч. в 4-х тт. Т. 4. / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
10. Арудов М. С. Громадянська згода як передумова громадянського суспільства в Україні (досвід політологічного аналізу в Криму): Автореф. дис.. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського / М. С. Арудов. – Сімферополь, 2004. –18 с.
11. Арудов М. С. Диалог общества и власти или поиск гражданского согласия / М. С. Арудов // Ученые Записки Таврического национального университета. Серия: Политические науки. – Симферополь, 2004. – Т. 18 (57). – № 2. – С. 3-13.

12. Арудов М. С. Диалог культур – реальная форма достижения гражданского согласия / М. С. Арудов // Общество и власть: возможности диалога: материалы международной научно-практической конференции. ТНУ им. В. И. Вернадского, Симферополь, 21-22 мая 2004. – Симферополь: Изд-во ЦЭСИ ТНУ, 2004. – С. 21-22.
13. Арудов М. С. Межконфессиональный диалог как одна из форм осуществления гражданского согласия / М. С. Арудов // Гражданское общество и религия: материалы международного круглого стола. ТНУ им. В. И. Вернадского, Гете-институт, Симферополь, 11-12 сентября 2004. – Симферополь: Изд-во ЦЭСИ ТНУ, 2004. – С. 13-16.
14. Арудов М. С. Правовые основания диалога общества и власти / М. С. Арудов // Государственная власть и политическое участие (Материалы международной научной конференции. 6-8 октября 2003, г. Севастополь). – Севастополь: СевГТУ, 2003. – С. 29-32.
15. Арудов М. С. Социокультурные параметры гражданского общества / М. С. Арудов. Серия: Политические науки. – Симферополь, 2004. – Т. 17 (56). – № 1. – С. 26-32.
16. Базилева И. Консенсус / И. Базилева, П. Эмерсон // Новый мир. –1990. – № 3. – С.217-225.
17. Бакштановский В. И. Политическая этика: дух соперничества и сотрудничества / В. И. Бакштановский, Ю. В. Согомонов // Философские науки. – 1991. – № 12. – С.3-13.
18. Баринаева В. Консенсус как одно из главных условий разрешения политических конфликтов / В. Баринаева // Социально-политический журнал. – 1995. – № 5. – С. 211-215.
19. Безсмертний Р. Ми могли запропонувати програму суспільного консенсусу й єднання: Політичний координатор «Нашої України» про першу річницю створення блоку. Інтерв'ю народного депутата

- / Р. Безсмертний / Розмову вела Н. Жук // Україна молода. – 2003. – № 3. – 9 січня. – С. 4.
20. Беккер Г. Экономический анализ и человеческое поведение / Г. Беккер // Thesis. – 1993. – Вып. 1. – С. 24–40.
 21. Бердяев М. Національність і людство / М. Бердяев // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 149-162.
 22. Бестужев-Лада И. В. Гражданское согласие: утопия или реальность? / И. В. Бестужев-Лада // Труд. – 1994. – 1 апреля.
 23. Богатуров, А. Иракский кризис и стратегия "навязанного консенсуса" / А. Богатуров // Международная жизнь. - 2003. - №3. - С. 30-39.
 24. Богатуров А. Кризис стратегии «навязанного консенсуса»: [проблемы междунар. отношений] / А. Д. Богатуров, А. В. Фененко // Свободная мысль. – 2008. – № 11. – С. 5-18 ; Свободная мысль. – 2008. – № 12. – С. 5-18. – (Theatrum mundi).
 25. Борисенков А. А. Особенности политического конфликта / А. А. Борисенков // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 4. – С. 100-113.
 26. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М.: Socio-Logos, 1994. – 334 с.
 27. Бьюкенен Дж. Расчет согласия. Логические основания конституционной демократии / Дж. Бьюкенен, Г. Таллок / Р. М. Нуреев (гл. ред.) и др. – М.: Таурус Альфа, 1997. – 556 с.
 28. Варламова Н. В. Общественный консенсус: подходы к проблеме / Н. В. Варламова, Н. Б. Пахоленко // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 3-10.
 29. Василенко И. А. Диалог цивилизации: социокультурные проблемы политического партнерства / И. А. Василенко. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 269 с.

30. Василенко И. А. Политический консенсус в гуманитарном диалоге культур / И. А. Василенко // Вопросы философии. – 1996. – № 8. – С. 42-53.
31. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер / Пер. с нем.; Под ред. Ю. Н. Давыдова. – М. Прогресс, 1990. – 840 с.
32. Витюк В. В. Национальное согласие и переход от авторитаризма к демократии (испанские уроки) / В. В. Витюк, И. В. Данилевич // ОНС. – 1999. – № 2. – С. 34-44.
33. Вознюк П. Ф. Консенсус як принцип сучасної демократії: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / П. Ф. Вознюк. – К., 2004. – 14 с.
34. Ворженцов А. Г. Общественное согласие и социальное правовое государство / А. Г. Ворженцов // Социс. – 1998. – № 11. – С. 12-24.
35. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – Варшава: Гос. науч. изд-во, 1977. – 576 с.
36. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас. – Львів: Вид-во «Літопис», 2000. – 319 с.
37. Гаджиев К. С. О природе конфликтов и войн в современном мире / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1997. – № 6. – С. 3-24.
38. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель / Пер. с нем. Б. Г. Столпнера, М. И. Левиной. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
39. Геодакян В. А. Теория дифференциации полов в проблемах человека / В. А. Геодакян // Человек в системе наук. – М., 1989. – С. 171-189.
40. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
41. Гермейер Ю. Б. Игры с противоположными интересами / Ю. Б. Гермейер. – М.: Изд-во «Наука», 1976. – 326 с.
42. Глобус М. О путях достижения общественного согласия / М. Глобус // Диалог. – 1996. – № 5-6. – С.57-68.

43. Глухова А. В. Политические конфликты и кризисы. Консенсус и политические методы его достижения / А. В. Глухова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 3-14.
44. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / А. В. Глухова. – М., Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
45. Глухова А. В. Формирование демократического консенсуса в переходном обществе: опыт и проблемы / А. В. Глухова // Социально-политический журнал. – 1993. – № 1-2. – С. 14-23.
46. Глухова А. В. Компромисс и консенсус как методы регулирования и разрешения политических конфликтов / А. В. Глухова // <http://wv^rciabc.vsu.m/irex/pubs/gIukhova4.htm>
47. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Сочинения: В 2 тт. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – С. 3-590.
48. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія / М. М. Гон. – К.: Наука, 2008. – 305 с.
49. Гоптарева И. Б. О возможных механизмах разрешения конфликта / И. Б. Гоптарева // Политические исследования. – 1998. – № 6. – С. 132-142.
50. Гудина Ю. В. Активность избирателей: теоретические модели / Ю. В. Гудина // Полис. – 2003. – № 1. – С. 112-124 .
51. Гурвич В. А. Институты согласия / В. А. Гурвич, И. С. Меньшиков. – М.: Знание, 1989. – 48 с.
52. Гусейнов А. 198 методов ненасильственных действий / А. Гусейнов // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 33-40.
53. Даль Р. Демократия и ее критика / Р. Даль. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.

54. Данакин Н. С. Социальная регуляция в системе управления конфликтом / Н. С. Данакин, Л. Я. Дятченко, В. И. Сперанский // Социально-политический журнал (социально-гуманитарные знания). – 1998. – № 3. – С. 151-162.
55. Дарендорф Р. Конфликт и сотрудничество / Р. Дарендорф // Политология вчера и сегодня. – Вып. 2. – М., 1990. – С. 23-81.
56. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М.: АСТ, 2003. – 528 с.
57. Дегтярев А. А. Методологические подходы и концептуальные модели в интерпретации политических решений / А. А. Дегтярев // http://www.politanaliz.ru/articles_55.html
58. Декларація «Про державний суверенітет України» від 16.07.1990 // Відомості Верховної Ради. – 1990. – № 31. – ст. 429 .
59. Декларація єднання та співпраці заради майбутнього України від 13 вересня 2005 року // Урядовий кур'єр від. – 2005. – № 174 (15.09.2005).
60. Декларація принципів толерантності: Проголошена та підписана 16 листопада 1995 року // Віче. –К., 2002. – № 11. – С. 12-13
61. Демидов А. И. Политическая деятельность. Философский анализ факторов детерминации / А. И. Демидов. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1987. – 98 с.
62. Депутати шукатимуть консенсус: Проведення політичної реформи лишається найактуальнішим питанням суспільного життя: [Точка зору народних депутатів] / В. Пустовойтенко, К. Ващук, С. Гавриш, Н. Шуфрич; Підготувала І. Шконда // Україна і світ сьогодні. – 2003. – № 34. – 6-12 вересня.
63. Дубовик Н. А. Ідеї консенсусу в концепціях політичних еліт: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Н. А. Дубовик. – К., 2003. – 15 .

64. Дубовик Н. А. Елітизм і популізм у контексті розвитку демократії / Н. А. Дубовик // Нова політика. – 2001. – № 1. – С. 46-48.
65. Дубовик Н. А. Консенсус політичних еліт в умовах демократії / Н. А. Дубовик // Політологічний вісник. – 2001. – № 9. – С. 58-63.
66. Дубовик Н. А. Український елітизм в історичній ретроспективі / Н. А. Дубовик // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2002. – № 41. – С. 267-271.
67. Дудченко В. С. Онтосинтез конфлікта / В. С. Дудченко // Социологические исследования. – 1996. – № 10. – С. 50-62.
68. Дюверже М. Партийная политика и группы давления. Сравнительное введение / М. Дюверже // Социально-гуманитарное знание. – 2000. – № 4. – С. 261-271.
69. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М.: Наука, 1991. – 572 с.
70. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / Э. Дюркгейм; Пер. с фр.; Изд. подгот. В. А. Луков. – СПб.: Союз, 1998. – 496 с.
71. Желенина И. А. Ситуация и консенсус / И. А. Желенина // Философские науки. – 2003. – № 1. – С. 17-24.
72. Жувенель Б. де. Искусство предположения / Б. Жувенель // Впереди XXI век: Перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952-1999. – М., 2000. – С. 221-287.
73. Загрузина Т. Л. Позиция личности / Т. Л. Загрузина // Социально-психологические проблемы научно-технического прогресса. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – С. 135-146.
74. Запрудский Ю. Г. Конфликт и политика: новые перспективы / Ю. Г. Запрудский // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М., 2001. – С. 92-101

75. Запрудский Ю. Г. Культура конфликта / Ю. Г. Запрудский // Вестник Московского университета. – 2002. – № 4. – С. 74-86.
76. Зарубінський О. Безконсенсусна демократія чи недемократичний консенсус? / О. Зарубінський, Б. Петренко // Голос України. – 2008. – № 178. – 19 вересня. – С. 3
77. Здравомыслов А. Г. Фундаментальные проблемы социологии конфликта и динамика массового сознания / А. Г. Здравомыслов // Социологические исследования. – 1993. – № 8. – С. 12-21.
78. Зеркин Д. Основы конфликтологии / Д. Зеркин. – Ростов-на-Дону, 1998. – 467 с.
79. Зленко А. Переосмислюючи зовнішню політику України: важкий шлях до досягнення консенсусу / А. Зленко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 6-7. – 20-26 лютого. – С. 5
80. Золян С. Проблема и конфликт (опыт логико-семантического анализа) / С. Золян // Политические исследования. – 1996. – № 4. – С. 131-135.
81. Зонова Т. В. Конфликты или консенсус: дипломатия как средство достижения мира: [О дискуссии на «круглом столе» по теме «Дипломатия и толерантность: новая Европа в поисках культуры мира»] / Т. В. Зонова // Общественные науки и современность. – 2003. – № 1. – С. 122-129.
82. Иванников И. Легитимность и эффективность государственной власти / И. Иванников // Власть. – 2005. – № 11. – С. 17-22.
83. Иванов С. Ф. Экологические последствия роста населения: глобальный консенсус / С. Ф. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 10. – С. 108-115
84. Иванова С. Ю. Государственный патриотизм – альтернатива идеологии национализма и космополитизма / С. Ю. Иванова // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 3. – С. 29-32.
85. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Политология: хрестоматия / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин.

- М.: Гамарики, 1999. – С. 319-331.
86. История теоретической социологии / Под ред. З. Гофмана. Т. 3. – М.: Наука, 1995. – 270 с.
87. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. Міжнародний фонд «Відродження». Програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні» / А. Т. Ішмуратов. – К.: Наук. думка, 1995. – 190 с.
88. Казимирчук В. П. Консенсус как форм разрешения политического конфликта / В. П. Казимирчук // Социологические исследования. – 1994. – № 3. – С. 123-128.
89. Кант И. «К вечному миру» И. Канта / И. Кант; Подг. текста, вступ. ст. и заключение А. В. Гулыги. – М.: Московский рабочий, 1989. – 75 с.
90. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза // <http://www.situation.ru/app/rs/books/manipul/manipul.htm>
91. Кин Дж. Демократия и гражданское общество: о трудностях европейского социализма / Дж. Кин. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
92. Кисельов М. Про політичну згоду в українському суспільстві / М. Кисельов // Дайджест аналітично-інформаційного журналу «Схід». Розділ «Філософія, політика». – Донецьк-2002 / <http://www.ruthenia.info/txt/sxid/phil/index.html>.
93. Кіянка І. Конфлікт в політичному житті України: Можливості компромісу і консенсусу влади і опозиції / І. Кіянка // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи / Матеріали науково-практичної конференції. – Львів, 2001. – С. 319-324.
94. Кіянка І. Політична стабільність і вплив політичних партій / І. Кіянка // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Сер.: Філософські науки. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 365–372.

95. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Л. А. Козер / Пер. с англ. О. Назаровой; Под общ. ред. Л. Г. Ионина. – М.: Дом интеллектуальной книги: Идея-пресс, 2000. – 295 с.
96. Козер Л. А. Завершение конфликта / Л. А. Козер // <http://politnauka.org/library/konflikt/kozer.html>
97. Конституція України 1996 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30.
98. Конт О. Общий обзор позитивизма // Гл. XIV: Альтруизм как истинное основание личной морали // Родоначальники позитивизма / О. Конт. – Вып. 4-5. – СПб.: «Брокгауз и Ефрон», 1912. – С. 116-117.
99. Котанджян Г. С. Грани согласия-конфликта. Цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии / Г. С. Котанджян. – Рос. акад. управления, Фонд нац. и междунар. безопасности. – М.: Луч, 1992. – 183 с.
100. Кочетков А. На пути к гражданскому обществу / А. Кочетков – М.: Мысль, 1992. – 212 с.
101. Кресіна І. Людина і нація як цілісна вартість національної ідеї в Україні / І. Кресіна // Національна ідея – відповідь на виклик часу. Матеріали наукової конференції. – К., 2001. – С. 66-76.
102. Крисюн Н.А. Теоретико-методологические аспекты исследования политического согласия в современной России / Н. А. Крисюн // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – 2007. – № 1 (32). – С. 108–114.
103. Крисюн Н. А. Формирование культуры общенационального согласия и толерантности у студентов как залог сохранения целостности российского общества / Н. А. Крисюн // Духовное воспитание как фактор интеграции образования, культуры и науки в современном российском обществе: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Орел: Изд-во ОГИИК, 2004. – С. 45–47.

104. Крисюн Н. А. Государство как центральный институт политического согласия / Н. А. Крисюн // Наука и практика: Материалы региональной научно-практической конференции «Актуальные проблемы совершенствования деятельности органов внутренних дел в современной России». – Орел: Изд-во ОрЮИ МВД России, 2004. – № 7 (23). – С. 98–100.
105. Крисюн Н. А. Общечеловеческие ценности в ракурсе исследования политического согласия / Н. А. Крисюн // Общечеловеческие ценности и профессиональное становление личности: Материалы научной конференции молодых ученых. – Смоленск: Изд-во СГИИ, 2004. – С. 19-24.
106. Крисюн Н. А. Политическая культура как фактор политического согласия / Н. А. Крисюн // Образование и общество. – 2006. – № 2 (37). – С. 13-18.
107. Лазарев М. В. Политическая лояльность / М. В. Лазарев // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 5. – С. 262-274.
108. Лебедев С. А. Когнитивная социология: от критики особого гносеологического статуса науки к проблеме научного консенсуса / С. А. Лебедев, А. В. Миронов // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. – 1998. – № 4. – С. 99-108.
109. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М.: Издательство «Аспект Пресс», 1997. – 287 с.
110. Леонов Н. И. Онтологическая сущность конфликтов / Н. И. Леонов // <http://ppf.uni.udm.ru/biblio/hrestomat/leonov2.html>
111. Линдблом Ч. Рыночная система: Что это такое, как она работает и что с ней делать / Ч. Линдблом. – М.: Издательский дом государственного университета Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.
112. Липсет С. Консенсус и конфликт. Очерки по политической социологии: Реферат / С. Липсет. – М.: ИНИОН РАН, 1987. – 33 с

113. Локк Дж. Два трактата о гражданском правлении / Дж. Локк // Сочинения в трех томах. – М.: Мысль, 1988. Т. 3. Кн. II. Гл. VIII. – 668 с.
114. Локосов В. В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития / В. В. Локосов // Социс. – 1998. – № 4. – С. 86-94.
115. Луман Н. Честность политиков и высшая аморальность политики / Н. Луман // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 69-76.
116. Луман Н. «Что происходит?» и «что за этим кроется?». Две социологии и теория общества / Н. Луман / Пер. с нем. А. Ф. Филиппова.. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч. 2. – 424 с.
117. Луман Н. Теория общества (вариант San Foca '89) / Н. Луман // Теория общества: Сборник / Пер. с нем., англ.; вступ. статья, сост. и общая ред. А. Ф. Филиппова. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 1999. – С. 196-235.
118. Марченко Г. Коммуникативный подход в политике (теоретико-методологическое основание политического консультирования) / Г. Марченко // Власть. – 2004. – № 6. – С. 55-61.
119. Меморандум взаєморозуміння між владою і опозицією / Підписали: В. Ющенко, В. Янукович, Ю. Єхануров // Сільські вісті. – 2005. – № 112 (27 вересня). – С. 2.
120. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом: [колективна монографія] / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса / О. М. Майборода (голова редкол.). – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
121. Можаровський В. А. Значение теорий социальных изменений для исследования конфликтов / В. А. Можаровський // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Наука і соціальні проблеми суспільства». – Харків: ХДУ, 1998. – С. 80-83.

122. Можаровський В. А. Корпоратизм та неокорпоратизм в сучасних умовах / В. А. Можаровський // Філософія, соціологія, політологія. Збірник наукових праць. Вип. 2. – Харків: ХАДДТУ, 1998. – С. 89-91.
123. Можаровський В. А. Методологія досліджень соціальних конфліктів / В. А. Можаровський // Соціальні виміри суспільства. Зб. наук. праць молодих науковців. Вип. 2. – ІС НАН України, 1998. – С. 160-161.
124. Можаровський В. А. Акції соціального протесту шахтарів в світі теорії соціального конфлікту / В. А. Можаровський // Схід. – 1998. – № 7. – С. 27-29.
125. Можаровський В. Конфлікт та консенсус: до використання ідей та моделей конфліктологічної теорії Л. Козера / В. А. Можаровський // Схід. — 1998. — № 6. — С. 36—39.
126. Можаровський В. А. Принципи корпоративізму – підґрунтя демократичної консолідації / В. А. Можаровський // Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди № 4. Соціологія. Вип 1. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 1998. – С. 66-74.
127. Можаровський В. А. Соціальний конфлікт і консенсус: історико-соціологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / НАН України; Інститут соціології / В. А. Можаровський. – К., 1999. – 18 с.
128. Монтескьє Ш.-Л. О духе законів / Ш.-Л. Монтескьє // Избранные произведения. – М., 1955. – 635 с.
129. Москаленко Е. М. Конфликт и консенсус в современном обществе / Е. М. Москаленко // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л. І. Кормич. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6-7. – С. 351-361.
130. Москаленко О. М. Дискусія політична / О. М. Москаленко // Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 1997. – С. 105-106.

131. Москаленко О. М. Консенсусна модель демократії / О. М. Москаленко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 4. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1999. – С. 363-372.
132. Москаленко О. М. Конфлікт – шлях до консенсусу / О. М. Москаленко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 5. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – С. 400-407.
133. Мофа С. О. Основні детермінанти оптимізації національної самосвідомості як чинника ефективного державотворення і політичних реформ в Україні / С. О. Мофа // Нова парадигма. Альманах наукових праць. Випуск 32. – Запоріжжя, 2003. – С. 66-77.
134. Наумкина С. М. Социально-политические процессы в Украине: опыт критериального анализа / С. М. Наумкина // Перспективы. – 1998. – № 2. – С. 12-15.
135. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики. – 1999. – № 5. – С. 46-51.
136. Общетеоретические проблемы социологии // Социология сегодня: Проблемы и перспективы / Р. К. Мертон, Л. Брум., Л. С. Котрелл (ред.). – М.: Прогресс, 1965. – С. 25-67.
137. Осборн Д. Управление без бюрократов. Пять стратегий обновления государства / Д. Осборн. – Прогресс, 2001. – 536 с.
138. Охотникова М. М. Условия и факторы экономического согласия в обществе / М. М. Охотникова // Социологические исследования. 2000. – № 10. – С. 30-34.
139. Павловський М. Конфлікти та консенсус в українській політиці / М. Павловський // Нова політика. – 1999. – № 1. – С. 1-3
140. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А. Панарин. – М.: Алгоритм, 2003. – 558 с.

141. Паренти М. Демократия для избранных / М. Паренти, Пер. с англ. В. Н. Горбатенко. – М.: Поколение, 2006. – 416 с.
142. Парсонс Т. О структуре социального действия / Парсонс Т. - М.: Издательство Академ-проект, 2003. – 880 с.
143. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; Под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
144. Пархоменко Л. Консенсус досягається непросто / Л. Пархоменко // Деснянська правда. – 2007. – № 123. – 23 жовтня. – С. 2.
145. Перегудов С. Социальное согласие: опыт Запада и наши проблемы / С. Перегудов, А. Зудин, И. Семенов // Свободная мысль. – 1992. – № 18. – С. 26-27.
146. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи // <http://есо9571.narod.ru/lib>.
147. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядн. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
148. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
149. Потураев Н. Р. Коммуникативный потенциал СМИ в политической системе современного общества / Н. Р. Потураев // Грани. – 2005. – № 1. – С. 122-125.
150. Потураев М. Р. Консенсус як фактор стабільного політичного розвитку / М. Р. Потураев // Грани. – 2005. – № 2. – С. 130-133.
151. Потураев М. Р. Основні концептуально-методологічні напрямки теорії масової комунікації в американській політології / М. Р. Потураев // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Соціологія. Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 11. – С. 246-253.
152. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели

- / Д. А. Растоу // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 5-15.
153. Рахшмир П. Ю. Консерватизм и либерализм: метаморфозы консенсуса / П. Ю. Рахшмир // Политические исследования. – 2005. – № 5. – С. 60-79. – (Панорама политической науки). – Библиогр.: с. 78-79
154. Решетникова К. В. Теоретико-методологические основы типологии позиционных конфликтов / К. В. Решетникова // Социологические исследования. – 2003. – № 7. – С. 70-76.
155. Роберто М. Почему великие лидеры не принимают ответ «да»: Управление конфликтом ради консенсуса / М. А. Роберто / Ю. Сидоренко (пер. с англ.). – Д. : Баланс Бизнес Букс, 2006. – 223 с.
156. Роулз Дж. Теорія справедливості / Дж. Роулз / Пер. з англ. О. Мокровольський. – К.: Основи, 2001. – 822 с.
157. Рукавишников В. О. Социальная напряженность / В. О. Рукавишников // Диалог. – 1990. – № 8. – С. 12-25.
158. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо; Пер. с франц. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова // Об общественном договоре: Трактаты. – М.: Канан-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.
159. Рябов С. Політика як соціальне явище / С. Рябов // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 202-212.
160. Саймон Г. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении / Г. Саймон // Теория фирмы. – СПб.: Экономическая школа, 1995. – С. 54-72.
161. Сартори Дж. Вертикальная демократия / Дж. Сартори // Полис. – 1993. – № 2. – С. 80-89.
162. Согрин В. В. Конфликт и консенсус в политике / В. В. Согрин // Общественные науки и современность. – 1996. – № 1. – С. 24-28.

163. Соколов В. Национальные экономические интересы: выработка консенсуса / В. Соколов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1996. – № 3. – С. 5-18.
164. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. *Comparative Politics Today. A World View* / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. // Издательство: Аспект Пресс, 2002. – 546 с.
165. Степанов Е. И. Проблемы и перспективы моделирования, мониторинга и менеджмента региональных напряжений и конфликтов // *Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. Региональные конфликты: моделирование, мониторинг, менеджмент.* / Е. И. Степанов, П. И. Куконков // <http://humanities.edu.ru/db/search.html?kw=4446>
166. Танчер В. В. Технологии регуляции конфликтов: исторический характер, параметры консенсуса / В. В. Танчер, В. С. Казаков // *Современная конфликтология в контексте культуры мира*. – М., 2001. – С. 52-58.
167. Тойнби А. Цивилизация перед судом истории / А. Тойнби. – М.: Прогресс-Культура, СПб.: Ювента, 1996. – 480 с.
168. Толерантність: теорія і практика: Роздуми філософів і релігієзнавців. Міжнародні правові документи (витяги) / Центр релігійної інформації і свободи Української асоціації релігієзнавців; Міжнародний фонд «Відродження»; Українська асоціація релігійної свободи; Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України; Університет Брігам Янга; Інститут вивчення відносин церкви і держави ім. Дж. М. Доусона Байлор університету / А. М. Колодний (наук. ред.), М. Ю. Бабій (упоряд., автор передмови). – К., 2004. – 125 с.
169. Толчинский Б. А. Политический компромисс: современная проблематика / Б. А. Толчинский // *Государство и право*. – 1992. – № 12. – С. 85-90.

170. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.
171. У пошуках консенсусу=The Quest for Consensus: Матеріали міжнародного семінару «Спираючись на цінності демократії: школа консенсусу для лідерів третього сектору» / ПРООН. – К.: Громадянський ін-т лідерства, 2000. – 79 с.
172. Універсал національної єдності (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) від 03.08.2006 // Урядовий кур'єр від 05.08.2006. – № 145.
173. Уолцер М. Про толерантність /М. Уолцер; М. Лупішко (пер. з англ.). – Х.: Видавнича група «РА-Каравела», 2003. – 148 с.
174. Фарукшин М. Х. От культуры конфронтации к культуре диалога / М. Х. Фарукшин, А. Н. Юртаев // Политические исследования. – 1992. – № 3. – С. 148-153.
175. Федорищева О. И. Политическая стабильность и проблемы политического образования / О. И. Федорищева // Политическая стабильность в контексте демократизации общества: проблемы теории и современная практика. – Орел: ОРАГС, 2002. – 142 с.
176. Федорищева О. И. Социальные конфликты и способы их разрешения / О. И. Федорищева. – Орел: ОРАГС, 2000. – 23 с.
177. Фельдман Д. М. Политология конфликта / Д. М. Фельдман. – М.: Издательский дом стратегия, 1998. – 200 с.
178. Фишер Р. Путь к согласию или переговоры без поражения / Р. Фишер, У. Юри. – М.: Наука, 1992. – 158 с.
179. Фребель Ю. Америка, ее жизнь и природа. Путешествие профессора / Ю. Фребель. – М.: Издание Назаровой, 1866. – 518 с. // <http://www.knigastok.ru/ViewBook.aspx?id=23433>.
180. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «я» /З. Фрейд. – М.: АСТ, 2005. – 188 с.

181. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М.: Academia, 1995. – 245 с.
182. Хабермас Ю. Политические работы / Ю. Хабермас / Сост. А. В. Денежкина; пер. с нем. Б. М. Скуратова. – М.: Праксис, 2005. – 368 с.
183. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас / Пер. с нем. М. М. Беляева и др. – М.: Весь мир, 2003. – 416 с.
184. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Политические исследования. – 1999. – № 1. – С. 54-60.
185. Хенкин С. Переходные периоды: слагаемые гражданского мира / С. Хенкин // Свободная мысль. – 1994. – № 12-18.
186. Хенкин С. Политика пакта: Испанские иллюстрации / С. Хенкин // Полис. – 1996. – № 5. – С. 129-130.
187. Хенкин С. Три консенсуса на пути к демократии / С. Хенкин // Полис. – 1993. – № 3. – С. 188-191.
188. Хохлов А. С. Конфликт и консенсус. Посредничество при урегулировании конфликтов / А. С. Хохлов // Вестник Самар. гос. экон. акад. – 2000. – № 1 (2). – С. 162-166.
189. Цой Л. Н. Практическая конфликтология / Л. Н. Цой. – М., 2001. – 233 с.
190. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / Цыганков А. П. – М.: Интерпракс, 1995. – 295 с.
191. Чижова О. Конфлікт як прояв прагматизму в сучасному суспільстві / О. Чижова // Політичний менеджмент. - 2006. - № 1. - С. 78-127.
192. Чимний Р. Десять кроків назустріч консенсусу / Р. Чимний // Закон і бізнес. – 2006. – № 20. – 20-26 травня. – С. 3.
193. Чумиков А. Н. Управление конфликтом и конфликтное управление как новые парадигмы мышления и действия / А. Н. Чумиков // Социологические исследования. – 1995. – № 3. – С. 52-57.

194. Шевчук Н. Консенсус – шлях до ефективних рішень / Н. Шевчук // Одеські вісті. – 2006. – № 120-121. – 8 липня. – С. 3.
195. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Т. Шеллинг // Социально-политический журнал. – 1998. – № 6. – С. 193-206.
196. Шестопал Е. Б. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации / Е. Б. Шестопал. – М.: Мысль, 1988. – 203 с.
197. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход / Э. Шилз // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – С. 341-359.
198. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
199. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони. – Лажомир, 2004. – 384 с.
200. Юм Д. О человеческой природе / Д. Юм; Пер. с англ. С. И. Церетели. – СПб.: Азбука, 2001. – 345 с.
201. Юридическая конфликтология / Под. ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Институт гос-ва и права РАН, 1995. – 316 с.
202. Яценюк А. Необхідність політичного консенсусу / А. Яценюк // Вибори та Лафонтен О. Общество будущего. Политика реформ в изменившемся мире. – М., 1990. – С. 146-152.
203. Hattich M. Grundbegriffe der Politikwissenschaft /M. Hattich. – Darmstadt, 1980. – 118 p.
204. Key V. O. Public Opinion and American Democracy / V. Key/ – N.Y., 1951. – P. 323-331.
205. Ogburn W. A Handbook of Sociology / W. Ogburn, M. Nimkoff. – L., 1960. – 225 p.

206. Wrong D. H. Some Problems in Defining Power / D. H. Wrong // Power: Critical Concepts / ed. by John Scott. Vol. 1. London: Routledge, 1994. – P. 62-71.